

T.C.
MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI

HAYAT BOYU ÖĞRENME GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
AÇIK ÖĞRETİM DAİRE BAŞKANLIĞI

DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ 7

DERS KİTABI

YAZAR
Metin AKÇAM

ANKARA - 2021

MEB HAYAT BOYU ÖĞRENME GENEL MÜDÜRLÜĞÜ YAYINLARI
AÇIK ÖĞRETİM OKULLARI

Dil Uzmanı

Bülent Kenan ERKAN

Görsel Tasarım

Fatih SAĞLAM
YÜMER

Grafik Tasarım

Nuran AKGÜN
YÜMER

Hayat Boyu Öğrenme
Lifelong Learning

Copyright © MEB

Her hakkı saklıdır. Millî Eğitim Bakanlığına aittir. Tümü ya da bölümleri izin alınmadan hiçbir şekilde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

İSTİKLÂL MARŞI

Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak;
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.
O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak;
O benimdir, o benim milletimindir ancak.

Çatma, kurban olayım, çehreni ey nazlı hilâl!
Kahraman ırkıma bir gül! Ne bu şiddet, bu celâl?
Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helâl.
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl.

Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım.
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım!
Kükremiş sel gibiyim, bendimi çiğner, aşarım.
Yırtarım dağları, enginlere sığmam, taşarım.

Garbın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar,
Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var.
Ulusun, korkma! Nasıl böyle bir imanı boğar,
Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar?

Arkadaş, yurduma alçakları uğratma sakın;
Siper et gövdeni, dursun bu hayâsızca akın.
Doğacaktır sana va'dettiği günler Hakk'ın;
Kim bilir, belki yarın, belki yarından da yakın.

Bastığın yerleri toprak diyerek geçme, tanı:
Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı.
Sen şehit oğlusun, incitme, yazıktır, atanı:
Verme, dünyaları alsan da bu cennet vatanı.

Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki feda?
Şüheda fışkıracak toprağı sıksan, şüheda!
Cânı, cânânı, bütün varımı alsın da Huda,
Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüda.

Ruhumun senden İlahî, şudur ancak emeli:
Değmesin mabedimin göğsüne nâmahrem eli.
Bu ezanlar -ki şehadetleri dinin temeli-
Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli.

O zaman vecd ile bin secde eder -varsa- taşım,
Her cerâhamdan İlahî, boşanıp kanlı yaşım,
Fışkırır ruh-ı mücerret gibi yerden na'sım;
O zaman yükselerek arşa değer belki başım.

Dalgalar sen de şafaklar gibi ey şanlı hilâl!
Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helâl.
Ebediyyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl;
Hakkıdır hür yaşamış bayrağımın hürriyet;
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl!

Mehmet Âkif ERSOY

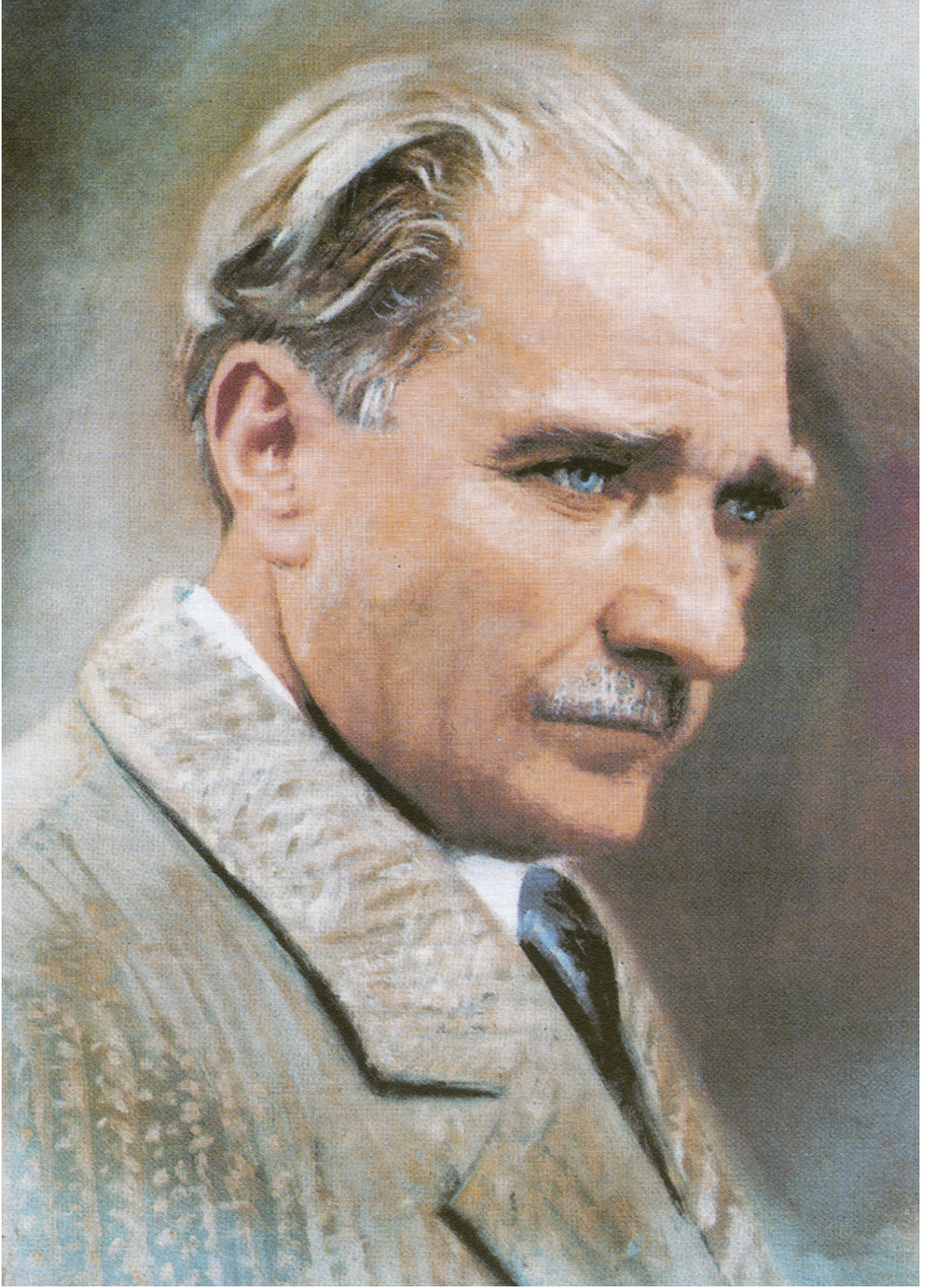
GENÇLİĞE HİTABE

Ey Türk gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini, ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir.

Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi, seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek dâhilî ve hâricî bedhahların olacaktır. Bir gün, istiklâl ve cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmeyeceksin! Bu imkân ve şerait, çok namûsait bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklâl ve cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın bütün kaleleri zapt edilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şeraitten daha elîm ve daha vahim olmak üzere, memleketin dâhilinde iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hattâ hıyanet içinde bulunabilirler. Hattâ bu iktidar sahipleri şahsî menfaatlerini, müstevlîlerin siyasî emelleriyle tevhit edebilirler. Millet, fakr u zaruret içinde harap ve bîtap düşmüş olabilir.

Ey Türk istikbalinin evlâdı! İşte, bu ahval ve şerait içinde dahi vazifen, Türk istiklâl ve cumhuriyetini kurtarmaktır. Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur.

Mustafa Kemal ATATÜRK

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

İÇİNDEKİLER

1.ÜNİTE: İSLAM VE BİLİM

1. Din ve Bilim İlişkisi	11
2. İslam Medeniyetinde Bilim ve Düşüncenin Gelişimi	14
3. İslam Medeniyetinde Öne Çıkan Eğitim Kurumları	17
4. Müslümanların Bilim Alanında Yaptığı Öncü ve Özgün Çalışmalar.....	28
5. Kur'an'dan Mesajlar: Fâtır Suresi 27-28. Ayetler.....	38
Özet	41
1. Ünite Ölçme ve Değerlendirme Soruları	46

2.ÜNİTE: ANADOLU'DA İSLAM

1. Türklerin Müslüman Olmaları	51
2. Milletimizin İslam Anlayışının Oluşmasında Etkili Olan Bazı Şahsiyetler.....	54
3. Kur'an'dan Mesajlar: Nisâ Suresi 136. Ayet	65
Özet	68
2. Ünite Ölçme ve Değerlendirme Soruları	72

3. ÜNİTE: İSLAM DÜŞÜNCESİNDE TASAVVUFİ YORUMLAR

1. Tasavvufi Düşüncenin Oluşumu.....	77
2. Tasavvufi Düşüncenin Ahlaki Boyutu	80
3. Kültürümüzde Etkin Olan Tasavvufi Yorumlar	81
4. Kur'an'dan Mesajlar: Hucurât Suresi 10. Ayet.....	90
Özet	92
3. Ünite Ölçme ve Değerlendirme Soruları	96
Cevap Anahtarı.....	98
Sözlük.....	99
Kaynakça.....	113

1. ÜNİTE

İSLAM VE BİLİM

1. ÜNİTE KONULARI

1 - DİN-BİLİM İLİŞKİSİ

2 - İSLAM MEDENİYETİNDE BİLİM VE DÜŞÜNCENİN GELİŞİMİ

3 - İSLAM MEDENİYETİNDE ÖNE ÇIKAN EĞİTİM KURUMLARI

**4- MÜSLÜMANLARIN BİLİM ALANINDA YAPTIĞI ÖNCÜ VE
ÖZGÜN ÇALIŞMALAR**

5- KUR'AN'DAN MESAJLAR: FÂTİR SURESİ 27-28. AYETLER

1. ÜNİTE

İSLAM VE BİLİM

NELER ÖĞRENECEĞİZ ?

Bu bölümü tamamladığınızda;

- 1. Din-bilim ilişkisini,
- 2. İslam medeniyetinde bilim ve düşüncenin gelişimini,
- 3. İslam medeniyetinde öne çıkan eğitim kurumlarını,
- 4. Müslümanların bilim alanında yaptığı öncü ve özgün çalışmaları,
- 5. Fâtır suresi 27-28. ayetlerde verilen mesajları öğreneceksiniz.

ANAHTAR KAVRAMLAR

• İlim	• Âlim
• Bilim	• Bilgin

DÜŞÜNELİM

1. “Daru’l-kurra, daru’l-hadis, beytü’l-hikme, rasathane, fıkıh, tefsir” kavramlarının anlamlarını araştırınız.
2. İslam’da bilimin önemi ile ilgili ayet ve hadisleri araştırınız.
3. Aziz Sancar’ın hayatını araştırınız.
4. Fâtır suresi 27-28. ayetleri bir tefsir kitabından okuyunuz.

1. DİN-BİLİM İLİŞKİSİ

Din; akıl sahiplerini kendi istek ve hür iradeleri ile hayırlı olan şeylere sevk eden ilahi emirler bütünüdür.

Din, Allah’ın (c.c.)¹ vahyine dayanan ilahi bildiridir. İnsani ve ahlaki olgunluğa ulaşmak için tutulacak en doğru yoldur. (MEB Dinî Terimler Sözlüğü, s. 60.)

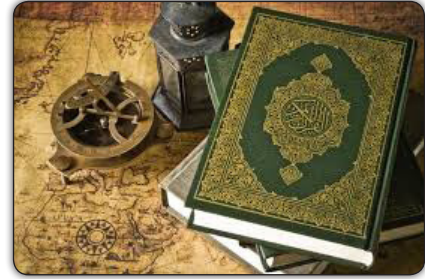
İlim kelimesi türevleriyle birlikte Kur’an’da 750 yerde geçmekte olup Allah (c.c.) ve O’nun yarattıklarından şuur sahibi olan insan ve melekler için kullanılmıştır.

Bununla birlikte “okumak, düşünmek, ibret almak, akıl, nazar, hikmet, fikir, ayet” gibi ilimle ilgili kelimeler de dikkate alındığında, Kur’an’da ki her dört ayetten birinin ilimle ilgili olduğu görülür. (Dinî Kavramlar Sözlüğü, s. 309.)

Bilim, Allah (c.c.) tarafından kâinata konulan ve işletilen sistemin akıl, deney ve gözlem metodu ile araştırılması ve bu sistem içindeki sebep sonuç ilişkilerinin keşfedilerek sistematik bir biçimde insanlığın hizmetine sunulmasıdır.

Dinin kaynağı her şeyi yaratan, yaşatan ve her an kontrolü altında tutan Allah’tır (c.c.). Allah (c.c.), sonsuz ilim ve kudreti ile yarattığı kâinata kusursuz bir sistem kurmuştur. Her varlık, bu sistemin işleyişi içerisinde mevcudiyetini sürdürür. Yüce Allah’ın (c.c.) kader kavramı çerçevesinde koyduğu ve yönettiği bu sisteme “âdetullah” veya “sünnetullah” denir. Nitekim Kur’an’da **“Her şeyin, hazineleri (kaynağı), bizim katımızdadır ve biz her şeyi bir ölçüye göre indiririz.”** (Hicr suresi, 21. ayet.) buyrulurak bu gerçeğe dikkat çekilmektedir. Bilim sözcüğünün İslam medeniyetindeki karşılığı **ilim**dir.

Düşünen ve sorgulayan bir varlık olan insan, Hz. Âdem’den (a.s.)² beri tabiat olaylarının nasıl meydana geldiğini, içinde yaşadığı gezegenle diğer gezegen ve yıldızlar arasında nasıl bir ilişki olduğunu merak etmiştir. Bu merak, insanlığı araştırmaya sevk etmiş ve insanoğlu yaptığı keşiflerle ilmin doğuşuna zemin hazırlamıştır.

Görsel 1: Kur’an insanı düşünmeye sevk eder.

1 c.c. “Celle Celâluhû” ifadesinin kısaltılmış şeklidir. “Şanı yüce olan” anlamına gelir.

2 a.s. “Aleyhisselam” ifadesinin kısaltılmış şeklidir. “Selam ona olsun” anlamına gelir.

İlimde öncelikli maksat Allah'ın (c.c.) tevhidini bilmek, tevhidin açılımını insanlara öğretmek ve hayata geçirilmesini temindir. Yüce Allah bunun için peygamberler göndermiştir.

İslam dini ilime, okumaya ve bilgiye büyük önem vermiştir. Hz. Peygamber'e (s.a.v)³ inen ilk vahiyde okumaktan, kaleminden, eğitim ve öğretimden bahsedilir.

Oku! Kalemle (yazmayı) öğreten, (böylece) insana bilmediğini bildiren rabbın sonsuz kerem sahibidir. (Alak suresi: 3-5. ayetler.)

Kur'an'da ilim ile ilgili diğer ayetlerden bazıları şunlardır:

Sizler hiçbir şey bilmez bir durumdayken Allah sizi analarınızın karnından dışarı çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler, kalpler verdi. (Nahl suresi: 78. ayet.)

Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra bunları meleklerle gösterip "Sözünüzde doğru iseniz şunların isimlerini bana söyleyin" dedi. (Bakara suresi: 31. ayet.)

İslam, insanın yaratılışına uygun bir din olduğu için bütün Müslümanlara ilmi farz kılmıştır. Her Müslüman'ın dinî görevlerini yerine getirecek, helâl ile haramı, hak ile batılı birbirinden ayırt edecek kadar bilgi sahibi olması farzdır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v): *"İlim tahsil etmek her Müslüman erkek ve kadına farzdır."* (İbn Mace, Mukaddime, 17) buyurmuştur.

Övünmek ve başkalarına karşı üstünlük taslamak için ilim öğrenmek ise mekruhtur. İslam'a göre ilim ve hikmet müminin kaybolmuş malıdır; mümin, yerine ve söyleyene bakmaksızın onu nerede bulursa alır.

Tıp, hesap ve teknik gibi toplum için gerekli olan her türlü bilgiyi öğrenmek farz-ı kifayedir. Bu tür ilimler toplumun bazı fertleri tarafından öğrenilirse bu farzı yerine getirilmiş olur fakat kimse öğrenmezse toplumun bütün fertleri Allah (c.c.) katında sorumlu olurlar.

Görsel 2: "De ki: 'Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?' Doğrusu ancak akıl izan sahipleri bunu anlar." (Zümer suresi, 9. ayet.)

Peygamber efendimiz (s.a.v) de hadîs-i şeriflerinde şöyle buyurmuştur:

"Kim ilim tahsil etmek için (evinden veya yurdundan) çıkarsa geri dönünceye kadar Allah yolundadır." (Tirmizî, İlm, 2.)

3 s.a.v. Sallallahu aleyhi ve sellem" ifadesinin kısaltılmış şeklidir. "Allah'ın selamı, rahmeti, bereketi onun üzerine olsun." anlamındadır.

İslam ilmin, âlimin ve ilim yolcusunun değerini yükseltmiştir. Kur'an-ı Kerim'de **“Allah, içinizden iman edenlerle kendilerine ilim verilenlerin değerini yükseltir”** (Mücâdele, suresi, 11. ayet.) buyrulur.

Görsel 3: İslam'da ilmin, âlimin ve ilim yolcusunun değeri yüksektir.

Âlim (bilgin); temel İslam bilgilerini aldıktan sonra belirli bir ilim dalında daha çok ilerleyip uzmanlaşan kimsedir. Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber (s.a.v.) âlimleri övmüştür. Âlim, bilmeyen kalabalığa gerçek ve doğru yolu gösterici olması bakımından **“Rabbinden sana indirileni tebliğ et!”** (Mâide suresi, 67. ayet) ilâhi emrine muhatap olan peygamberin izindedir.

İslam'ın en çok övdüğü âlimler ilmiyle amel edenlerdir. İlmiyle amel etmeyenleri Hz. Peygamber (s.a.v.) yermiştir. İslam dini ilmiyle amel eden bir âlime itaat etmeyi ve sözlerine uymayı tavsiye eder. Toplumlar, âlimlerinin doğru yolu izledikleri ve doğru yolda oldukları sürece ayakta kalırlar.

İnsan hayatındaki her şeyin bir gayesi vardır. Bu bağlamda ilim öğrenmenin de bir amacı olmalıdır. İslam dinine göre bilim; Allah'ı (c.c.) ve kanunlarını tanımanın, olgun bir mümin olmanın yanında insanlığın hizmetine vesile olmalıdır. Örneğin insanların veya canlıların topyekün öldürülmesine veya bir türün yok edilmesine sebebiyet verecek bilimsel bir çalışmayı, İslam'ın kabul etmesi mümkün değildir.

... Hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz? (Yusuf suresi: 109. ayet.)

... Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız? (Enbiyâ suresi: 10. ayet.)

... Aklınızı kullanmaz mısınız? (Kasas suresi: 60. ayet.)

İslam'da ilim, Allah'ın (c.c.) rızasını kazanmak ve amel etmek için öğrenilir. Peygamber efendimiz (s.a.v) şöyle dua ederdi.

“Allah'ım, bana öğrettiklerinle beni faydalandır; bana fayda sağlayacak ilim öğret, ilmimi artır.” (Tirmizî, Daavât, 128);

“Faydasız ilimden Allah'a sığınırım.” (Tirmizî, Daavât, 68.)

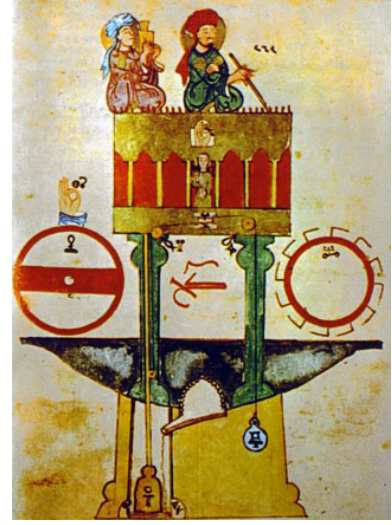
İslâm'da ilim, eğitim ve öğretimle yakından ilgilidir; bundan maksat bireysel ve toplumsal olarak ahlaki değerlerin kazanımı ve uygulanmasıdır. Bu amaçla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) beri İslam'ın ilk dönemlerinde camiler ibadet merkezi olmakla birlikte aynı zamanda eğitim ve öğretim merkezleridir. Dünya ve ahiret saadatinin anahtarı ilimdir. İlim amellerin en faziletlisidir. Dünya, ahiretin tarlası ve Allah'a (c.c.) giden yolun başlangıcıdır.

2. İSLAM MEDENİYETİNDE BİLİM VE DÜŞÜNCENİN GELİŞİMİ

Medeniyet kavramının birçok tanımı yapılmış olup bunların her biri, birbirinden farklıdır. **Medeniyet**, toplumların, gayelerine ulaşmak için birer vasıta olarak kullandıkları sosyal, hukuk ve ticarî kurallar bütünüdür.

Tarih boyunca yeryüzünde varlık göstermiş birçok medeniyet mevcuttur. Hayatlarını vahyin ışığında düzenleyen toplumların vücuda getirdiği İslam medeniyeti bunlardan biridir.

İslam hem belli özelliklere sahip bir dinin hem de bu dinin tarihi içerisinde meydana getirdiği bir medeniyetin adıdır. İslam medeniyeti, iman, amel, ahlâk, sosyal ilişkiler, toplum hayatını insanların iyiliği doğrultusunda yöneten idarî prensiplerin bir tezahürüdür.

Görsel 4: İslam medeniyeti “bilimsel bir medeniyet”tir.

İslam medeniyetinin temeli, Kur’an ve Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sünnetidir. İslam medeniyeti dışında başka hiçbir medeniyet bilimsel bir yapı üzerinde kurulmamıştır.

Görsel 5: Kur’an ilme önem verir.

Bilimsel bir yapılaşma ile oluştuğu için İslam medeniyetini “bilimsel medeniyet” olarak nitelendirebiliriz. (Alparslan Açıkgenç, *İslâm Medeniyetinde Bilgi ve Bilim*, s. 17, 33-34, 47.)

İslam medeniyetinin maddî yansımalarından birisi olan İspanya’daki **Endülüs Emevileri** zamanında; Avrupa, hayatı ve ona ait

hakikatleri Müslümanlardan öğrendi. Diğer İslam devletleri, insanını refaha ulaştırmak için gerekli bütün maddî ve manevî ihtiyaçları karşılayacak olan ve medeniyetin temel göstergeleri durumunda bulunan şaheserleri sonraki nesillere miras bıraktı. İslam Medeniyeti’nin en parlak dönemlerinden biri de **Abbasiler Devri**’nde yaşanmıştır. Bu dönemde halife **Me’mun** (813-833), 830’da Bağdat’ta **Beitü’l-Hikme**’yi tesis etti. Bu müessesenin çıkışıyla asıl tercüme faaliyetleri başladı. 610 yılında Hz. Muhammed’e (s.a.v.) inen ilk vahiyle birlikte başlayan İslam dininin yayılma süreci hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) hayatta iken İslam dini bütün Arabistan yarımadasında kabul edilmiş ve Müslümanlar dönemin güçlü imparatorluklarıyla rekabet edecek duruma gelmiştir. Daha sonra gelen Hulefa-i Raşidin (Dört Halife) Dönemi’nde ise İslam, Orta Asya

ve Anadolu topraklarına kadar ulaşmıştır. Asr-ı Saadet denilen bu dönem, zirveye ulaşmış bir medeniyet örneğidir. Müslümanlar, hayatlarını bu örnek üzerine bina ederek, bu medeniyeti yeryüzünün uzak köşelerine taşıdılar. Müslümanlar, ulaştıkları her yere ilim, ahlâk, fazilet, insan onuruna yakışır davranış ve hizmet kurumlarını birlikte götürdüler.

Kur'an ve sünnetin ilme, bilgiye ve öğrenmeye teşvik eden emirleri, Müslümanların başta dinî ilimler olmak üzere insanlığın faydasına olan her türlü bilgiye yönelmelerine vesile oldu. İslam bilim tarihinde öncelikle dinin iki ana kaynağı olan Kur'an ve sünnetin anlaşılması ve yorumlanmasına odaklanmış bir ilmî faaliyetin olduğu görülmektedir. Bu kapsamda hadis, tefsir, fıkıh ve kelam gibi ilim dalları oluşmuştur. Daha sonra ise fen ve sosyal bilimler üzerinden bilim ve düşünce gelişmiştir.

Müslümanlar **tercüme** faaliyetlerinin yanında **matematik, astronomi, haritacılık, coğrafya, fizik, kimya, tıp, zooloji, botanik, biyoloji** ve benzeri bilim dallarında ilerlediler. Bilime yeni buluşlar ile katkı sunmaya başladılar. Felsefî eserlerin Arapçaya çevrilmesiyle birlikte, felsefe ve diğer bilimler de İslam dünyasına girmiş oldu. Bu sayede, önceleri İslam dini hakkında ilimler anlamında kullanılan “**ulûm**” terimine bütün ilimler girmeye başladı. Müslümanlar arasında bilim dalları çeşitlendi.

Görsel 6: Lozan Antlaşması'ndan sonra dârülfununa tahsis edilen ve hâlen İstanbul Üniversitesi merkez binası olan eski Harbiye Nezareti.

İslam dünyası on altıncı yüzyılın sonlarından itibaren duraklama ve daha sonra gerileme dönemine girmiştir. İslam medeniyeti zayıf düştüğü süreçlerde dahi başka medeniyetlerle olan ilişkilerinde kendine olan güvenini kaybetmemiştir. Dünyanın değişik ülkelerine öğrenci gönderilmesi, yeniliklerin takip edilmesi ve yakın dönemde İslam ve Batı

toplumları arasında yakınlaşmayı amaçlayan pek çok projenin yürürlüğe konması, Müslümanların kendilerine olan güveninden kaynaklanmaktadır.

Görsel 7: 15. Yüzyılda Semerkant'ta kurulan ve astronomi başta olmak üzere çeşitli bilim dallarında yüksek eğitim veren, aynı zamanda dönemin en gelişmiş, büyük bir rasathanesine de sahip olan Uluğ Bey Medresesi.

BİLGİ KUTUSU

İslam medeniyetinin temel özelliklerinden bazıları şunlardır:

- Ana kaynakları Kur'an ve sünnettir.
- İslam medeniyetinde tevhid ve sonsuzluk inancı önemlidir.
- İnsanın yaratılışına uygun olarak madde ve mana arasında ölçülü bir denge kurar.
- Fert ve toplum dengesini gözetir.
- Dünya ve ahiret dengesi vardır.
- Akıl, ilim, teknik ve sanata değer vermiştir.
- Toplumsal katmanlarda sınıf farklılığına değil, liyakate önem vermiştir.
- Barışın sağlanması esastır.
- Başka inanç sistemlerine inanç, ibadet hürriyeti ve yaşama hakkı tanımıştır.

3. İSLAM MEDENİYETİNDE ÖNE ÇIKAN EĞİTİM KURUMLARI

Mescit ve Cami

Mescit; cami ve namazgâh anlamına gelir. Sözlük anlamı, secde edilecek yer demektir. İçerisinde beş vakit namaz, cuma ve bayram namazlarının kılındığı Müslümanların ibadet yerine denir.

Türk toplumunda içinde ibadet edilen küçük yerlere “mescit”, büyüklerine de “cami” denir. Bu ayrım diğer milletlerde yoktur.

Görsel 8: Süleymaniye Camii-İstanbul.

Yeryüzünde ilk yapılan mescit Kâbe'dir. Hz. Âdem (a.s.) tarafından yapılmış, Hz. İbrahim (a.s.) ve oğlu Hz. İsmail (a.s.) tarafından da yeniden inşa edilmiştir. Hz. Peygamber'in yaptırdığı ilk mescit ise Kuba Mescidi'dir. Bu mescitten sonra Medine'de Mescid-i Nebevî (Nebî) yapılmıştır.

Görsel 9: Kâbe-Mekke.

Mescidin başlıca bölümleri şunlardır:

- **Mihrap:** İmamın öne geçip namaz kıldırıldığı, mescidin en ön kısmında ve kible tarafında bulunan genellikle oyuk olan yer.
- **Minber:** Basamaklarla çıkılan ve üzerinde ayakta hutbe okunan yer.
- **Kürsü:** Vaizlerin halka İslami bilgileri anlatmak için oturdukları yüksekçe yer.
- **Minare:** Camilerde müezzinin ezan okuduğu, bir veya birden çok şerefesi bulunan yüksek ve ince kule biçimindeki yapı.

Görsel 10: Mescid-i Nebevi-Medine.

Mescitlerin büyüğüne “**camî**” denir. Cami; toplayan, toplayıcı demektir. Beş vakit namazda cuma ve bayram namazlarında müminleri bir araya topladığı için bu isim verilmiştir.

Cami ve mescitlerin önemi: Mescitler Yüce Allah’a (c.c.) ibadet için yapılmıştır. Bundan dolayı her mescidin büyük bir şeref ve fazileti vardır. Bu şerefi göstermek için her mescide Beytullah (Allah’ın evi) denilmiştir. Onun için mescitlere hürmet edilir. Mescitlerde hiç kimse istediği gibi hareket edemez. Bir mescit kıyamete kadar mescittir. Mescitlere saygısızlık etmek, taşkınlıkta bulunmak, Yüce Allah’ın (c.c.) hakkına saldırmaktır. Bunun sorumluluğu pek büyüktür. (Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, s. 230.)

Cami ve mescitlerin eğitim-öğretim açısından önemi: İslam’a davetin Mekke Dönemi’nde Müslümanların sayısı azdı. İslam’ın ilk temsilcileri olan bu kişilerin çoğu gençler, köleler ve kadınlardan meydana geliyordu. Onlar İslam’ı kabul eden genç sahabî Erkâm’ın evinde (**Dârü’l-Erkâm**) gizlice toplanıyor ve dinlerini öğreniyorlardı. Müslümanlar için Erkâm’ın (r.a.) evi “ilk eğitim ve öğretim ortamı” olmuştur.

Hız. Peygamber (s.a.v.), Medine'ye hicretinin ardından **Mescid-i Nebevî (Nebî)**'yi inşa ettirmiştir. Mescid-i Nebevî, Medine'nin belli başlı mescidi olarak zamanımıza kadar gelmiştir. Peygamberimiz (s.a.v.) Medine mescidinde, ashabını dinî ve dünyevi konularda aydınlatma amacıyla sohbetler ederdi.

BİLGİ KUTUSU

Suffe

Medine'ye hicret edildiğinde, Mescid-i Nebevî inşa edilirken mescidin kuzey tarafına Suffe (sofa, gölgelik) denilen kapalı bir mekân yapılmış, üzeri de hurma dallarıyla örtülmüştü. Çok amaçlı kullanılan mescidin Suffe kısmında yatılı talebeler kalıyordu. Bu şekilde "İslam'ın ilk eğitim ve öğretim yuvasının" temelleri atılmıştı. Burada kalan ve eğitim öğretim faaliyetlerine katılan sahâbe-i kirâma "Suffe Ehli" ya da "Suffe Ashâbı" denildi. Onlar insanlığın en nasipli talebeleri idiler. Zira Suffe, "İslam'ın ilk yatılı eğitim ve öğretim okuluydu." Peygamber Efendimiz (s.a.v.) Suffe Ashâbı'nı ahlâk ve davranış açısından hem eğitiyor hem de onlara gerekli bilgileri öğretiyordu. Hatalarını gördüğü zaman onları ikaz ediyor, güzel hasletlerini övüyordu. Onları güzel ahlâk kazanmaya, iyi davranışlar sergilemeye ve salih ameller işlemeye teşvik ediyordu.

(*Hadislerle İslam, DİB Yayınları, C 6, s. 621- 622.*)

Mektep

Mektep İslam ülkelerinde ve özellikle Osmanlılarda çocuklara temel eğitimin verildiği yerdir. İslam tarihi incelendiğinde günümüzdekine benzer bir okuldan bahsetmek mümkün değildir ancak hicretten sonra bir mektep müessesesinin varlığından bahsedilebilir. Hız. Peygamber'in (s.a.v.), Bedir esirlerinden her okuma yazma bilenlerin on Müslüman çocuğuna okuma yazma öğretmesi karşılığında serbest bıraktığı bilinmektedir. Buradan bir veya birkaç sınıflı bir okulun oluşturulduğu ortaya çıkmaktadır. Vahiy kâtiplerinden Zeyd b. Sabit de (r.a.) bu okulun öğrencilerindendir.

Hulefa-i Raşidin Devri'nde ve özellikle Hız. Ömer (r.a.) zamanında bu tür okullar yaygınlaşmıştır; onun getirdiği yenilikler arasında mektep tesisi ve muallimlere maaş bağlanması da sayılmaktadır. Emevi ve Abbasi Devirleri'nde mektepler gelişerek devam etmiştir. Mekteplerin hepsinin ilk dönemlerden itibaren özel bir binaya sahip olmadığı şüphesizdir; genellikle hocalar mahallenin mescidinde bir "ders halkası" kurarlardı ancak erken sayılabilecek bir devirde camilerin yanında müstakil mekteplerin yapıldığını söylemek mümkündür. Çocuklar mektepte okuma yazma öğrendikten ve Kur'an'ı hat-

mettikten sonra daha ileri seviye derslerine mescitlerde devam ederlerdi. (Nebi Bozkurt, “Mektep”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C 29, s. 5-6.)

Osmanlı eğitim sisteminde hemen her cami yanında bir mektep tesis edilmiştir. Ayrıca sevaba ulaşmak için birçok hayır sahipleri de mektepler açmışlar ve bu mekteplerin devamını temin için vakıflarda bulunmuşlardır.

Medrese

Medrese ders yapılan yer, okul ve mektep anlamına gelir. İslam tarihinde ise medrese dinî ilimler ile sosyal ve fen bilimlerinin öğretildiği yüksek öğretim seviyesindeki eğitim öğretim kurumu veya fakülteleridir. Medreselerde ders veren hocalara “**müderris**” denir.

Kur'an ve sünnetin eğitim ve öğretimin önemi üzerindeki emirlerini göz önünde bulunduran Müslümanlar, daha İslam'ın ilk yıllarından itibaren öğrenmek için bütün imkânlarını seferber ettiler. Başlangıçta bu imkânlar, daha ziyade dinî alanda kullanılıyordu. Sonuçta, bazı hadislerin, genel anlamda ilmi teşvik etmeleri, Müslümanların asırlar boyu her türden ilmî faaliyette bulunmaları sonucunu doğurdu.

Görsel 11: Süleymaniye Külliyesi'nin Marmara Denizi kıyısındaki medreseleri.

BİLGİ KUTUSU

İslam dünyasında, medreselerin kuruluşundan önce de eğitim ve öğretim faaliyetleri devam ediyordu fakat bu faaliyetler, belirli ve özel bir yerde değil; **mescit**, **küttâb** ve **bilginlerin evleri**, **kitapçı dükkânları** vs. gibi değişik ve farklı yerlerde oluyordu.

H. 459 (M. 1066-1067) senesi, **İslam eğitim tarihinde bir dönüm noktası** olarak kabul edilir çünkü bu yılda, **Selçuklu Veziri Nizamülmülk** (ö. 485/1092)'ün inşa ettirdiği medreseler sisteminin en önemlisi ve bu bakımdan

Nizamiye medreselerin kuruluş amacı; İslam dünyasının doğusunda, camilerden ayrı olarak öğretim yapmak, talebinin maddî sıkıntıya düşmeden barınmasını sağlamak, halka gerçek din ve prensipleri öğretmek, doğru ile yanlış arasındaki farkı anlatmaktır.

belki de ilki **Bağdat**'ta açıldı. Bu medreseye **Nizamiye Medresesi** denilmiştir. Merv, Herat, Belh, Basra, İsfahan, Amül, Musul, Cizre (Ceziretü İbn Ömer) ve Rey gibi şehirlerde de nizamiye medreseleri inşa edilmiştir.

Büyük Selçuklulardan sonra medrese tesisi, bütün bir İslam dünyasında gelenek hâline geldi. Teşkilât ve işleyiş bakımından Nizamiyeler örnek alınarak köylere varıncaya kadar her yerde medreseler açıldı. Türklerin İslamiyet'i kabul ettikten sonra İslam bilim tarihine katkıları büyük olmuştur.

Büyük Selçuklu hükümdarı Alparslan'ın emriyle veziri Nizâmülmülk tarafından 1066 yılında Bağdat'ta kurulan medrese, İslam dünyasındaki ilk büyük medresedir. Nizamiye Medresesinde İslamî bilimlerle birlikte edebiyat, matematik, felsefe gibi dersler de okutulmuş ve ileri düzeyde sistematik olarak yüksek öğretim faaliyetleri yapılmıştır. Zamanla İslam coğrafyasında Nizamiye Medreselerini örnek alan birçok medrese açılmış, medreselerin önemi gittikçe artmıştır. Basra, Belh, Nişabur, İsfahan, Herat ve Musul medreselerinin yanında Konya'da Karatay Medresesi, Sırçalı Medrese ve Sivas'ta Gök Medrese, Çifte Minareli Medrese açılan medreselerden sadece birkaçıdır. Bu dönemde eğitim öğretim faaliyetleri o kadar ileri düzeye erişmiştir ki Endülüs Emevi Devleti'nde açılan Kurtuba Medresesi gibi birçok medresede Müslüman talebelerin yanında gayrimüslim öğrenciler de eğitim görmüştür. (Nebi Bozkurt, "Medrese", TDV İslam Ansiklopedisi, C 28, s. 323-327.)

ARAŞTIRALIM

Osmanlı Döneminde medreselerde okutulan dersler arasında tefsir, hadis, kelam gibi dersler vardı.

Okutulan diğer dersler hangileridir? Araştırınız.

Osmanlı Devleti'nin en önemli eğitim, kültür ve bilim müessesesi olan medreseler, 1331-1924 tarihleri arası yaklaşık altı asır, başta Anadolu ve Rumeli olmak üzere Devletin geniş coğrafyasına yayılarak eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmüştür.

BİLGİ KUTUSU

İslâm dünyasında genel eğitim ve öğretime tahsis edilen medreseler yanında **Dâru'l-Hadis, Dâru't-Tıb, Dâru'l-Kurra** gibi isimler alan ve özel branşlarda öğretim faaliyetlerinde bulunan medreseler de vardır.

Fatih Sultan Mehmet Dönemi'nde “**Sahn-ı Semân**” medreseleri, Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde ise “Süleymaniye” Medreseleri tesis edilmiştir. İstanbul'da, padişahlar başta olmak üzere sultanlar, vezirler, ilim adamları ve bazı saray mensupları tarafından pek çok medrese yaptırılmıştır. Bu medreselerde dinî ilimlerin yanısıra sosyal, matematik ve fen bilimleri alanında da eğitimler verilmiştir .

Daru'l-kurra

Kur'an-ı Kerim okuma ilmini uzmanlık derecesinde öğreten ve hafız yetiştiren okullara **Daru'l-kurra** denir. Bu okullarda Kur'an-ı Kerim'deki kelime ve cümlelerin okunuşlarıyla ilgili incelikler ve adına **ilm-i kıraat** (kıraat ilmi) denilen bilgiler öğretilmiştir. Camiler dışında yüksek seviyede Kur'an öğretimi için kurulan ilk müstakil medreseler daru'l-Kur'an'lardır. (Nebi Bozkurt, “Dârülkurrâ”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C 8, s. 544.)

Kur'an'ı güzel okuma İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren önemsenmiş olup, tilavet ve kıraat birer din ilmi olarak gelişmiştir. Daru'l-kurralar “mescitler dışında Kur'an okunan ve öğretilen yerler” olarak Hz. Peygamber (s.a.v.) devrinde kullanılmaya başlanmıştır.

İlk dört asırda yüksek seviyede Kur'an dersleri yalnız camilerde verilmekteydi. Mescitlerde ibadet huzurunu bozacağı düşüncesiyle küçük çocuklara “**küttâb**” adı verilen mekteplerde Kur'an öğretilmekteydi.

Görsel 12: Süleymaniye Daru'l-kurrası. İstanbul.

İlk İslam medreselerinde sürekli Kur'an okunan özel mekânlar bulunmaktaydı. Bu salonlara **darü'l-kurra** denilirdi. Selçuklu öncesi ismi darü'l-Kur'an' olan ve içerisinde kıraat eğitiminin verildiği bu medreselere Selçuklular devrinde "**darü'l-huffâz**" denilmiştir. Bu isimlendirme Osmanlı Devleti'nde de kullanılmıştır.

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre Amasya'da dokuz tane darü'l-kurra vardı. Bunlardan sadece Sultan Bayezid darü'l-kurrasında üç yüzden fazla hafız bulunuyordu. Yine Edirne hakkında bilgi verirken bu şehirde de birçok darü'l-kurra bulunduğunu ve hafızlık yapıldığını söyleyen Evliya Çelebi, buralarda çeşitli seviyelerde kıraat dersleri görüldüğünü belirtir. Dârül-kurrarlar İstanbul'da bütün büyük camilerin bünyesinde yer aldığı gibi müstakil binalarda da açılmıştır. Evliya Çelebi bu dönemde İstanbul'da üç bini kadın olmak üzere dokuz bin hafız bulunduğunu kaydetmektedir. (Nebi Bozkurt, "Daru'l-kurrâ", TDV İslam Ansiklopedisi, C 8, s. 543-545.)

Daru'l-hadis

Daru'l-hadis'in sözlük anlamı, "hadis okutulan yer" demektir. **Daru'l-hadis**, hadis ilimlerinin öğretildiği ve hadis ilimlerinde uzmanların yetiştirildiği yüksek öğretim kurumlarıdır.

İslamiyet'in ilk dönemlerinde öğretim ve eğitim faaliyetleri daha çok mescit ve camilerde yürütülmekte idi. İbadet yeri olan mescitler, bu dönemde aynı zamanda dershane görevi de yapmaktaydı. Hadis öğretiminin ilk yapıldığı cami, Mescid-i Nebevî'dir.

Medreselerde okutulan derslerden icazet alanların kabul edildiği bu ihtisas okullarının ilki, Atabek Nureddin Zengi (541-569/1146-1174) tarafından hicrî 563 yılında Şam'da kuruldu. Kurucusunun adına nisbetle bu darü'l-hadis'e "Nuriye Medresesi" denildi. İkinci Musul'da kurulan bu hadis medreseleri daha sonraları çoğaldı. Hadisle birlikte Kur'an ilimlerinin de okutulduğu medreselere ise "darü'l-Kur'an ve'l-hadis" ismi verildi. (*Şâmil İslâm Ansiklopedisi*, C 2, s. 66.)

Darü'l-hadis'lerde, hadis usûlü ile birlikte Kütüb-i Sitte okutulurdu. Buhârî ve Müslîm üzerinde bilhassa durulur, hadis kritiğine oldukça önem verilirdi. Darü'l hadis'ler ilim, eğitim ve kültür hayatımızda önemli hizmetler vermiştir.

Anadolu'da ilk olarak inşa edilen Çankırı Daru'l-Hadisi'dir. Anadolu Selçuklu Devleti Dönemi'nde inşa edilen ikinci daru'l-hadis Sivas Gök Medrese Daru'l-Hadisi'dir. Sahip Ata tarafından Konya'da yaptırılan İnce Minareli Medrese, darü'l-hadislerin en meşhurlarındandır. Erzurum'da Ahmediye Medresesi de bunlardan biridir.

İlk devir Osmanlı darü'l-hadislerinin en meşhuru II. Murad'ın 828'de (1425) Edirne'de yaptırdığı Daru'l-Hadis Medresesi'dir. İstanbul'daki ilk darü'l-hadis ise Kanuni Sultan Süleyman tarafından Süleymaniye Camii'nin tam karşısında kurulan Süleymaniye Darü'l-Hadisi'dir.

Beytü'l-hikme

Beytü'l-hikme sözlük anlamı “Hikmetler evi”dir. İslam medeniyetinde tercüme ve yüksek seviyedeki ilmî araştırmaların yapıldığı merkezler verilen isimdir.

Beytü'l-hikme, Abbasi halifelerinden Harun Reşid ve Me'mun dönemlerinde 830'da Bağdat'ta kurulması ile başlamış sonradan bu merkezler artarak devam etmişlerdir.

Abbasi halifesi Me'mun 830'da Bizanslılar'a karşı başarıyla sonuçlandığı seferden dönerken oralardan toplattığı kitapları beraberinde Bağdat'a getirdi. Ayrıca kütüphaneyi zenginleştirmek için büyük bir para ayırdı. Gerek imparatorluk sınırları içindeki kilise okullarından gerekse komşu ülkelerden ve Kıbrıs'tan getirtilen kitaplarla beytü'l-hikme Orta Çağ'ın en zengin kütüphanesi ve yoğun ilmî araştırmaların bir merkezi hâline geldi. Burada her türlü dinî, sosyal ve fen bilimleri okutuluyordu. Fıkıhtan felsefeye, matematiğe astronomiye kadar farklı dersler vardı.

Beytü'l-hikmede, özellikle Yunanca, Hintçe, Farsça ve Latince eserlerin çevirileri yapılmıştır ki bu, zamanın İslam dünyasında aydınlanmanın ilk adımı olarak görülmektedir. Bu merkezlerde Müslümanlar arasında büyük bilginler, filozof, kaşif ve mucitler yetişmiştir.

Kütüphane

Müslümanların kitaba olan sevgi ve saygıları yazılı eser alanında İslam medeniyetinin önemli yer tutmasını sağlamıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında yazılı eserlerin çok az olması nedeniyle bir kütüphaneden bahsetmek mümkün değildir. Asr-ı saadet'te ve Hulefâ-yi Râşidin Devri'nde, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bazı devlet başkanlarına yazdığı mektuplar, yaptığı antlaşmalar ve bazı hadis sayfalarıyla Hz. Ebu Bekir (r.a.) Dönemi'nde Mushaf hâline getirilip Hz. Osman (r.a.) zamanında çoğaltılan Kur'an nüshaları dışında yazılı eser bulunmamaktadır.

Selçuklu Sultanı Melikşah'ın veziri Nizamülmülk'ün 459'da (1067) Bağdat'ta kurduğu medrese ve kütüphane diğer medreselere ve kütüphanelere öncülük etmiştir. Bu tarihten sonra İslam dünyasının çeşitli bölgelerinde birçok medresenin tesis edildiği bunların çoğunda kitap koleksiyonlarının meydana geldiği görülmektedir. Nizamiyye'den sonra Bağdat'ta oluşturulan en önemli medrese kütüphanesi, Halife Müstansır-Billah'ın Müstansırıyye Medresesi'nde tesis ettiği kütüphanedir.

Osmanlı Devleti'ndeki Camii Kütüphaneleri yazma eserlerden oluşmaktaydı. Bir köşede duran dolapta kaynakların saklandığı bu kütüphanelerde **elyazmasının** yanı sıra; **hadis, akaid, fıkıh** ile ilgili eserler ve Kur'an bulunmaktadır. Bu koleksiyonlar herkesin kullanımına sunulmuştur.

İstanbul'da Fatih, Şehzade, Eyüp Sultan, Süleymaniye, Beyazıt başta olmak üzere birçok camide; Anadolu'da Bursa, Van, Kütahya, Sivas gibi kentlerde de camii kütüphaneleri kurulmuştur. (Anabritanica Genel Kültür Ansiklopedisi, İstanbul 1986, C 14,s. 195.)

3.8. Rasathane

Rasathane, astronomik gözlemler yapmaya yarayan özel bina ve evlere denir. Rasathaneler, uzaydaki her çeşit değişikliği gözlemlemek, veriler toplamak, incelemek için kurulmuştur. Rasathane, özel bir binaya sahip olup rasat faaliyetine (yıldızların hareketlerinin gözlenmesine) ve astronomik çalışmalara sahne olan ve sadece bu tür işlerin gerçekleştirildiği bir kurumdur.

İslam tarihinde rasathane ilk defa düzenli gözlemler yapmak üzere açılan, içinde çoğu Müslüman astronomlar tarafından icat edilmiş gözlem araçları bulunan, matematikçi ve astronomların birlikte görev aldığı bir kurumdur. Bu anlamıyla rasathane, Orta Çağ İslam medeniyetinin meydana getirdiği ve dünya medeniyetine, insanlığa sunduğu bir kurumdur.

BİLGİ KUTUSU

Rasathanenin ilk kez İslam âleminde ortaya çıkmasının sebepleri şunlardır:

İslam dini, senenin belirli günlerinin ve günlerin belirli zamanlarının dikkatle tayin edilmesine ihtiyaç gösteren bir dindir. Namaz ve oruç ibadetleri belirli zamanlarda yerine getirilmesinden dolayı duyulan ihtiyaç dışında, çeşitli, coğrafi bölgelerde kible yönünün astronomik coğrafya araştırmalarına dayanılarak tayini gerekiyordu. Uzun ve sürekli çalışmaları gerektiren bu ihtiyaçlar dolayısıyla astronomi çalışmalarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

İslam'ın en kutsal kaynağında yer alan ve yıldızların yardımıyla engin çöllerde dolaşan Arap göçebelerinin gökleri incelemeye duydukları tabii eğilimle birleşen bu mesaj, İslam medeniyetinin daha başlarında astronomiye güçlü bir yöneliş oluşturdu ve bu ilim yan dallarına bütün “aklî ilimler” içinde özel bir yer kazandırdı. (*İslam ve Bilim, Seyyid Hüseyin Nasr, s. 91-92.*)

Halife Me'mûn tarafından yaptırılan Bağdat'taki Şemmâsiye ve Dımaşk (Şam)'taki Kâsiyûn, tespit edilen en eski devlet rasathaneleridir. 1025 yılı civarında Keykâvus Alâüddeve Muhammed'in desteğiyle Hemedan'da bir rasathane kuran ve ölçümde dakikliği temin etmek için mikrometreye benzer bir alet kullanan İbn-i Sina gezegenlerle ilgili çeşitli gözlemler yapmıştır.

İslam tarihinde tam teşkilâtlı ilk büyük rasathanesinin **Merâğa Rasathanesi** olduğu söylenebilir. 657 (1259) yılında İlhanlı Hükümdarı Hülâgû tarafından Meraga'nın güneyindeki bir tepe üzerine yaptırılan bu rasathane hükümdarın ikametine tahsis edilmiş

bir köşk, cami, çok zengin kütüphane ve çeşitli hizmet binalarıyla bir külliye halindeydi. İçinde, geniş çaplı gözlem aletleri bulunan rasathanenin yöneticiliğini Nasîrüddîn-i Tûsî üstlenmiştir.

Semerkant Rasathanesi 823'te (1420) büyük gözlem araçlarıyla birlikte şehrin yakınındaki bir tepenin üzerine, aynı zamanda matematikçi ve astronom olan Timurlu Hükümdarı Uluğ (Bey) Gürgân tarafından kurulmuş, başta Uluğ Bey olmak üzere, Kadızâde-i Rûmî ve Ali Kuşçu gibi astronomlar burada gözlem yapmıştır. Rasathanede otuz yıl düzenli biçimde gözlemler yapılmıştır.

Görsel 13: Semerkant Rasathanesi.

BİLGİ KUTUSU

Kandilli Rasathanesi

Kandilli Rasathanesi; Osmanlı Dönemi'nde kurulup çalışmalarına halen Boğaziçi Üniversitesi bünyesinde devam eden rasathanedir.

Rasathanede özellikle Fatin Hoca'nın topladığı Müslüman bilim adamları tarafından telif edilmiş matematik, astronomi ve astrolojiye dair 500'den fazla yazma eser, matbu kitaplar ve birçok takvime sahip bir kütüphane ile bir tarihî astronomi aletleri koleksiyonu bulunmaktadır.

(TDV İslâm Ansiklopedisi, C 24 s. 301-303.)

Şifahane (Hastane. Darüşşifa. Bimâristan.)

Bimâristan: Bimâr (hasta) kelimesinden yer adı yapmakta kullanılan -istan ekiyle türetilmiş Farsça bir isimdir Sağlık hizmeti verilen ve bu amaçla gerektiğinde hastaların yatarak tedavi oldukları kurumdur.

İlk İslam hastanelerinin gelişmesinde büyük rol oynayan ve Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminin ünlü hekimi Haris b. Kelede'nin de tıp tahsil ettiği İran'daki Cündişapûr hastane ve tıp okulunun bimâristan adıyla anılmasının, bu deyimden erken dönemlerden itibaren Araplar arasında da benimsenmesine yol açtığı söylenebilir.

İlk Selçuklu hastanesi ve tıp medresesi Alparslan'ın (1063-1072) veziri Nizamülmülk tarafından Nişabur'da kurulmuştur. Selçuklular döneminde teori ve pratiğe dayalı tıp eğitiminin verildiği hastane Kayseri'de 1204'te Anadolu Selçuklu Hükümdarı Gıyaseddin Keyhusrev ile kız kardeşi Gevher Nesibe Hatun'un yan yana yaptırdıkları kendi adlarıyla anılan tıp medresesi hastane külliyesidir. Yıldırım Bayezid Dönemi'nde Bursa'da sekiz hastanede din ve ırk farkı gözetilmeden bütün hastaların tedavileri yapıyordu.

Osmanlılar Devri'nde özellikle İstanbul'da çok sayıda hastane kurulmuş olup bunların ilki Fatih Sultan Mehmed tarafından 1470'te kendi adıyla anılan külliye içinde yaptırılan şifahanedir. Mimar Sinan tarafından İstanbul'da inşa edilen ve bugüne sağlam durumda ulaşan Haseki Hastahanesi (1538-1550), Süleymaniye Külliyesi'ndeki şifahane ile tıp medresesi (1550- 1-557) ve Atik Valide Hastahanesi (1583- 1587), her türlü hastanın yanı sıra akıl hastalarının da tedavi edildiği ünlü Osmanlı hastaneleridir.

Görsel 14: Süleymaniye Darüüşşifası ve Tıp Medresesi. Fatih-İstanbul.

BİLGİ KUTUSU

ANADOLU'DA KURULAN DARÜŞŞİFALAR

Kayseri Darüüşşifası, Sivas Darüüşşifası, Divriği Darüüşşifası, Kastamonu Darüüşşifası, Tokat Darüüşşifası, Harput Nureddin Artuki Darüüşşifası, Amasya Darüüşşifası

4. MÜSLÜMANLARIN BİLİM ALANINDA YAPTIĞI ÖNCÜ VE ÖZGÜN ÇALIŞMALAR

Kur'an-ı Kerim'in ilk ayetinin 'Oku!' emriyle başlaması, birçok ayet-i kerimede ilmin teşvik edilmesi ve ilim adamından övgüyle bahsedilmesi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) birçok hadis-i şeriflerinde ilimden bahsetmesi, bu iki kaynağa eş olarak çeşitli ilimlerin gelişmesi ve bunları tahsil edecek çeşitli müesseslerinin kurulmuş olması bu medeniyet için ne kadar önemli bir hareket ettirici güç olduğunu göstermektedir. (*İslam Medeniyeti Tarihi, Cahid Baltacı, s. 47.*)

Görsel 15: “Rütbelerin en üstünü ilim rütbesidir.” (Hadis) (Hat: Ömer Faruk Özoğlu)

Fetihler neticesinde Bizanslılarla ve Perslerle karşılaşan ve kendilerinden önceki medeniyetlerin oluşturduğu eserlerden yararlanmak gerektiğini anlayan Müslümanlar, özellikle Abbasîler Dönemi'nde yoğun bir çeviri faaliyetine girişerek bilim ve felsefe alanlarında atağa kalkmışlar ve önce var olan birikimi anlamaya ve daha sonra da geliştirmeye çalışmışlardır. İslam dininin ortaya çıktığı sırada Arap Yarımadası'nda gelişmiş bir bilimsel faaliyetle karşılaşmamaktadır. Ancak komşu ülkelerde, doğuda, Hindistan'da, batıda İskenderiye'de, Bizans'ta ve Suriye'de bir hayli gelişmiş bir bilimsel faaliyet vardı. İslam dünyası ilkin Doğu'daki bu kültürden etkilenmiş ve yararlanmıştır. İslam dünyasında bilimsel faaliyetlerin gelişmesinde devrin devlet adamlarının ve bizzat halifelerin önemli rolü olmuştur. Bunlardan, örneğin Harunürreşid (775-809) ve Memûn (813-833), bazı vezirler ve zengin aileler bilimsel faaliyetleri maddi ve manevi olarak desteklemişlerdir. (*Bilim Tarihi Ders Notları, Oğuz Çetin, s. 18-20.*)

11. yüzyılda İslam ülkelerindeki medreselere Avrupa'dan öğrenciler gönderilmeye başlanmış ve Arapça'dan Latince'ye tercüme faaliyetleri hız kazanmıştır. Başta **İbn Sina, Farabi, Harezmi, İbn Rüşd, Gazâli** ve **İbnü'l Heysem** olmak üzere birçok Müslüman bilim adamının eserleri tercüme edilmiştir. Aynı zamanda **Aristo, Platon** ve **Arşimed**'in eserleri de Arapça'dan Batı dillerine tercüme edilmiştir. Bunların yaptıkları çalışmalar kendilerinden sonra gelenlere yol göstermiştir. Avrupada Rönesans ve Reform dönemlerinin alt yapısını oluşturmuştur. Müslümanların yaptığı ilmî ve bilimsel çalışmalardan bazıları şunlardır:

Dil

İslam dünyasında dil çalışmaları ilk olarak Hz. Ali'nin talebiyle, Ebu'l-Esved ed-Dü-elî (ö.688) tarafından yapılmıştır. Emeviler Döneminde ise edebiyat meclisleri oluşturulmuştur. Bu vesile ile cahiliye döneminden beri Araplar arasında yaygın olan şiir geleneğinin yanında nesir ve hitabet hatta sözlük çalışmaları da gelişmiştir. Kur'an ve hadisin inceliklerini anlamak amacıyla başlayan dil ve edebiyat çalışmaları, daha sonra müstakil bir ilim hâlini almıştır. Bu dönemin en meşhur dil bilgini Câhız'dır (ö.869). Onun Kitabü'l-Hayevan isimli eseri günümüze kadar ulaşmıştır.

BİLGİ KUTUSU

Arap harflerinin hat ve minyatür sanatlarında süs olarak kullanılması Batı'da moda hâline gelmiş ve İlk İngiliz krallarından Offa Rex (757-796) kendi paralarına Kelime-i Şehadet yazısı bastırmıştır.

(Mehmet Bayraktar, *İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, s. 63.)

Dil ve edebiyat alanında yapılan çalışmaların yanında diğer Müslüman milletler de İslami edebiyat oluşturmuşlardır. Bugün dünya edebiyatının başucu eserleri arasında Mevlana ve Fuzuli gibi onlarca Müslüman şair ve yazar vardır.

Fıkıh

Sözlük anlamı; derin anlayış, kavrayış; bir şeyi en ince ayrıntısına kadar bilmek. Terim anlamı olarak; fakihin, ibadet, cezalar, evlenme ve ticaretle ilgili dinî hükümleri ana kaynaklar olan Kur'an-ı Kerim ve sünnetten çıkararak ayrıntılı delillerle bilmesidir. Fıkıh kelimesi Kur'an-ı Kerim'de, "bir şeyi iyi ve tam olarak anlamak, bir şeyin hakikatini bilmek ve akıl etmek" gibi anlamlarda kullanılmıştır.

Dinî hükümler konusunda derin anlayış ve kavrayışı olan, insanın lehindeki veya aleyhindeki hükümleri dinî delilleriyle ortaya koyabilecek ölçüde fıkıh ilminde uzmanlaşan kimseye **fakih** denir.

"Bununla beraber müminlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar."

(Tövbe suresi, 122. ayet.)

Resulullah (s.a.v.): "Allah, kimin için hayır dilerse, onu dinde fakih kılar" (Buhâri, ilim, 10.) demiştir.

En önemli fıkıh âlimleri arasında **İmam Ebu Hanife** (ö. 767), **İmam Malik** (ö. 795), **İmam Şâfiî** (ö. 819) ve **İmam Ahmed b. Hanbel** (ö. 855) gibi isimler sayılabilir. Bu fakihlerden öne çıkan mezhep imamaları ve bunların öğrencileri fıkıh ilminin gelişmesine büyük katkılarda bulunmuş, sonraki âlimler bu alanda çeşitli eserler yazmışlardır.

Kelam

Kelam; Allah'ın (c.c.) zatından, sıfatlarından, isimlerinden ve fiillerinden, peygamberlikle ilgili meselelerden, başlangıç ve sonuç bakımından varlıkların durumundan İslam ölçüleri içinde bahseden ilimdir. (*İslami Terimler Sözlüğü*, Hasan Akay, s. 256.)

Kelam ilminin, inanç esaslarını tartışmaya girmeden açıklayan bir alt koluna akaid denir. Ebu Hanife'nin **el-Fıkhü'l-Ekber** isimli eseri **ilk kelam eserlerinden** biri sayılır. Müslümanlar arasında kabul edilen iki temel itikadi mezhebin kurucuları **Eş'ari** (ö. 941) ve **Mâturîdî** (ö. 944).

Mâturîdî, Eş'ari, Cüveynî, Gazâlî gibi büyük kelimciler İslam düşüncesinin gelişmesini etkilemiş, onların düşünceleri hem İslam dünyasında hem de Hristiyan ve Yahudi çevrelerinde büyük etki uyandırmıştır.

Tefsir

Sözlük anlamı; kapalı bir şeyi açma, bir manayı açığa çıkarma, bir şeyi açıklama, şerh, yorum demektir. Terim anlamı; Kur'an-ı Kerim ayetlerinin anlamlarını açıklamaya, hükümlerini ve bu hükümlerin dayandığı gerekçeleri açığa çıkarmaya ve ayetleri belirli bir yöntem çerçevesinde yorumlamaya yarayan ilim dalıdır. (*MEB Dinî Terimler Sözlüğü*, s. 356.)

Tefsir ilmi, ayetlerin ve surelerin inişini, indiriliş sebeplerini, Mekki ve Medeni olarak düzenlenmesini, nasihini, mensuhunu, tek bir olaya mı yoksa genel olaylara mı işaret ettiğini, ayetlerdeki kapalılıkları, söz sanatlarını ve cümle yapılarını bilmeye yarayan ilim dalıdır.

İslam dünyasında tanınmış tefsir âlimlerinden bazıları şunlardır: **İbn Kesir** (ö. 738), **Taberi** (ö. 923), **Zemahşerî** (ö.1144), **Fahreddin er-Râzi** (ö.1210), **Kadı Beyzâvî** (ö. 1286), **Celaiddin Suyuti** (ö. 1505), **Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır** (ö.1942). **Mehmet Vehbi Çelik** (ö. 1949), **Ömer Nasuhi Bilmen** (ö. 1971).

Hadis

Sözlük anlamı; söz, haberdur. Terim anlamı; Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözleri, fiilleri ve takrirleri (onaylaması); sahabelerin dine aykırı olmayan söz ve davranışlarını onaylamasıdır.

Hz. Peygamber'den (s.a.v.) pek çok hadis öğrenen sahabe, O'nun (s.a.v.) vefatından sonra bunları başkalarına nakletmiş, böylece hadisler hem sözlü hem de yazılı bir hâlde sonraki nesillere intikal etmiştir. Hadis alanında yazılmış en güvenilir altı eser **Kütüb-i**

Görsel 16: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Türkçe Kur'an tefsiri.

Sitte adıyla bilinmektedir. Bu altı kitabın yazarları şunlardır: **Buhâri (ö. 869)** ve **Müslim (ö.875)**'in "el-Câmiu's-Sahih"leri ile, **Ebû Dâvûd (ö. 888)**, **Tirmizî (ö.875)**, **Nesâî (ö. 916)** ve **İbn Mâce (ö. 886)**'nin "Sünen"lerinden oluşmaktadır.

Tarih

Tarih, insanoğlunun hayat faaliyetlerini en kapsamlı bir şekilde ele alan sosyal ilimlerin başında gelmektedir. Çünkü tarih, geçmişin bilgisini bize getirmektedir. Müslümanların tarih ilmine ilgi duymalarında Kur'an-ı Kerim'de geçmiş kavimlerle ilgili olayların sıkça anlatılması ve yeryüzünü gezerek onların akıbetlerinin ne olduğunu araştırmalarının istenmesi etkili olmuştur.

İslam dünyasında tanınan en ünlü tarihçilerden bazıları şunlardır: **İbn İshak (ö. 768)**, **Vakîdî (ö. 823)**, **İbn Hişam (ö.833)**, **İbn Sa'd (ö.845)**, **Belâzurî (ö.892)**, Taberi (ö.922), **İbn Haldun (ö.1406)** , **Naima (ö. 1716)** ve **Ahmet Cevdet Paşa'dır (ö.1895)**.

Felsefe

Felsefe sözlük anlamı; hikmet, hikmet sevgisidir. Filozof ise varlık, bilgi, dil ve değerler alanıyla ilgili problemleri akılcı ve tenkitçi bir yaklaşımla ele alıp temellendirmeye çalışan düşünce adamıdır. (*Hüseyin Aydın, "Filozof", TDV İslâm Ansiklopedisi, C 13, s. 107.*)

İslam dünyasına tercüme yoluyla giren felsefe, Müslüman filozoflar eliyle "hikmet"e dönüşmüş ve yepyeni hâliyle bu alanda bir çığır açmıştır. Başka bir ifadeyle İslam felsefesi, geçmiş felsefe geleneklerinin taklidi olmayıp, orijinal eserleri ortaya koyan ve felsefi problemlere İslam'ın ışığında yeni bakış açıları getiren bir ilim olmuştur.

Müslüman filozofların felsefe alanında yaptığı çalışmalar dünyaya öncülük etmiş, başta İspanya olmak üzere Avrupa ülkelerinde takip edilmiştir. Batı'nın uyanışını sağlayan en önemli etken Arapçadan yapılan tercümelerdir. İslam tarihinde her biri felsefe alanının en önemli temsilcileri olan çok sayıda filozof bulunmaktadır. **Kindî (ö.873)**, **Ebu Bekir Râzî (ö.925)**, **Farabi (ö.950)**, **İbn Sina (ö.1037)**, **Gazali (ö.1111)** ve **İbn Rüşd (ö.1198)**, Müslüman filozoflardan bazılarıdır.

Coğrafya

Abbasi Devleti'nin kurulmasından sonra Yunan, İran ve Hint astronomi-coğrafya çalışmalarının İslam dünyası tarafından tanınmasıyla coğrafya bir ilim dalı olarak ortaya çıktı. İslam coğrafyasının temellerinin atıldığı Abbasiler Dönemi'nde IX. yüzyılın ortalarında Irak'ta tasvirî coğrafya okulu, X. yüzyılda da Orta Asya'da Belh coğrafya okulu ortaya çıktı. (*Sayyid Maqbul Ahmad, "Coğrafya", TDV İslâm Ansiklopedisi, C 8, s. 50, 51.*)

Ünlü coğrafyacılarından bazıları şunlardır:

- **Piri Reis (ö. 1554):** Çizdiği haritalarla dönemine damga vurmuştur. **Kitâb-ı Bahriyye'si** denizcilere bir rehber olmak üzere yazılmıştır.

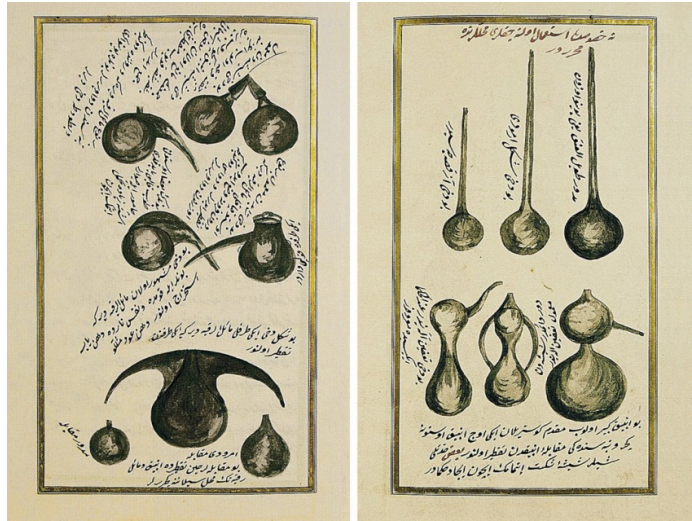

Görsel 17: Piri Reis'in ceylan derisi üzerine çizilmiş Atlas Okyanusu ve çevresini gösteren haritası.

- **Uluğ Bey (Muhammed Taragay, ö. 1449):** Semerkant'ta bir rasathane kurmuştur. Ekliptik eğim için bulduğu $23^{\circ} 13' 17''$ değeri, zamanındaki gerçek değerinden sadece 32 saniye farklıdır.
- **Kâtib Çelebi (ö. 1657):** En önemli coğrafi eseri Cihannümâ'dır. İki bölüm hâlinde yazmıştır. Birinci bölümde denizlerle, nehirleri ve adaları yazmıştır.
- **Evliya Çelebi (ö. 1684):** Seyahatnamesi vardır. Kırk yıldan fazla süren seyahati sırasında yalnız Osmanlı topraklarının tamamını değil Doğu'nun ve Batı'nın birçok ülkesini de gezmiştir.

Tıp

Tıp; tarihte Müslümanların en çok ilgi duydukları bilim dallarından biri olmuştur. Bağdat'ta tıp okulları açılmış; bunların yanına da öğrencilerin pratik yaptığı, öğretmenlerin de hocalıkla birlikte araştırmalarda bulundukları hastaneler ve tedavi merkezleri kurulmuştur. İlk hastaneyi Emevi halifesi Velid b. Abdülmelik yaptırmıştır.

Görsel 18: Kenzü's-sıhha ebdaniyye adlı eserde ilaç yapımında kullanılan aletlerden bir kısmını gösteren tasvirler.

Klasik Osmanlı tıbbi hastalıklardan korunma üzerinde yoğunlaşmıştı. Tedavinin esası bozulan mizacın düzeltilmesine dayanırdı. Osmanlı tıp kitaplarında sağlıklı yaşama kurallarına büyük önem verilirdi.

Müslüman dünyasının en meşhur tıp âlimlerinden bazıları şunlardır:

- **Ebû Bekir er-Razi (ö. 925):** İslam dünyasının evrensel çaptaki ilk büyük doktoru, Ebû Bekir er-Razi'dir. En büyük eseri yirmi cildi bulan "Havi"dir. Tıpla ilgili elliye yakın eser kaleme almıştır. Musikiyi hasta tedavisinde ilk kullanan, çiçek hastalığıyla kızamığı ayırt eden ilk kişidir. Tıp tarihi, tıp dili ve klinik buluşları içeren Havi adlı eseri ise sık sık Latinceye tercüme edilmiştir.
- **İbn Sîna (ö.1037):** Hem doktor hem de filozof olarak ün kazanmıştır. Batı'da "Avicenna" olarak bilinir.
- **İbn Rüşd (ö.1198):** Doktor, filozof ve hâkimdir. Tıp bilgisini yedi dala ayırmıştır. Fiziki egzersizlerin sağlığın korunmasındaki rolünü ilk keşfeden ve değerlendiren kişidir.
- **Akşemseddin (ö.1459):** Asıl adı Mehmed Şemseddin'dir. Çok yönlü bir âlimdir. Fatih Sultan Mehmet'in hocasıdır. Bilim ve tasavvufta olduğu gibi, tıp ve eczacılık alanında da büyük bir üne sahiptir. Sadece beden hastalıklarının değil, aynı zamanda ruh hastalıklarının da hekimidir. Batı'da iki asır sonra keşfedilecek "mikrob"u, Maddetü'l-Hayat adlı eserinde dile getirmiştir.

Astronomi

Astronomi gök bilimi anlamına gelmektedir. İslam dünyasında astronomi bilimi ilm-i felek, ilm-i nücum, ilm-i hey'et gibi adlarla bilinirdi. Astronomi, gök cisimlerini açıklamaya çalışmak üzere gözleyen bilim dalıdır. Astronomi yeryüzündeki en eski bilimlerden biri olarak kabul edilir.

Görsel 19: 985'te (1577) İstanbul semalarında görülen kuyruklu yıldızın bir astronom tarafından kadrarla gözlenişini tasvir eden bir minyatür.

Astronomiyi geliştiren İslam bilginlerinden başlıcaları şunlardır:

- **Hârizmi (Muhammed b. Mûsâ) (ö. 847):** Matematikçi, astronom ve coğrafyacıdır. Hârizmi'nin *Zic el-Sindhind* ("Siddhanta'nın astronomik tabloları") adlı eseri, takvimsel ve astronomik hesaplamalara dayanan, içerisinde bir sinus değeri tablosu ile birlikte 116 adet takvimsel, astronomik ve astrolojik veriyi barındıran, yaklaşık 37 bölümden oluşan bir çalışmadır.
- **Birûnî (ö. 1061):** Yetmiş adet astronomi ve yirmi adet de matematik kitabı bulunmaktadır. Batı dillerinde adı **Alberuni** veya **Aliboron** olarak geçer. Astronomi, matematik, doğa bilimleri ve tarih alanındaki çalışmalarıyla tanınır. İlk eseri, **Asarü'l-Bâkiye**'dir. Astronomi üzerine yazdığı **Kanûn-i Mesûdî** adlı eserini Gazneli Mahmud'un oğlu Sultan Mesud'a ithaf etmiştir.
- **Uluğ Bey (1393-1449):** Timur İmparatorluğu'nun 4. hükümdarı. Matematikçi ve astronomdur. Uluğ Bey, Semerkant'ta bir medrese ve bir de rasathane yaptırmıştır. Kendisi için de bu rasathanede bir oda yaptırarak tüm duvar ve tavanları gök cisimlerinin manzaralarıyla ve resimleriyle süsletmiştir. Gözlemevinin tüm işleri o zaman genç olan Ali Kuşçu'ya kalmıştır. Bu gözlem üzerine Uluğ Bey, ünlü "Zîc"ini düzenlemiş ve bitirmiştir. **Zîc Kürkani** veya **Zîc Cedit Sultani** adı verilen bu eser, birkaç yüzyıl Doğu'da ve Batı'da faydalanılacak bir eser olmuştur.
- **Ali Kuşçu (1403-1474):** Timurlular Devri'nde Semerkant'ta yetişmiş, daha sonra Osmanlı ülkesinde büyük bir şöhret kazanmış olan Türk astronom ve matematikçisidir. **Hall-ü Eşkâl-i Kamer** (Ay Safhalarının Açıklanması) adlı risale ile **Şerh-i Tecrîd** adlı eserini vardır. Uluğ Bey'in yardımcısı ve rasathanesine müdürüdür.

Görsel 20: Uluğ Bey Medresesi'nin avlusu ve çift katlı revakları.

Matematik

Yunancada matematik "orta" ve "öğrenme, öğretme" anlamlarına gelir. Bu ilme Osmanlıca da **riyâziyyât** adı verilmiştir. Riyâziyyât "sayı ve miktarla uğraşan" bütün bilim dallarını kuşatan bir isim olarak kullanılmaya başlanmıştır. Müslüman bilim adamlarının matematik bilimine katkıları çok fazladır.

- **Hârizmî**'nin astronomi ilmindeki yeri ve önemi “astronomi” konusunda anlatılmıştı. O aynı zamanda bir matematikçidir. Hem konusu hem yöntemi yeni olan **Kitâbü'l-Muhtasar fî hisâbî'l-cebr ve'l-mukâbele** (Tamamlama ve Dengeleme ile Hesaplama Üzerine Özlü Kitap) isimli kitabı yazmıştır. Cebir'i bağımsız bir disiplin olarak öğreten, “indirgeme” ve “dengeleme” (denklemin farklı taraflarındaki benzer terimlerin aynı tarafa alınarak sadeleştirilmesi) yöntemlerini tanıtan ilk kişi olduğu için, Hârizmi “cebrin atası ya da kurucusu” olarak tanımlanmıştır. Hârizmî “sıfır rakamını (0)” ve “x” bilinmeyenini kullandığı bilinen ilk kişidir. 820 yılında Hârizmî tarafından yazılmış olan “**Hint Rakamlarıyla Hesaplama Üzerine**” isimli kitap Hint-Arap rakam sisteminin Ortadoğu ve Avrupa'ya yayılmasının ana sebebidir.
- **İbnü'l-Heysem** (ö. 1040): Optiğin gelişmesine yaptığı önemli katkılarla tanınan Orta Çağ'ın en büyük fizikçisi; matematikçi-astronom, filozoftur. İbnü'l-Heysem, geometriyi mantığa uygulamıştır. Geometri ve matematiğin inşaatçılık alanında uygulanmasında katkıda bulunmuştur. Eski medeniyetlerden intikal eden matematik, geometri ve astronomiyi tetkik ederek ilmi tenkitlerini ortaya koymuştur.

Fizik

Maddeyi, maddenin uzay-zamanda hareketini enerji ve kuvveti de kapsamak üzere bütün ilgili kavramlarla birlikte inceleyen doğa bilimidir.

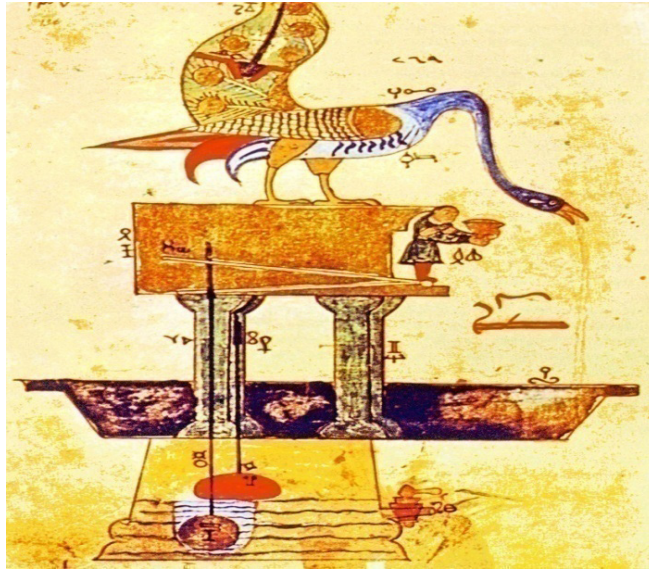

Görsel 21: İbnü'l-Heysem'in *Kitâbü'l-Menâzır* adlı eserinden iki sayfa.

Müslüman fizikçilerden bazıları şunlardır:

- **İbnü'l-Heysem**, matematik ve astronomiyle ilgili araştırmalarından önce optik alanında devrim sayılan çalışmalarıyla tanınır. İlk Çağ'dan XVII. yüzyıla kadar optik tarihinin en önemli şahsiyeti olarak kabul edilmiştir. En önemli eseri **Kitâbü'l-Menâzır** (Optik Hakkında Kitap)'tır.

- **el-Cezerî (İsmail b. Rezzâz el-Cezerî)** (ö.1206): Mekanik alanında eser veren İslam bilginidir. Sibernetik alanın kurucusu kabul edilen, fizikçi robot ustasıdır. Dünya bilim tarihi açısından bugünkü sibernetik ve robot biliminde çalışmalar yapan ilk bilim insanıdır. Cezerî'nin yaptığı otomatik makineler günümüz mekanik ve sibernetik bilimlerinin temel taşlarını oluşturmaktadır. el Câmi beyne'l-ilmî ve'l-amelî'n-âfî fî sinâ'atî'l-hiyel (Mekanik Hareketlerden Mühendislikte Faydalanmayı İçeren Kitap) adlı eserinde 50'den fazla cihazın kullanım esaslarını, yararlanma imkânlarını çizimlerle göstermiştir. Cezerî'nin diğer bir eseri de Diyarbakır Ulu Camii'nin ünlü **Güneş Saati**'dir.

Görsel 22: İsmail b. Rezzâz el-Cezerî'nin *Kitâb fî ma'rifet'il-hiyeli'l-hendesiyye* adlı eserinden minyatürlü başka bir sayfa.

- **Farabi** (ö. 950), yazdığı bir makalesinde boşluğun olmadığını, havanın bir cisim olduğu tezini ileri sürmüştür.

Kimya

Kimya, cisimlerin temel yapılarını, birbirleriyle olan etkileşimlerini ve yeni bileşimler meydana getirmelerini inceleyen bilim dalıdır.

İlk Çağ ve Orta Çağ kimyası günümüz Türkçesinde genellikle **simya** kelimesiyle karşılanıyorsa da bu kullanım yanlıştır ve doğrusu “eski kimya” veya Batı dillerindeki imlâyı hatırlatacak şekilde “el-kimya” olmalıdır. Eski kimya anlayışı çeşitli aşamalardan sonra eşliğinde İslam dünyasına girmiş ve Arapçada önemli bir tercüme faaliyetleri başlamıştır.

Daha sonraları da bu alanla ilgili çalışmalar başlamıştır. (Emre Dölen, “Kimya”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C 26, s. 26.)

Osmanlı Dönemi’nde doğrudan doğruya modern kimyadan söz eden ilk kitap, Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun’un hocalarından Başhoca İshak Efendi’nin Mecmûa-i Ulûm-i Riyâziyye adlı çalışmasıdır.

Müslüman kimyacılarından bazıları şunlardır:

- **Câbir b. Hayyân (ö. 776):** İslam kimyacılarının en ünlüsü, tabiat filozofu ve çok yönlü âlimdir. Latin dünyasında “**Geber**” adıyla tanınmıştır. Deneysel metoda önem veren bir âlimdir. Çok sayıda eseri vardır. Bunlardan biri de **Kitâbü’l-Havâs** adlı bir risalesidir. O bu risalesinde maden, bitki ve hayvanların özelliklerini (havâs), aralarındaki benzerlik ve farklılıkları ve bunların pratik ve tıbbî bakımdan taşıdıkları önemi araştırmıştır.
- **Ebû Bekir er-Râzî (ö. 925):** Modern kimyanın gerçek öncüsüdür. Kimyayı teoriden pratiğe geçirdiği için bu ilmin kurucularından kabul edilmektedir. Gliserin, soda, sirke asidi, alkol, kükürt asit, nitrik asit gibi kimyasal maddeleri keşfeden önemli bir Müslüman kimyacıdır. Araştırmalarının sonuçlarını yazdığı **Kitâbü’l-Esrâr** ve **sırrü’l-esrâr** isimli eserinde kimyasal maddelerin taksimini yapmış ve laboratuvarında kullandığı yirmi kadar aleti çizimlerle tanıtmıştır.
- İlk İslam filozofu **Kindî**’de el-kimyaya dair ilginç eserler kaleme almıştır. Bunlardan biri bitki ve çiçeklerden esans elde etmekle ilgilidir.
- **Aziz Sancar (d.1946, Savur-Mardin):** Türk akademisyen, biyokimyager, moleküler biyologdur. DNA onarımının pek çok parçasının tanımlanmasında kullanılan biyokimyasal yaklaşımlara yaptığı öncülükle tanınmıştır. Mehmet Özdoğan ile birlikte ABD Ulusal Bilimler Akademisi’ne seçilen ilk Amerikalı Türk olarak tanınır.

Hücreleri hasar gören DNA’ları nasıl onardığını ve genetik bilgisini koruduğunu haritalandıran araştırmaları sayesinde 2015 Nobel Kimya Ödülü’nü kazanmıştır.

Görsel 23: Aziz Sancar.

5. KUR'AN'DAN MESAJLAR: FÂTİR SURESİ 27-28. AYETLER

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ
مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهَا وَمِنَ الْجِبَالِ
جُدَدٌ بَيَضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٌ
وَمِنَ النَّاسِ وَالْدَّوَابِّ وَالْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ كَذَلِكَ إِنَّمَا
يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ

27. Allah'ın gökten su indirdiğini görmez misin? Sonra onunla renk ve çeşitleri farklı ürünler çıkardık. Dağların da farklı renklerde; beyaz, kırmızı, simsiyah yolları, kısımları vardır.

28. Aynı şekilde, insanlardan, binek hayvanlarından ve eti yenen hayvanlardan da farklı tür ve renklerde olanlar var. Kulları içinden ancak âlimler, Allah'ın büyüklüğü karşısında heyecan duyarlar. Şüphesiz Allah üstündür, çokça bağışlayıcıdır.

Fâtır Suresi Hakkında Bilgiler:

- Kur'an-ı Kerim'in otuz beşinci suresidir.
- Mekke'de inmiştir (nazil olmuştur) yani Mekkî suredir.
- Kırk beş ayettir.
- Adını, birinci ayette geçen ve “yaratan, yoktan var eden” anlamına gelen “Fâtır” kelimesinden almıştır. Bu sure, aynı ayette “melekler (melâike)” anlamına gelen kelimenin yer alması sebebiyle “Melekler Suresi” olarak da isimlendirilmiştir.

• **Konuları:** Allah'ın varlığı, birliği, onun yaratmadaki eşsizliği tanıtılarak başlanır. Yaratmış olduğu varlıklardan melekler özellikleriyle tanıtılır. Meleklerin görevleriyle ilgili bilgiler verilir. İnsanlarla ilgili psikolojik tahliller yapılır. Bu çerçevede onların nankörlükleri ve şeytanın peşine düşmelerinin nedenleri açıklanır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.), insanları İslam'a davet ederken kendisini çok fazla yıpratmaması hatırlatılır.

Görsel 24: “Dağların farklı renklerde; beyaz, kırmızı, siyah yolları, kısımları vardır.” (Fâtır suresi, 27. ayet.)

Ayetlerin Kısa Tefsiri

“Allah’ın gökten su indirdiğini görmez misin? Sonra onunla renk ve çeşitleri farklı ürünler çıkardık.”

(Görmez misin?) Bir kalp görüşü ile görüp bilmez misin ki, Allah (c.c) su indiriyor ve onunla yeryüzünde hayatı var ediyor. Bizzat hayat suyu olan “Kitab”ı indiriyor Allah (c.c.). Kitap insanların arasına inince, insanların gönüllerine girince, onlarda da rengârenk karakterler oluşturuyor. Kimileri Allah’ın (c.c.) gösterdiği suyla sulanıp hayat bulur, âdeta yürüyen Kur’an hâline gelirken, kimileri farklı renklere bürünüyor. İşte aynen insanlar gibi dağlar da Allah’ın (c.c.) kullarıdır. Onlarda da Allah’ın (c.c.) ayetlerinin aynı sonucu yarattığını görüyoruz. Allah’ın (c.c.) ayetleri onlarda da caddeler, yollar oluşturuyor.

“Dağların da farklı renklerde; beyaz, kırmızı, siyah yolları, kısımları vardır.”

Bu ayette dikkatlerimizi bir yandan tabiatın ihtişamına diğer yandan da bu muhteşem görünümü meydana getiren farklılıkların tek kaynaktan çıktığına ve bunu sağlayan yüce kudrete çeken bu ayette renk ve tür faktörüne ağırlık verildiği görülmektedir.

“Aynı şekilde, insanlardan, binek hayvanlarından ve eti yenen hayvanlardan da farklı tür ve renklerde olanlar var.”

Bu ayette, Allah'ın (c.c.) kâinat içerisinde ne kadar çeşitli varlıklar yarattığına işaret olunmaktadır. Aynı toprak ve sudan, farklı özelliklerde bitkiler yaratılırken, aynı tip ağaçlardan farklı tat ve büyüklükte meyveler meydana getirilmiştir. Şayet bir dağa bakarsanız, onun değişik renklerde bezenmiş olduğunu ve değişik kısımlarında birbirinden çok farklı özelliklere sahip madenler bulunduğunu görürsünüz. Mizaç, tabiat ve zihniyetleri Allah (c.c.) farklı yaratmıştır.

İnsanların huyları, istekleri, duyguları, zihniyetleri, düşünce biçimleri aynı olsaydı eğer, yeni bir mahlûk yaratmak gerekmezdi. Hâlik (yaratıcı) olan Allah (c.c.), yeryüzünde sorumluluk taşıyacak olan varlığın irade sahibi olması gerektiğinden, onu farklı özelliklerde ve zihniyetlerde yaratmıştır. Tüm bunlar, bu hikmetin arkasında “Hakîm” ve “Azim” bir planlayıcının olduğunu göstermektedir. Bu muazzam nizamın ardında, bir planlayıcının olduğunu ancak bir akılsız düşünemez.

“Kulları içinden ancak âlimler, Allah'ın büyüklüğü karşısında heyecan duyarlar.”

Bu ayette, “büyüklük karşısında duyulan heyecan ve korku, zarar görmekten değil, hakkını verememekten kaynaklanan endişe” manasına gelmektedir. Çünkü insan Allah'ın (c.c.) sıfatlarını yeterince kavrayamadığı zaman Allah'tan (c.c.) korkmaz, fakat Allah'ın (c.c.) gücüne, O'nun İlim, Hikmet, Kahhar, Cebbar gibi sıfatlarına ne kadar vakıfsa Allah'tan (c.c.) o derece korkar. Dolayısıyla burada ilimden, matematik, felsefe, tarih ve diğer pozitif ilimler kast olunmuyor, buradaki söz konusu ilim, Allah'ın (c.c.) sıfatlarını bilmektir. Bir kimse tahsil görmüş olsa da, olmasa da Allah'ın (c.c.) sıfatlarından habersizse eğer, o kimse cahildir. İlim vahiydir ve âlim de vahyi bilendir. Allah'ın (c.c.) kitabından haberdar olmayan insanların cehaletten kurtulmaları kesinlikle mümkün değildir. Zaten sahabe ve tabiin büyüklerinin birçoğundan yapılan rivayetlerde ne kadar bilgili olurlarsa olsunlar Allah'a (c.c.) saygı yolunda mesafe alamamış kimselerin âlim olarak nitelene-meyecekleri belirtilmiştir. Fakat bir kimse hiçbir tahsil görmemiş olduğu hâlde Allah'ın (c.c.) sıfatlarını biliyor ve O'nun içinde Allah korkusu bulunuyor ise, o kimse ilim ehlidir. Bu ayetteki “âlim” ifadesi ile, Kur'an, Hadis, Kelam ilimlerini bilenler kastedilmektedir. Ancak bir şahıs dinî bilgiye sahip olduğu ölçüde, içinde Allah korkusu taşıyorsa o zaman ayetin bahsettiği “âlim” sınıfına girer.

“Şüphesiz Allah üstündür, çokça bağışlayıcıdır.”

Yani, O kuvvet sahibidir, dilediği zaman mücrimleri yakalar ve hiç kimse O'ndan kaçamaz. Fakat O, aynı zamanda affedicidir. Bu yüzden, zalimlere fırsat tanıyarak onları hemen yakalamaz.

ÖZET

1. DİN-BİLİM İLİŞKİSİ

Din, Yüce Allah tarafından insanlara peygamberler aracılığıyla bildirilen kurallar bütünüdür. Dinin kaynağı her şeyi yaratan, yaşatan ve her an kontrolü altında tutan Allah'tır (c.c.).

Bilim sözcüğünün İslam medeniyetindeki karşılığı ilimdir.

İslam, insanın yaratılışına uygun bir din olduğu için bütün Müslümanlara ilmi farz kılmıştır. Tıp, hesap ve teknik gibi toplum için gerekli olan her türlü bilgiyi öğrenmek farz-ı kifayedir.

Âlim (bilgin); temel İslam bilgilerini aldıktan sonra belirli bir ilim dalında daha çok ilerleyip uzmanlaşan kimsedir. Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber (s.a.v.) âlimleri övmüştür.

2. İSLAM MEDENİYETİNDE BİLİM VE DÜŞÜNCENİN GELİŞİMİ

Medeniyet, toplumların, gayelerine ulaşmak için birer vasıta olarak kullandıkları sosyal, hukuk ve ticarî kurallar da medeniyetin bir parçasıdır.

İslam medeniyetinin temeli, Kur'an ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetidir. İslam medeniyeti dışında başka hiçbir medeniyet bilimsel bir yapı üzerinde kurulmamıştır. Bilimsel bir yapılaşma ile oluştuğu için İslam medeniyetini "bilimsel medeniyet" olarak nitelendirebiliriz.

3. İSLAM MEDENİYETİNDE ÖNE ÇIKAN EĞİTİM KURUMLARI

Bunların başlıcaları şunlardır:

Cami ve Mescit

Mescit: Cami, namazgâh da denir. İçerisinde beş vakit namaz, cuma ve bayram namazlarının kılındığı Müslümanların ibadet yerine denir. Türk toplumunda içinde ibadet edilen küçük yerlere "mescit", büyüklerine de "cami" denir. Bu ayrım diğer milletlerde yoktur.

Cami: Mescitlerin büyüğüne "cami" denir. Cami; toplayan, toplayıcı demektir. Beş vakit namazda cuma ve bayram namazlarında müminleri bir araya topladığı için bu isim verilmiştir.

Mektep

İslam ülkelerinde ve özellikle Osmanlılarda çocuklara temel eğitimin verildiği yerdir.

Hulefa-i Raşidin devrinde ve özellikle Hz. Ömer (r.a.) zamanında bu tür okullar yaygınlaşmıştır; onun getirdiği yenilikler arasında mektep tesisi ve muallimlere maaş bağlanması da sayılmaktadır. Emevi ve Abbasi devirlerinde mektepler gelişerek devam etmiştir. Osmanlı eğitim sisteminde hemen her cami yanında bir mek-

tep tesis edilmiştir. Bu mekteplerde 5-6 yaşında “Sabi” denilen küçük çocukların okutulduğu için de daha ünlü ismiyle “Sıbyan Mektebi” adı verilmiştir. Osmanlı eğitim sisteminde ilköğretim kurumlarını bu sıbyan mektepleri teşkil eder.

Medrese

Ders yapılan yer, okul, mektep. İslam tarihinde dinî ilimler ile sosyal ve fen bilimlerinin öğretildiği yüksek öğretim seviyesindeki eğitim öğretim kurumu, fakülte. Medreselerde ders veren hocalara “**müderris**” denir.

Daru’l-kurra

Kur’an-ı Kerim okuma ilmini uzmanlık derecesinde öğreten ve hafız yetiştiren okullardır.

Daru’l-hadis

Hadis ilimlerinin öğretildiği ve hadis ilimlerinde uzmanların yetiştirildiği yüksek öğretim kurumlarıdır.

Beytü’l-hikme

Orta Çağ İslam ilim ve kültür tarihinde tercüme ve yüksek seviyedeki ilmi araştırmaların yapıldığı merkezlere verilen isimdir.

Kütüphane:

Kütüphane terimi, “kitapların saklandığı yer” anlamında kullanılmaktadır. Müslümanların kitaba olan sevgi ve saygıları yazılı eser alanında İslam medeniyetinin önemli yer tutmasını sağlamıştır.

Rasathane

Gözlemevi. Yıldızların gözleendiği yer. **Rasadhane;** Arapça rasad (gözetleme) ve Farsça hâne (ev) kelimelerinden oluşur.

Şifahane

Hastane. Darüşşifa. Bimâr (hasta) kelimesinden yer adı yapmakta kullanılan -istan ekiyle türetilmiş Farsça bir isimdir. Sağlık hizmeti verilen ve bu amaçla gerektiğinde hastaların yatarak tedavi oldukları kurumdur.

4. MÜSLÜMANLARIN BİLİM ALANINDA YAPTIĞI ÖNCÜ VE ÖZGÜN ÇALIŞMALAR

Kur’an-ı Kerim’in ilk ayetinin ‘Okul!’ emriyle başlaması, birçok ayet-i kerimede ilmin teşvik edilmesi ve ilim adamından övgüyle bahsedilmesi, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) birçok hadis-i şeriflerinde ilimden bahsetmesi, çeşitli ilimlerin gelişmesine sevk etmiştir.

Müslümanların bilim alanında yaptığı öncü ve özgün çalışmalardan bazıları şunlardır:

Dil: İnsanların birbirleriyle anlaşmak, konuşmak, tanışmak amacıyla kullandıkları işaret ve sesler sistemidir.

Arapça büyük medeniyetler, kültürler ve imparatorluklar doğuran dillerin başında gelmiştir ve bir kültür ve medeniyet dilidir.

Fıkıh: Fakihin, ibadet, cezalar ve muamelatla ilgili dinî hükümleri ana kaynaklar olan Kur'an-ı Kerim ve sünnetten çıkararak ayrıntılı delillerle bilmesidir.

En önemli fıkıh âlimleri arasında İmam Ebu Hanife (ö. 767), İmam Malik (ö. 795), İmam Şâfiî (ö. 819) ve İmam Ahmed b. Hanbel (ö. 855) gibi isimler sayılabilir.

Kelam: Allah'ın (c.c.) zatından, sıfatlarından, isimlerinden ve fiillerinden, peygamberlikle ilgili meselelerden, başlangıç ve sonuç bakımından varlıkların durumundan İslam ölçüleri içinde bahseden ilimdir.

Ebu Hanife'nin el-Fıkhü'l-Ekber isimli eseri konuları esasında akait olmasına ilk kelam eserlerinden biri sayılır. Müslümanlar arasında kabul edilen iki temel itikadi mezhebin kurucuları Eş'ari (ö. 941) ve Mâturîdî'dir. (ö. 944).

Tefsir: Kur'an-ı Kerim ayetlerinin anlamlarını açıklamaya, hükümlerini ve bu hükümlerin dayandığı gerekçeleri açığa çıkarmaya ve ayetleri belirli bir yöntem çerçevesinde yorumlamaya yarayan ilim dalıdır.

İslam tarihinde Kur'an ayetlerini anlamak veya anlamlandırmak üzere çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu tefsirler diğer din ve kültürlerle mensup insanlar için örnek olmuştur.

Hadis: Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözleri, fiilleri ve takrirleri (onaylaması); sahabelerin dine aykırı olmayan söz ve davranışlarını onaylamasıdır.

Kütüb-i Sitte şunlardır: Buhârî (ö. 869) ve Müslim (ö.875)'in "el-Câmiu's-Sahîh"-leri ile, Ebû Dâvûd (ö. 888), Tirmizî (ö.875), Nesâî (ö. 916) ve İbn Mâce (ö. 886).

Tarih: Toplumların başından geçen olayları zaman ve yer göstererek anlatan, bunların sebep ve sonuçlarını, birbirleriyle olan ilişkilerini ele alan bilim dalı ve bu dalda yazılan eserlerin ortak adıdır.

- Bu alanda ortaya çıkan ilk yazılı çalışmalar Hz. Peygamber'in (s.a.v.) savaşlarını konu alan megazi kitaplarıdır.

İslam dünyasında tanınan en ünlü tarihçilerden bazıları şunlardır: İbn İshak (ö. 768), Vakîdî (ö. 823), İbn Hişam (ö.833), İbn Sa'd (ö.845), Belâzurî (ö.892), Taberi (ö.922), İbn Haldun (ö.1406), Naima (ö. 1716) ve Ahmet Cevdet Paşa'dır (ö.1895).

Felsefe: Madde ve hayatı; bunların toplum, ruh, kâinat gibi belirtilerini; sebep, prensip ve gaye bakımından inceleyen zihnî çalışma ve bu çalışmaların zihnî ürünü; varlığın ve bilginin kaynağının ilmî olarak araştırılmasıdır.

İslam tarihinde her biri felsefe alanının en önemli temsilcileri olan çok sayıda filozof bulunmaktadır. Kindî (ö.873), Ebu Bekir Râzî (ö.925), Farabi (ö.950), İbn Sina (ö.1037), Gazali (ö.1111) ve İbn Rüşd (ö.1198), Müslüman filozoflardan bazılarıdır.

Coğrafya: İnsanlar ve yer (mekân) ile bunlar arasındaki ilişkiyi neden-sonuç ve dağılış ilkesine bağlı olarak inceleyen ve sorgulayan bir bilim dalıdır. Yer ve insanlar arasındaki ilişkiler coğrafyanın konusunu oluşturur.

VIII. yüzyılda Abbasi Devleti'nin kurulmasından sonra Yunan, İran ve Hint astronomi-coğrafya çalışmalarının İslam dünyası tarafından tanınmasıyla coğrafya bir ilim dalı olarak ortaya çıktı.

Ünlü coğrafyacılarından bazıları şunlardır:

- Piri Reis (ö. 1554), Seydi Ali Reis (ö. 1565), Uluğ Bey (Muhammed Taragay, ö. 1449), Kâtib Çelebi (ö. 1657), Evliya Çelebi (ö. 1684).

Tıp

İnsan sağlığının sürdürülmesi ya da bozulan sağlığın yeniden düzeltilmesi için uğraşan, hastalıklara teşhis koyma, hastalıkları tedavi etmeye yönelik çalışmalarda bulunan bilim dalıdır. Tarih boyunca dünyanın farklı yerlerinde tedavi için şifa amaçlı farklı yöntemler ve farklı tıbbî sistemler ortaya atılmıştır.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tıpla ilgili söz ve uygulamalarını içeren bu önerileri "Tıbbî Nebevî" adı verilen kitaplarda toplanmıştır.

İlk hastaneyi Emevi halifesi Velid b. Abdülmelik H 88/M 706'da yaptırmıştır.

Müslüman dünyasının en meşhur tıp âlimlerinden bazıları şunlardır:

- Ebû Bekir er-Razi (ö. 925), ez-Zehrâvi (ö.1013), İbn Sîna (ö.1037), İbn Rüşd (ö. 1198), İbnü'n-Nefis (ö.1288), Akşemseddin (ö.1459).

Astronomi

Astronomi (gök bilimi, gökbilim). İslam dünyasında astronomi bilimi ilm-i felek, ilm-i nücum, ilm-i hey'et gibi adlarla bilinirdi.

Astronomi, gök cisimlerini açıklamaya çalışmak üzere gözleyen bilim dalıdır. Astronomi yeryüzündeki en eski bilimlerden biri olarak kabul edilir.

Astronomiyi geliştiren İslam bilginlerinden başlıcaları şunlardır:

- Ferganî (ö. 861), Hârizmi (Muhammed b. Mûsâ) (ö. 847), Kindî (ö. 873), Battânî (ö. 929), Birûnî (ö. 1061), Ebu Said es-Sicî (ö.1024), Caca Bey (1240-1301),

Uluğ Bey (1393-1449), Ali Kuşçu (1403-1474).

Matematik

Yunancada "orta" ve "öğrenme, öğretme" anlamlarına gelen gelir. Nazarî ilimlerin orta kısmında yer alır. Bu ilme Osmanlıca da riyâziyyât adı verilmiştir.

Müslüman bilim adamlarının matematik bilimine katkıları çok fazladır. Bunlardan bazıları şunlardır:

- Hârizmî, İbnü'l-Heysem (ö. 1040), Abdurrahman el-Hâzinî (ö. 1155), Şerefeddin Tûsi (ö.1213), Nasîruddin Tûsi (ö.1274).

Fizik

Maddeyi, maddenin uzay-zamanda hareketini enerji ve kuvveti de kapsamak üzere bütün ilgili kavramlarla birlikte inceleyen doğa bilimidir.

Müslüman fizikçilerden bazıları şunlardır:

- İbnü'l Heysem, el-Cezerî (İsmail b. Rezzâz el-Cezerî) (ö.1206), Farabî (ö. 950).

Kimya

Cisimlerin temel yapılarını, birbirleriyle olan etkileşimlerini ve yeni bileşimler meydana getirmelerini inceleyen bilim dalıdır.

Müslüman kimyacılar bazıları şunlardır:

- Câbir b. Hayyân (ö. 776), Ebû Bekir er-Râzî (ö. 925), Kindî, Aziz Sancar (d.1946).

5. KUR'AN'DAN MESAJLAR: FÂTİR SURESİ 27-28. AYETLER

27. Allah'ın gökten su indirdiğini görmez misin? Sonra onunla renk ve çeşitleri farklı ürünler çıkardık. Dağların da farklı renklerde; beyaz, kırmızı, siyah yolları, kısımları vardır.

28. Aynı şekilde, insanlardan, binek hayvanlarından ve eti yenen hayvanlardan da farklı tür ve renklerde olanlar var. Kulları içinden ancak âlimler, Allah'ın büyüklüğü karşısında heyecan duyarlar. Şüphesiz Allah üstündür, çokça bağışlayıcıdır.

Bu ayetlerde Allah Teâlâ gökten inen suyu örnek vererek ondan renk ve çeşitleri farklı ürünler çıkardığına dikkatlerimizi çeker. Tabiatın ihtişamına diğer yandan da bu muhteşem görünümü meydana getiren farklılıkların tek kaynaktan çıktığına ve bunu sağlayan yüce kudreti belirterek, renk ve tür faktörüne ağırlık verildiği görülür. Ayette, Allah'ın (c.c.) kâinat içerisinde ne kadar çeşitli varlıklar yarattığına işaret olunur.

Allah'ın (c.c.) sıfatlarına vakıf olanların yani âlim olanların Allah'tan (c.c.) hakkıyla korktuğu üzerinde de durulur.

Allah Teâlâ'nın kuvvet sahibi olduğu, dilediği zaman mücrimleri yakaladığı ve hiç kimsenin O'ndan kaçamadığı vurgulanır. Tövbe ederlerse O'nun aynı zamanda affedici olduğu da vurgulanır.

1.ÜNİTE

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME SORULARI

1. “De ki: ‘Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?’ Doğrusu ancak akıl ızan sahipleri bunu anlar. “ (Zümer suresi, 9. ayet.)

Bu ayetin ana konusu aşağıdakilerden hangisidir?

- A) İlim
- B) Medeniyet
- C) Tevazu
- D) Yaratılış

2. Allah (c.c.) tarafından kâinata konulan ve işletilen sistemin akıl, deney ve gözlem metodu ile araştırılması ve bu sistem içindeki sebep sonuç ilişkilerinin keşfedilerek sistematik bir biçimde insanlığın hizmetine sunulmasıdır.

Hakkında bilgi verilen kavram aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Tevhid
- B) Tabiat
- C) Bilim
- D) Sünnetullah

3. Aşağıdakilerden hangisi coğrafya alanında yaptığı çalışmalarla daha çok tanınmıştır?

- A) Ebû Bekir er-Razi
- B) İbn Sina
- C) Caca Bey
- D) Piri Reis

4. Aşağıdaki yargılardan hangisi doğru kabul edilemez?

- A) İlim tahsil etmek her Müslüman erkek ve kadına farzdır.
- B) İslam medeniyetinde sadece din ilimleri gelişmiştir.
- C) İslam’a göre ilim ve hikmet müminin kaybolmuş malıdır; mümin, yerine ve söyleyene bakmaksızın onu nerede bulursa alır.
- D) Kur’an-ı Kerim’de ilmin her çeşidi övülmüş, bilenlerle bilmeyenlerin bir olamayacağı açıkça belirtilmiştir.

5. • Kur’an-ı Kerim’in otuz beşinci suresidir.
• Mekke’de nazil olmuştur yani Mekî suredir.
• Kırk beş ayettir.
• Adını, birinci ayette geçen ve “yara-tan, yoktan var eden” anlamına gelen kelimeden almıştır.
• Bu sure, aynı ayette “melekler (melâike)” anlamına gelen kelimenin yer alması sebebiyle “Melekler Suresi” olarak da isimlendirilmiştir.

Hakkında bilgi verilen sure aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Bakara
- B) Mâide
- C) Fâtır
- D) Enbiyâ

6. İslam medeniyeti ile ilgili aşağıdaki bilgilerden hangisi yanlıştır?

- A) İslam medeniyetinin temeli, Kur'an ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetidir.
- B) Bilimsel bir yapılaşma ile oluştuğu için İslam medeniyetini "bilimsel medeniyet" olarak nitelendirebiliriz.
- C) İslam medeniyeti Batı'yı etkilemiştir.
- D) Orta Çağ Müslümanlar için bilimsel açıdan karanlık bir dönemdir.

- 7.**
- Türk akademisyen, biyokimyager, moleküler biyologdur.
 - Hücreleri hasar gören DNA'ları nasıl onardığını ve genetik bilgisini koruduğun haritalandıran araştırmaları sayesinde 2015 Nobel Kimya Ödülü'nü kazanmıştır.
 - ABD Ulusal Bilimler Akademisi'ne seçilen ilk Amerikalı Türk olarak tanınır.

Hakkında bilgi verilen kişi aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Ali Kuşçu
- B) Uluğ Bey
- C) Aziz Sancar
- D) Caca Bey

8. Aşağıdakilerden hangisi İslam medeniyetinin temel özelliklerinden biri değildir?

- A) Başka inanç sistemlerine inanç, ibadet hürriyeti ve yaşama hakkı tanımamıştır.
- B) Ana kaynakları Kur'an ve sünnettir.
- C) İslam medeniyetinde tevhid ve sonsuzluk inancı önemlidir.
- D) Akıl, ilim, teknik ve sanata değer vermiştir.

- 9.** Orta Çağ İslam ilim ve kültür tarihinde tercüme ve yüksek seviyedeki ilmî araştırmaların yapıldığı merkezlere verilen isimdir.

Bu eğitim kurumu aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Daru'l-kurra
- B) Beytü'l-hikme
- C) Suffe
- D) Dâru'l-Erkam

- 10.** Gökyüzü olaylarıyla ilgili gözlem yapmak üzere kurulmuş olan kurumlardır.

Hakkında bilgi verilen bu kurum aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Medrese
- B) Bimârthane
- C) Rasathane
- D) Beytü'l-hikme

2. ÜNİTE

ANADOLU'DA İSLAM

2. ÜNİTE KONULARI

- 1. TÜRKLERİN MÜSLÜMAN OLMALARI**
- 2. MİLLETİMİZİN İSLAM ANLAYIŞININ OLUŞMASINDA ETKİLİ OLAN BAZI ŞAHSİYETLER**
- 3. KUR'AN'DAN MESAJLAR: NİSÂ SURESİ 69. AYET**

2. ÜNİTE

ANADOLU'DA İSLAM

NELER ÖĞRENECEĞİZ ?

Bu bölümü tamamladığınızda;

- 1. Türklerin Müslüman olma sürecini,
- 2. Anadolu, Horasan ve Balkanlar'da İslam'ın yayılmasında ribatların, fütüvvet ve ahilik teşkilatının önemini,
- 3. Dinî anlayış ve kültürümüzün oluşmasında etkili olan bazı şahsiyetleri ,
- 4. Nisâ suresi 69. ayette verilen mesajı öğreneceksiniz.

ANAHTAR KAVRAMLAR

• Âlim	• Fakih
• Tasavvuf	• Veli

DÜŞÜNELİM

1. Türklerin Müslüman olmalarının sebepleri nelerdir? Araştırınız.
2. Şamanizm, Göktenri, ribat, murâbıt, fütüvvet, alp kavramlarını sözlükten araştırınız.
3. Hanefilik, Caferilik, Maturidilik, Şafilik, Eş'arilik hakkında araştırma yapınız.
4. Yesevilik, Mevlevilik, Bektaşilik, Bayramilik (Bayramiyye) hakkında araştırma yapınız.
5. Nisâ suresinin 69. ayetini bir tefsir kitabından okuyunuz.

1. TÜRKLERİN MÜSLÜMAN OLMALARI

Hız. Ömer (r.a.) zamanında İran fethedilip Müslümanlar, Türklerle karşılaşınca ilk mü-nasebetler pek dostane olmamıştı. Emevilerin Horasan valisi Kuteybe b. Müslim'in gay-retleri ile Maverâünnehir'e yerleşmeleri sırasında da bu durum değişmedi. Fakat VIII. yüzyıl ortalarına kadar devam eden mücadeleler ve Müslümanların Türkistan'daki faali-yetleri ister istemez İslamiyet'in Türkler arasında yayılmaya başlamasına sebep olmuştur.

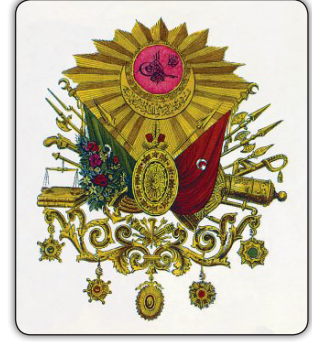

Diğer taraftan, Emevilerin Arap olmayanlara karşı olan tutumları Müslümanlığın hızla yayılmasına engel olu-yordu. Arap olmayan Müslümanların ikinci sınıf vatan-daş gibi görülmesi onları üzüyor ve bu durum Müslü-manlardan uzaklaşmalarına sebep oluyordu. Hatta o kadar ileri gidildi ki, gayr-i Müslimlerden alınan cizye

vergisi, Arap olmayan ve kendilerine mevâlî denilen Müslümanlardan da alınmaya baş-landı Bu uygulama halk arasında Müslüman olan Semerkand halkının, cizye alınmaya devam edince eski dinlerine dönmeleri olayı da bunu göstermektedir. Her ne kadar Hali-fe Ömer b. Abdülaziz bunu yasakla-dıysa da onun ölümünden sonra bu yasaklama hemen unutuldu. Valile-rin eski tutumlarına devam ettirme-leri İslamiyet'in Türkler ve diğer milletler arasında yayılma hızını ya-vaşlatıyordu. Fakat bu engellemelere rağmen İslam Dini Maverâünnehir bölgesinde yayılmaya devam etti.

Müslüman olmadan önce Türkler arasında **Göktenri** anlayışı vardı. Maverâünnehir bölge-sinde yaşayan bazı Türk boyları ise değişik din-lere girmişlerdi. Budizm, Maniheizm, Zerdüş-tlük, Hristiyanlık ve Yahudilik bu dinlerden idi. **Hazar Türkleri** de çoğunlukla Hristiyan ve Yahudi dinlerine mensuptu. Bu durum bize, Türklerin sürekli bir din arayışı içinde oldukla-rını göstermektedir.

751 yılında olan **Talas Savaşı**’nda Karluk Türklerinin Müslümanlarla birlikte savaşmaları Türklerle Araplar arasında dostluk havasının doğması, Abbasilerin mevaliye karşı iyi davranmaları Batı Türkistan’da olumlu etkisini hemen gösterdi. Karluklarla birlikte bu bölgede bulunan şehirlerin halkı çoğunlukla Müslüman oldu. Halife Me’mun ve daha sonra Mu’tasım’ın takip ettikleri politika sebebiyle Türkistan’dan çok sayıda Türk, büyük İslâm şehirlerine göç etmeye başladı Bu durum İslâm dininin Türkler arasında yayılmasını hızlandırdı. Özellikle Halife Me’mûn ve Mu’tasım-Billâh Devri’nden itibaren Türkler hilâfet ordusunun en önemli unsuru hâline gelmiştir. Halife Me’mûn, Türkler’i askerî kabiliyetleri ve sağlam karakterleri sebebiyle Arap ve İranlı askerlere karşı bir güven ve denge unsuru olarak hizmetine almıştır. Onun döneminde kardeşi Mu’tasım-Billâh Türkistan’dan Türk gulâmları getirtti; Me’mûn’un hizmetinde yaklaşık 3000 Türk askeri görev yapıyordu. (Abdülkerim Özaydın, “Türk (Tarih/ Türkleri’in İslâmiyet’i Kabulü), C 41, s. 474-480.)

Görsel 1: Osmanlı arması.

Anadolu’da olduğu gibi Orta Asya’da İslamiyet’in yayılışında mutasavvıf Türk dervişlerinin çok büyük hizmetleri görüldü. Onların bu yoğun faaliyetleri ile ki X. yüzyılda yeni dini iyice benimseyen Türkler kitleler arasında İslamiyet’e girdiler. 921’de Volga boylarında oturan Bulgar Türkleri Müslüman olmuşlardı. Bundan kısa bir süre sonra, 930 yıllarında, Karahanlı Devleti’ni kuran Türkler de İslamiyet’i kabul ettiler. Samani Devleti’nin, Karahanlıların İslâmlaşmasında büyük tesiri oldu. En önemli İslamlaşma olayı ise X. yüzyılın ikinci yarısında cereyan etti.

960 yılında, Oğuz Türklerinden 200 bin çadır halkı, (yaklaşık 1-1,5 milyon kişi) toptan Müslüman olmuştu. Göçebe Türk halkı arasında, hiç silah kullanılmadan cereyan eden bu İslamlaşma olayı, Türk ve İslâm tarihi açısından çok önemli gelişmelere sebep oldu. Çünkü XI. yüzyıldan itibaren İslâm dünyasının büyük bir bölümünde söz sahibi olan Selçuklular, Selçuklulardan sonra onların yerini alan Osmanlılar, tamamen Müslüman olmuş işte bu Oğuz boylarına mensuptular.

Ribat başlangıçta sadece sınırda nöbet tutma işini ifade eden bir kavramken sonraları, bu işin kurumlaşmasıyla daha yerleşik ve kapsamlı bir muhtevaya sahip olmuştur. İlk önceleri ribat “cihada hazır halde bulundurulanan atların (hayl) bağlandığı ve ulakların (postacı) binek değiştirdikleri ve konakladıkları yerlerin” adıyla. Cihat farzasını yerine getirmek, İslâm tebliğini diğer insanlara ulaştırmak ve bu tebliğe direnen güçlerin tecavüz ve tehditlerinden İslâm yurdunu korumak için sınırlarda düşmanı gözetlemek ve onun hareketlerini zamanında ve süratli bir şekilde gerideki kuvvetlere bildirmek kaçınılmaz bir ihtiyaçtı.

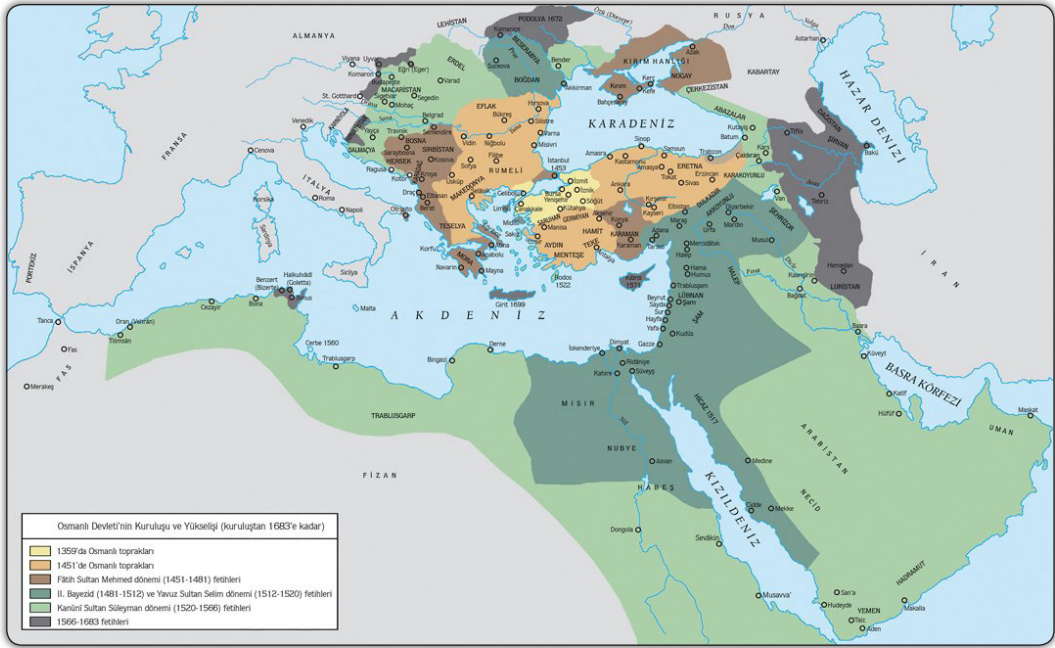
İslam yurdunu korumak için devletin tehlikeli sınırlarında müstahkem yapılar inşa edildi. Horasan ve Maverâünnehir’de İslam’la ve fütüvvet esaslarıyla ilk defa tanışan Türkler, yaşanan istilaların ardından akın akın Anadolu’ya geldi. Gelenlerin arasında çok sayıda âlim, derviş, dinî ve ilmî hareketin mensupları da vardı. Bu kişiler Anadolu’da fütüvvet esasları çerçevesinde teşkilatlandılar

BİLGİ KUTUSU

Fütüvvet

Gençlik, erlik, yiğitlik anlamında Arapça bir kelime olan fütüvvet, bir çeşit fedakârlık, mertlik, yiğitlik teşkilatıdır. Başta Bağdat olmak üzere büyük İslam kentlerinde işsiz güçsüz dolaşan gençler fütüvvet teşkilatında toplanmıştır. Bu teşkilat başlangıçta tasavvuf ile iç içe iken zamanla mesleki bir teşekkül olan ahi teşkilatının temelini oluşturmuştur. Ahi kelimesi ise Arapça “kardeş”, Türkçe “cömert” manasına gelmektedir. Ahi birliklerine aynı zamanda “fütüvvet birlikleri”, genç ahilere “feta”, ahi teşkilatının inanç, adab, ilke, kural ve esaslarını yazılı olduğu kaynaklara fütüvvetname denir.

Görsel 2: Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve yükselişi (Kuruluştan 1683'e kadar).

Ahilik teşkilatının son derece önemli toplumsal katkıları olmuştur. Bunlar şu şekilde sıralanabilir: Göçebelerin yerleşik yaşama uyum sağlamaları, Anadolu'nun yerli halkı karşısında göçmen Türklerin haklarının korunması, Asya'dan gelen sanatkâr ve tüccar Türklerin yerli sanatkâr ve tüccarla yarışabilecek seviyeye gelmeleri, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması için fütüvvet düşüncesinin yayılması.

2. MİLLETİMİZİN İSLAM ANLAYIŞININ OLUŞMASINDA ETKİLİ OLAN BAZI ŞAHSİYETLER

İslam uygulandığı ölçüde idaresindeki tüm Müslümanlara ve gayrimüslimlere huzur getirmiştir. Türklerin İslam anlayışının oluşmasında ve bir İslam medeniyeti inşa etmelerinde etkili olan birçok sebep ve şahsiyet vardır. İtikadi konulardan fıkhi konulara, tasavvufi anlayıştan ahilik teşkilatına, fütüvvet anlayışından kardeşlik ahlakına kadar etki eden bütün bu şahsiyetler ortak değerlerimizdir.

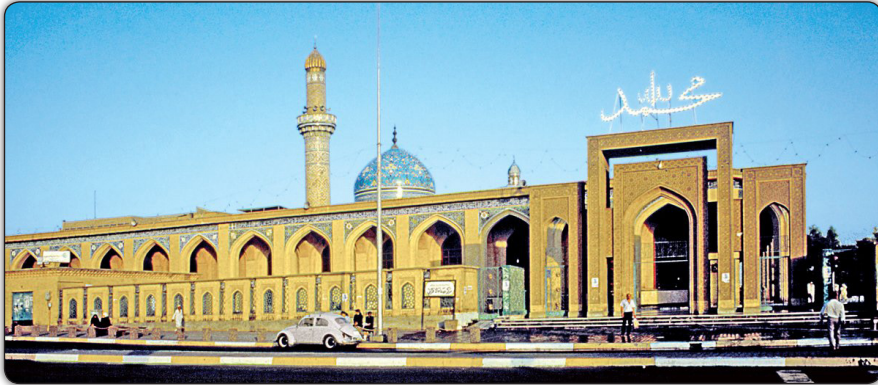
Bu şahsiyetler Allah (c.c.) aşkını, peygamber sevgisini, insanın değerini haykıran ve daha nice değişik pek çok konuda örnek olmuş önder kişilerdir. Bu şahsiyetlerden bazıları şunlardır:

1. Ebu Hanife

İslam dininin dört fıkıh mezhebinden birisi olan **Hanefi** mezhebinin kurucusu, Sünni fıkının en büyük imamı sayılan fıkıh ve hadis bilginidir.

Tam adı **Ebu Hanife Nu'man b. Sâbit**'tir. Künyesi, Ebu Hanife, lakabı **İmam-ı Âzam** (fıkıhta en büyük imam)'dır.

Ebu Hanife küçük yaşlarında Kur'an'ı ezberlemiş ve ilerleyen yaşlarda dinî ilimler tahsil etmiştir. İmam-ı Şâbi'nin ders halkalarına devam etmeye başlamış, kalam, iman, itikad ve münazara bilgilerini Şâbi'den öğrenmiştir.

Görsel 3: İmam-ı Âzam Ebu Hanife (Âzamiye) Külliyesi. Bağdat-Irak.

Devrinin seçkin âlimlerinin pek çoğu ile görüşme ve onlardan ilmi yönden faydalanma imkanı bulan Ebü Hanife'nin asıl hocası döneminde Kûfe re'y ekolünün üstadı kabul edilen Hammâd b. Ebü Süleyman'dır.

Ebu Hanife, fıkıh meselelerinin çözümünde belli bir usul belirleyen ve bunu sistemleştiren ilk İslam âlimidir. Onun kurmuş olduğu bu sistem fıkıh tarihindeki ilk mezhebin doğuşuna ve kendisinin de ilk mezhep imamı olarak anılmasına yol açmıştır.

Ebu Hanife'nin görüşleri etrafında oluşan Hanefilik mezhebi, başta Türkler olmak üzere Arap olmayan halklar arasında daha fazla rağbet görmüştür. İslam tarihindeki en uzun ömürlü devletlerden Osmanlı Devleti'nin de resmî mezhebinin Hanefi mezhebi olması mezhebin yayılmasına hizmet etmiştir.

BİLGİ KUTUSU

Ebu Hanife'nin akaide dair yazdığı beş eseri çok meşhurdur.

Bunlar; **el-Fıkhü'l-Ekber**, **el-Fıkhü'l-Ebsat**, **er-Risâle**, **el-âlim ve'l-Müteallim** ve **el-Vasiyye** isimli risalelerdir.

Ebu Hanife'nin görüşünü yazan, yayan ve yaşatan öğrencileri olmuştur. Bunlardan İmam Ebû Yûsuf, İmam Muhammed, Züfer, Hasan b. Ziyâd en meşhurlarıdır.

2. Cafer es-Sadık

699 veya 702 yılında Medine'de doğmuştur. İslam dininin fıkıh mezhebinden birisi olan **Caferi** mezhebinin kurucusu sayılan, **Şia** fikhının en büyük imamı olan hadis ve fıkıh bilginidir. Soyu baba tarafından Hz. Ali'ye (r.a.), anne tarafından da Hz. Ebu Bekir'e (r.a.) ulaşmaktadır. Dedesi Zeynelabidin'in ölümü sırasında on beş yaşında olan Cafer es-Sadık, ilk bilgileri ondan ve babası Muhammed Bakır'dan almıştır. Babasının on dokuz yıl süren imametinden sonra kendisi de otuz dört yıl aynı vazifeyi devam ettirmiştir. Daha sonra Medine'deki âlimlerden tefsir, hadis gibi temel İslami ilimlerde dersler almıştır. Ebu Hanife ile de ilmi müzakereler yapmıştır.

Fazilet ve takva sahibi olan İmam Cafer es-Sadık, tüm Müslümanların saygı ve sevgisini kazanmıştır. İmam Cafer, Kur'an'ın emirleri ve Peygamberimizin (s.a.v.) sünneti istikametinde yaşayan büyük bir âlimdir.

Uzun süren imamet devresinde çeşitli kesimlere mensup geniş İslam toplumuyla iyi münasebetler kuran Cafer es-Sadık, sünnî kaynaklarda da daima hürmetle anılan ilmî bir şahsiyet olarak benimsenmiştir. Bütün Sünnîlerce, özellikle tasavvuf ehline büyük bir "veli" olarak kabul edilir.

Cafer es-Sadık, hadislerle uğraşmış, fıkıhta müctehid derecesine ulaşmış, sezgi gücü yüksek, doğru sözlü, nakline ve görüşlerine güvenilir bir hadis ve fıkıh âlimidir. (*Mustafa Öz, "Cafer es-Sâdık", TDV İslam Ansiklopedisi, C7, s. 1.*)

Cafer es-Sadık ömrünü İslam'ı savunmak ve esaslarını yaymakla geçirmiştir. Emeviler Dönemi'nde kendini ilmî çalışmalara, tartışmalara ve ders öğretmeye vermiştir. (*MEB Dinî Terimler Sözlüğü, s. 44.*)

Cafer es-Sadık, fıkıhta usul olarak sırasıyla Kur'an'ı, sünneti, icmayı ve akli delil olarak kabul etmiştir. Sünnet olarak Ehl-i Beyt tarafından rivayet edilen hadisleri kabul ederdi.

Caferilik, H 2./M 8. yüzyılda çıkan ve ismini kurucusu sayılan Cafer es-Sadık'tan alan Şii fıkıh mezheplerindendir. Şiiliğin en büyük koludur.

BİLGİ KUTUSU

Caferilik mezhebi, on iki imamı kabul ettikleri için “İsna Aşeriyye”; imamların masum olduğuna inanmayı imanın şartı kabul ettikleri için “İmamiyye”; Cafer es - Sadık'ın görüşlerini temel aldıkları için “Caferiyye” olarak anılmaktadır.

3. Maturidi

Tam adı Ebu Mansur b. Muhammed'dir. İslam dininin inanç esasları (akaid) konularında ortaya attığı görüşlerle Ehl-i sünnet'in temsilcisi olan kelim, tefsir ve fıkıh bilginidir.

İmam Maturidi bugün Özbekistan sınırları içinde olan Semerkant şehrinin Maturid köyünde tahminen 852 yıllarında doğmuş, 944 yılında Semerkant'ta vefat etmiştir.

Görsel 4: Maturidi'nin türbesi. Semerkant-Özbekistan.

Türk kökenli bir aileye mensup olduğu rivayet edilir. Maturidi ailesinin fertleri hakkında babası ve dedesinin (Muhammed b. Mahmûd) adından başka bir şey bilinmemektedir. Hayatı hakkında kaynaklarda çok az bilgiye rastlanır.

Maturidi'nin yetiştiği Semerkant, Ebu Hanife'nin görüşlerinin yaygın olduğu bir ilim merkeziydi. Maturidi, genç yaşta ilim tahsil ettiği medresenin başına geçmiştir.

Maturidi kelam, mezhepler tarihi, tefsir ve fıkıh alanında birçok eser vermiştir. Maturidi'nin eserleri incelendiğinde onun kelâm, mezhepler tarihi, fıkıh usulü ve tefsir sahalarında otorite olduğu anlaşılır. Eserlerinde Ehl-i sünnet prensiplerini nakli ve akli delillerle savunmuş, özellikle Mutezile ve Şia'nın görüşlerini tenkit etmiştir.

Eserlerinden başlıcaları şunlardır: **Kitabu't-Tevhid**, **Te'vilatü'l-Kur'an**, **Kitabü'l-Makâlât**. "Te'vilatü'l-Kur'an" ve "Kitâbu't-Tevhid" adındaki iki eseri bize kadar ulaşabilmiş, diğer eserleri ise ulaşamamıştır.

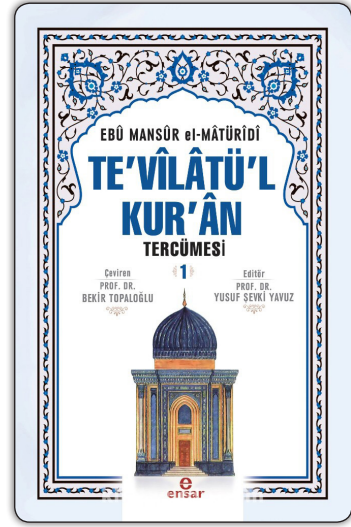
Maturidi'nin İslam dininin inanç esasları (itikat) ile ilgili konularda ortaya koyduğu görüşleri Türkler arasında kabul görmüştür. Maturidi'nin akılcılık ve hoşgörü temellerine dayalı dini anlama ve yorumlama biçimi, Türklerin din anlayışını ve düşünce tarihini şekillendirmiştir. Bugün Türk dünyasının çoğunluğu itikatta Maturidi mezhebinin görüşlerine göre amel etmektedir.

4. Şafii

Tam adı, Ebu Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbâs eş-Şafiî'dir. İslam dininin dört fıkı mezhebinden birisi olan Şafii mezhebinin kurucusu, Ehl-i sünnet fıkıhının fıkıh, usul, tefsir ve hadis bilginidir. Ayrıca, tıp, şiir ve edebiyatta da çok ileridir.

Aslen Kureyşlidir. Sülalesi, Hz. Peygamberin (s.a.v.) sülalesi ile Abdulmenaf'ta birleşir. 767 yılında Filistin'in Gazze şehrinde doğmuştur. Doğumundan kısa bir süre sonra babası vefat etmiştir. Annesi onu iki yaşında, asıl memleketleri olan Mekke'ye götürmüş ve orada büyütülmüştür. 820 yılında Mısır'da vefat etmiştir. Türbesi kendi adıyla anılan caminin içerisinde olup ziyaret edilmektedir.

İmam Şafii, çocuk yaşta Mekke'ye götürülmüş ve orada dinî ilimleri öğrenmeye başlamıştır. İmam Malik b. Enes'in Muvatta adlı hadis kitabını ezberlemiş ve ondan Hicazlıların fıkıhını tahsil etmiştir. Yirmili yaşlarda da hocası kendisine fetva verme ve hükmetme yetkisi vermişti. Hocasının vefatından sonra Bağdat'ta İmam Ebu Hanife'nin öğrencisi İmam Muhammed'den Irak fıkıhını öğrenmiş, böylelikle hem Hicaz hem de Irak fıkıh ekollerinin bilgisine sahip olmuştur. İmam Şafii, hocasının vefatından sonra ders vermeye başlamış ve birçok öğrenci yetiştirmiştir.

Görsel 5: Te'vilatü'l-Kur'an.

Görsel 6: İmam Şafii türbesi. Mısır.

BİLGİ KUTUSU

İmam Şafii, dinî konularda karar verirken hüküm çıkarma yöntemi olarak şöyle bir yol izlemiştir:

Hükmünü aradığı meselenin çözümünü önce Kur'an-ı Kerim'de, sonra Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetinde, onlarda da bulamazsa İslam bilginlerinin ortak görüş ve kararlarında (icma) aramıştır. Burada da bir çözüm bulamadığında ise olaylar arasındaki benzerlikten hareket ederek zaman zaman kıyas metodunu kullanmıştır .

İmam Şafii'nin birçok eseri vardır. İlk olarak fıkıh usulünü tedvin etmiş ve İslam hukuk metodolojisinde ilk usul kitabı sayılan “**er-Risâle**” yi yazmıştır. “**el-Hucce**” isimli eseri Irak'taki, “**el-Ümm**” ise Mısır'daki görüşlerini kapsar. Bunlar en meşhur eserleridir.

5. Eş'arî

Tam adı, **Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail el-Eş'arî**'dir. İslam dininin inanç esasları konularında ortaya attığı görüşlerle Ehl-i sünnet'in temsilcisi olan kelam bilginidir. İmam Eş'arî, itikadi konuların açıklanmasında akla değer vererek ayet ve hadislerin yanında akli delilleri de kullanmıştır. Kur'an ve sünneti ön plana çıkarmış, vahiy ile akıl arasında orta bir yol benimsemiştir.

Eş'arîlik **Ebu'l-Hasan Eş'arî**'nin görüşleri çerçevesinde oluşmuş, Ehl-i sünneti meydana getiren itikadi mezheplerdendir. İnançla ilgili konularda Ehl-i sünnet mezheplerinden Eş'arî Mezhebi'ne bağlı olan kişiye **Eş'arî** denir.

Malikilerin hemen hemen hepsi, Şafîîlerin büyük bir kısmı, Hanbelî ve Hanefîlerin de çok az bir kısmı itikadi konularda Eş'arîlik mezhebini benimsemişlerdir.

Eş'arî'nin, inanç esaslarını akli metotlarla savunması Irak'ta büyük yankı uyandırmış ve farklı fıkıh ekollerine mensup olan âlimleri etkilemiştir. Eş'arî'nin en meşhur eserleri; **el-Luma'**, **el-İbâne**, **Makâlâtü'l-İslâmiyyin** ve **Risâle İstihsânu'l-Havd fi ilmi'l-Kelâm**'dır. Öğrencileri Eş'arî'nin temel görüşlerini benimseyerek yazdıkları eserlerle bu mezhebin geniş bir şekilde yaygınlaşmasını sağlamışlardır.

6. Ahmet Yesevi

Tam adı Ahmet bin İbrâhim bin İlyâs Yesevî'dir. Yesevilik adı verilen tasavvufî akımının mimarıdır. Ahmet Yesevî, ilk iki halifeden sonra şeyhinin postuna oturmuştur. Bir süre sonra da vaktiyle hocasının vermiş olduğu talimat üzerine Türkistan'da İslam'ı yaymak amacıyla Yesi'ye geri dönmüştür. Ahmet Yesevî, Divân-ı Hikmet adıyla yüzyıllar sonra derlenecek olan "hikmet"leri aracılığıyla Türklere İslam'ı kolaylaştırarak benimsetmiştir. Ahmet Yesevî, Arapça ve Farsçayı çok iyi bilmesine rağmen eserlerini Türkçe vermiştir.

BİLGİ KUTUSU

Divân-ı Hikmet

Ahmet Yesevî'nin hikmet adı verilen dini- tasavvufî manzumelerini içine alan şiir mecmuasıdır. Ahmet Yesevî'nin hikmetlerinin başlıca gayesi, İslam dinine yeni girmiş veya bu · dini henüz kabul etmemiş Türkler'e İslamiyet'in esaslarını, şeriat hükümlerini ve Ehl-i sünnet akidesini öğretmek, Yeseviyye tarikatı müridlerine tasavvufun inceliklerini, tarikatın adâb ve erkânını telkin etmektir. (*Kemal Eraslan, "Dîvân-ı Hikmet", TDV İslam Ansiklopedisi, C 9, s. 429-430.*)

Ahmet Yesevî'nin müritleri ve takipçileri ölümünden önce ve ölümünün sonrasında, 12. yüzyılın ortalarından itibaren diğer bölgeler gibi Anadolu'ya da gelerek görüşlerini yaymaya devam etmişlerdir.

Ahmet Yesevî'nin Külliye ve türbesi, Kazakistan'ın güneyindeki Türkistan şehrinin bulunduğu ovada 1386 ile 1405 yılları arasında Timurlenk tarafından yapılmıştır. Külliye, 2002 yılında UNESCO tarafından "dünya tarih eseri" olarak kabul görmüştür. Ahmet Yesevinin türbesi Türkiye Cumhuriyeti tarafından TİKA tarafından yeniden tamir edilmiştir.

7. Mevlana Celaled-din-i Rumi

Görsel 7: Mevlana Celaled-din-i Rumi'nin temsili resmi.

İslam dünyasının yetiştirdiği büyük şair, tasavvuf ve düşünce adamıdır. Mevlana, Mesnevî'nin girişinde adını Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el-Belhî diye kaydetmiştir. Horasan'ın Belh şehrinde dünyaya gelmiştir. Babası, ilk tasavvuf eğitimini kendisinden aldığı "sultânü'l-ulemâ" (âlimler sultanı) lakabıyla tanınan Bahaeddin Velled'dir.

Mevlana Celaled-din-i Rumi, ilmiyle ve ahlakıyla kendini çevresine tanıtmış ve sevdirmiş; bu sebeple asıl ismi unutulup 'efendimiz' anlamına 'Mevlana' adıyla tanınmıştır. Ayrıca doğduğu şehre nisbetle "Belhî" olarak anıldığı gibi hayatını geçirdiği Anadolu'ya nisbetle "Rûmî" de denir.

Mevlana henüz küçük yaşta iken babası Bahaeddin Velled'in Belh'ten ayrılması üzerine onunla birlikte İslâm dünyasının çeşitli yerlerini dolaştıktan sonra **Konya**'ya geldi. Dönemi, **Anadolu Selçuklu Devleti**'nin en parlak devrini yaşadığı **III. Sultan Alaeddin Dönemi**'dir.

Şems-i Tebrizî'nin Konya'ya gelmesi Mevlana için bir dönüm noktası olmuştur. Onunla yaptığı sohbetler Mevlana'nın üzerinde derin tesirler bırakmış, ilâhi aşk ve vecdi terennüm eden asıl Mevlana bu dönemde doğmuştur.

Mevlana 17 Aralık 1273'te vefat etti. Mevlana'nın vefat ettiği gün olan 17 Aralık, düğün gecesi anlamına gelen ve sevgilisi olan Rabbi'ne kavuşma günü olduğu için Şeb-i Arûs olarak anılır.

Mevlana'nın şiirleri ve mektupları arasında Arapça olanlar varsa da eserlerini Farsça yazmıştır. Meşhur eserleri şunlardır: **Divân-ı Kebîr**, **Mesnevî**, **Fihi Mâ Fih**, **Mecâlis-i Seb'a** ve **Mektûbat**.

8. Ahi Evran

Asıl adı Şeyh Nasirüddin Mahmud Ahi Evran b. Abbas olup Ahi Evran (Evren) adıyla tanınır. Doğum tarihi kesin olmamakla birlikte 1171 yılında İran'ın Hoy kasabasında dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. Hoy kasabası Büyük Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'den beri Türkmen yerleşim bölgesidir. Ahi Evran'ın çocukluğu ve tahsil devresi Azerbaycan'da geçmiştir. Bundan sonra Horasan ve Maverâünnehir bölgesine gelip o yöredeki büyük âlimlerden dersler almıştır. 1203 veya 1204 yılında Bağdat'a gelmiş ve

Görsel 8: Mevlana Türbesi. Konya.

Abbasi halifesi Nasır Lidinillah'ın kurmuş olduğu Fütüvvet (Ahilik) Teşkilatı'na katılmıştır. O dönemde Bağdat'ın ilim ve irfan merkezi olması, Ahi Evran'ın çok yönlü bir fikir adamı olarak yetişmesini sağlamıştır.

1204 yılında Anadolu Selçukluları sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev'i göndermiş, buna karşılık bazı ilim adamları ile birlikte Ahi Evran da Anadolu'ya gelmiştir. Ahi Evran Kayseri'ye yerleşmiş ve Fütüvvet Teşkilatından esinlenerek ilk ahi teşkilatını burada kurmuştur.

Ahilik Selçuklu ve Osmanlı Dönemleri'nde Anadolu'da kurulan ve gelişen dinî ve toplumsal yönü olan bir esnaf teşkilatıdır. Ahi Evran dericilerin piri ve otuz iki çeşit esnaf ve zanaatkâr grubunun lideri olarak tanınmaktadır. Aynı zamanda bir ilim ve fikir adamıdır.

Ahilik teşkilatının temel yapısını, yiğitlik ve cömertlik başta olmak üzere tüm yüksek değerleri kendisinde toplamayı amaç edinen ve bu değerlerden taviz vermeyen zanaatkâr gençler oluşturur. Ahilik, temel ilkelerini İslam tasavvufundaki fütüvvet ahlakından aldığı için ahiliğe “Fütüvvet Teşkilatı” da denir. (*MEB Dinî Terimler Sözlüğü*, s. 8.)

Ahi Evran, kaynağını Ahmet Yesevî'den alan kutlu bir davanın gönül erleri ile birlikte bu toprakları vatan yapmanın, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasının öncülüğünü yapmıştır.

BİLGİ KUTUSU

Ahi Evran, dönemin âlimlerinden Evhaddü'din Kirmani'nin kızı Fatma Bacı ile evlendi. Ahiliğe kadınlar giremediği için Fatma Bacı da **Bacıyan-ı Rum** (Anadolu Kadınları) teşkilatını kurmuş ve Kadın Ana olarak tanınmıştı. Ahi Evran'ın şeyhliği altında 13. Yüzyılda Ankara ve Kırşehir'de toplanan ahiler kısa sürede Selçuklu şehirlerine yayılmışlardı. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda etkili olmuşlardır.

9. Hacı Bektaş-ı Veli

Hacı Bektaş-ı Veli Horasan'ın kültür merkezi olan Nişabur şehrinde doğmuştur. Hacı Bektaş-ı Veli küçük yaşta Hoca Ahmed Yesevî'nin halifelerinden Şeyh Lokman Perende'nin yanında yetişmiştir. Hocası vasıtasıyla Yesevî tarikatına intisap etmiş, ilim ve tasavvufta kendini iyi yetiştirmiş ve Horasan erenlerinden biri olmuştur.

Hacı Bektaş-ı Velî, aldığı manevî bir işaretle Horasan'dan ayrılmış, Necef, Mekke, Medine, Kudüs, Halep, Elbistan, Sivas, Kırşehir ve Kayseri illerini dolaştıktan sonra Sulucakarahöyük'e (bugünkü Nevşehir iline bağlı Hacıbektaş ilçesi) yerleşmiştir. Kesin olmakla birlikte 1271 yılında Hacıbektaş'ta ölmüş ve buraya defnedilmiştir. Mezarı, daha sonra türbe hâline getirilmiştir.

Adını kendisinden alan Anadolu'da XII. yüzyılda kurulan bir Türk tarikatı olan Bektaşiliğin kurucusu sayılır. Hacı Bektaş-ı Veli, Anadolu'da sosyal, dinî, iktisadi ve askerî bir yapılanma olan Ahilik teşkilatı içinde yer almıştır. Onun ünü, tüm Osmanlı gazileri arasında yayılmıştır. Osmanlı sultanları, Yeniçeri Ocağını kurdukları zaman Hacı Bektaş-ı Veli'nin, gaziler arasındaki saygınlığı sebebiyle bu ocağı ona bağlamışlardır. Böylece Hacı Bektaş'ın hatırası, Anadolu'dan Balkanlara kadar uzanan geniş bir coğrafyada yaşatılmıştır.

Görsel 9: Hacı Bektaş-ı Veli Külliyesi'nin Dergâh Avlusu'ndan bir görünüş. Hacıbektaş-Nevşehir.

Hacı Bektaş-ı Veli'ye başta **Makâlât** olmak üzere birtakım eserler izâfe edilir. Bunlar şöyle sıralanabilir: **Kitâbü'l-Fevâid**, **Nesâyih-i Hacı Bektâs-ı Velî**, **Risâle**.

10. Yunus Emre

Yunus Emre'nin, 1240 yılında doğduğu, 1320 yılında vefat ettiği rivayet edilir. Şiirlerinde adının "Yunus" olduğunu söyler. Şiirlerinde isminin önüne "Âşık, Bîcâre, Koca, Tapduklu, Miskin, Derviş" gibi sıfatlar da getirir. "Âşık" manasına gelen "Emre" lakabıysa şiirlerinde geçer. (*Türk Dili Sözlüğü*, Orhan Hançerlioğlu, s 275.)

Türk Tasavvuf edebiyatı sahasında kendine has bir tarzın kurucusu olan Yunus Emre, Ahmed Yesevi ile başlayan tekke şiiri geleneğini özgün bir söyleyişle Anadolu'da yeniden ortaya koymuştur. Yalnız halk ve tekke şiirini değil, divan şiirini de etkilemiştir.

Görsel 10: Yunus Emre'nin temsili bir resmi.

Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhında bulunduysa da, manevi yükselişini Hacı Bektaş-ı Veli'nin kendisini yolladığı Tapduk Emre Dergâhı'nda yaşamıştır ve dergâha çok hizmetler etmiştir.

11. Sarı Saltuk

Sultan Sarı Saltuk Muhammed Buhârî Balkanların Osmanlılar tarafından fethedilmesinden önce başlıca Balkanlarda ve civarındaki bölgelerde seyahat ederek insanlara İslam'ı tebliğ eden bir dervıştır.

Hayatından daha çok menâkıbnâme türündeki eserlerde bahsedildiğinden tarihî kimliğini tesbit etmek güçtür. Hakkında kaleme alınmış müstakil eserlerin en önemlisi Cem Sultan'ın, onun türbesini ziyaret edip menakıbını dinledikten sonra Ebülhayr Rûmî'ye yazdırdığı Saltuknâme'dir. (Machiel Kell, "Sarı Saltuk", TDV İslam Ansiklopedisi, C 36, s. 147.)

Hacı Bektaş-ı Veli'nin müritlerinden olan Sarı Saltuk'un Anadolu ve Balkanlarda çok sayıda türbe veya makamı bulunmaktadır. Bu türbelerin bazıları Müslümanların yanı sıra Hristiyanlar için de ziyaret yeri konumundadır. Saltuknâme'de Sarı Saltuk'un on iki türbe veya makamı olduğu belirtilmektedir.

Görsel 11: Sarı Saltuk'un yaşadığı kabul edilen Stolaç'ta Bregava Çayı kaynağındaki evi ve dergâhı. Bosna-Hersek.

12. Hacı Bayram-ı Veli

Anadolu topraklarında doğup büyüyen Türk mutasavvıfı tarafından kurulmuş ilk tarikat olan Bayramiyye'nin (Bayramilik) piridir. Hacı Bayram, kesin olmamakla birlikte 1340 yılında Ankara günümüzdeki Çubuk Çayı civarında bugünkü söyleyişle Solfasol (Zü'l-Fadl) köyünde doğmuştur.

Asıl adı Numandır. Şeyhi ile Kurban Bayramı'nda tanıştığı ve çok mütevazı olduğundan Bayram adını almış ve bu adla ün yapmıştır.

Gençlik yılları boyunca tefsir, fıkıh, hadis, tasavvuf, matematik, astronomi, felsefe, edebiyat ve dil dersleri almıştır. Onun meşhur olması Melike Hatun'un yaptırdığı Kara Medrese'de müderrislikle başlamıştır. Kayserili Şeyh Hamîdeddin b. Musa (Somuncu Baba)'ya intisâb ederek ondan feyz almıştır.

Görsel 12: Hacı Bayram-ı Veli'nin doğduğu ev. Ankara.

Hacı Bayram-ı Veli Dönemi'nde, Anadolu'da siyasi karışıklıkların olduğu bir ortamda, onun müderrisliği bırakıp tasavvuf yolunu seçerek halkı ahlaki yönden diriltmeye çalışması Osmanlı Devleti'nin yeniden ihyasını sağlamıştır. Hacı Bayram-ı Veli, Orta Asya'dan gelen Türk göçerlerin yerleşik hayata geçmesini sağlamış, böylece Anadolu Türk birliğinin tesisinde ve Anadolu'nun iktisadi bakımdan gelişip kalkınmasında önemli bir rolün sahibi olmuştur.

Hacı Bayram'ın tasavvuf terbiyesinin yanına müderrisliği de eklenince, fikirlerini yayması çok kolay olmuştur. Ölümüne kadar da insanlara irşat görevini yapmıştır. 1430 yılında Ankara'da vefat etmiştir. Türbesi günümüzde Ankara'da kendi adıyla anılan külliye içinde bulunmaktadır.

3. KUR'AN'DAN MESAJLAR: NİSÂ SURESİ 69. AYET

وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ
 أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ
 وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا ۚ

69. Kim Allah'a ve Peygamber'e itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salih kişilerle beraberdirler; bunlar ne güzel arkadaşlardır!

Nisâ Suresi Hakkında Bilgiler:

- Kur'an-ı Kerim'in **dördüncü** suresidir.
- **Medine**'de inmiştir (nazil olmuştur) yani **Medeni** suredir.
- Nisa suresi, Uhud savaşının peşinden başlayarak hicrî sekizinci seneye kadar uzanan bir zaman zarfında bölüm bölüm nazil olmuştur.
- **Yüz yetmiş altı** ayettir.
- **Adını**, kadınların ekonomik ve sosyal haklarıyla ilgili birçok konuyu ele aldığı için 'kadınlar' anlamına gelen 'nisâ' kelimesinden almıştır.
- Bakara suresinden sonra Kur'an'ın en uzun suresidir.

Konuları: Surenin başında Allah'ın (c.c.) hakları, bütün insanlığın kardeşliği, çocuklara, kadınlara, yetimlere merhamet ve şefkat gösterme ve haklarının verilmesi, mallarının korunması, evlenme ve miras gibi hususlarla ilgili emirler ve hükümler ile başlamış, surenin sonu da bu konularla bitmiştir. Surenin orta kısmında da aile terbiyesinden başlaması lazım gelen temizlik, namaz, cihat, amirlere itaat gibi emirleri ve yükümlülükleri kapsamıştır. Bütün bunlar, insanın yaratılışı ile ilgili ve terbiye esasına dayalı bulunduğundan dolayı sure: “Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının...” hitabı ile başlamış ve bu

konularda kadının ve kadınlığın pek önemli bir yeri bulunmasından dolayı da ilk ayetinden itibaren kadının yaratılışına ve şerefine dikkat çekilmiş, ismine de “Kadınlar Suresi” denilmiştir. (*Hak Dini Kur'an Dili, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, C 2, s. 496.*)

Ayetin Nüzul Sebebi: Rivayetlere göre bir sahâbî Allah resulüne gelmiş ve dünyayı kendisine dar eden şu endişesini dile getirmişti: “Ey Allah'ın elçisi! Ben seni kendimden ve çocuklarımdan daha çok seviyorum. Evimde iken seni hatırlıyor, hasretine dayanamadığım için hemen gelip görüyorum, yüzüne bakıyorum. Senin ve benim ölümümü düşündüm. Anladım ki, sen öldüğünde ve cennete girdiğinde peygamberlere mahsus yüce makamlarda bulunacaksın. Ben ise cennete girdiğimde seni göremeyeceğimden korkuyorum!” Hz. Peygamber (s.a.v.) bu sözlerle cevap vermeden Cebrâil (a.s.) gelmiş, Allah'a ve resulüne itaat edenlerin cennette kimlerle beraber olacaklarını bildiren ayeti getirmiştir (I, 545). (*Kur'an Yolu, Türkçe Meal ve Tefsir, C 2, s. 91-92.*)

Görsel 13: Hilje-i Şerif.

Ayetin Kısa Tefsiri

Kim Allah'a ve peygambere itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salih kişilerle beraberdirler;

“Allah'a itaat”, “O'nun Kur'an-ı Kerim'de ve elçisinin tebliğ mahiyetindeki söz ve davranışlarında ortaya çıkan emir ve iradesine uymak” demektir. **Resulullah'a itaat**, öncelikle tebliğ ettiği Kur'an'a ve vahye dayalı sünnete uymaktır.

“Allah ve Resulüne itaat edenler”, içindeki şek ve şüpheleri bırakarak Allah (c.c.) ve Resulünün hükümlerine gönül hoşnutluğu içinde teslim olanlar kendilerine lütuf kimselerle beraberdirler.

Allah Teâlâ “nimet verilen kimseleri” bu ayette dört kısma ayırıyor:

1) Peygamberler: Allah'ın (c.c.) emir ve yasaklarını eksiksiz olarak tebliğ eden ve yaşayışlarıyla örnek olan kişilerdir.

2) Sıddıklar: “Sıddık” doğru ve âdil olan kimsedir; her zaman doğruluk ve hak üzere olan, bütün işlerinde hakkı koruyan ve doğru olan, tüm kalbiyle her zaman hakkın ve adaletin yanında yer alan, hiçbir zayıflık göstermeksizin tüm haksızlıklara karşı çıkan kimsedir.

3) Şehitler: “Şehit” kelimesinin sözlük anlamı bir şeye şahit olan “tanık”tır. Hayatının her yönünde onu uygulayarak imana şahitlik (tanıklık) eden kişi şehittir. Allah (c.c.) yolunda öldürülen kişiye de “şehit” denir, çünkü o Allah (c.c.) için isteyerek ölümü seçer. Doğru olduğuna inandığı şey için hayatını feda etmesi, imanındaki ihlasın bir göstergesidir. Herhangi bir şey hakkında doğrudur demesinin, o şeyin gerçekten doğru olduğuna yeter delil teşkil ettiği kimseler de şehittir.

4) Salih kişiler: “Salih” inancında, niyetinde, sözlerinde ve hareketlerinde doğru olan ve hayatının her yönünde doğruluğu benimseyen kimsedir.

Görsel 14: Allah'ın kendilerine nimetler verdiği kimseler eşsiz güzellikler içinde olacaktır.

“Bunlar ne güzel arkadaşlardır.”

Bu dünyada böyle kimselerle arkadaşlık eden kişi ahirette de onlarla beraber olacaktır. Eğer bir kimsenin feraseti tamamen yok olmamışsa, kötü kimselerle arkadaşlık etmenin bu dünyada bile zararlı olduğunu ve ahirette ise, onları aynı akıbetin beklediğini fark edecektir. Bu nedenle iyi kimseler bu dünyada sürekli doğrularla arkadaşlık ve dostluk kurmak isterler.

ÖZET

1. TÜRKLERİN MÜSLÜMAN OLMALARI

751 yılında olan **Talas Savaşı**’nda **Karluk Türklerinin** Müslümanlarla birlikte savaşmaları Türklerle Araplar arasında dostluk havasının doğması, **Abbasilerin** mevaliye karşı iyi davranmaları Batı Türkistan’da olumlu etkisini hemen göstermiştir. Karluklarla birlikte bu bölgede bulunan şehirlerin halkı çoğunlukla Müslüman olmuştur. **Halife Me’mûn** ve **Mu’tasım-Billâh** devrinden itibaren Türkler hilâfet ordusunun en önemli unsuru haline gelmiştir.

930 yıllarında, **Karahanlı** devletini kuran Türkler de İslamiyet’i kabul ettiler. Samani devletinin, Karahanlıların İslâmlaşmasında büyük tesiri oldu. En önemli İslamlaşma olayı ise 10. yüzyılın ikinci yarısında cereyan etti.

Türkler, medeniyetin bütün sahalarında, ilim ve fikir adamlarıyla diğer Müslüman milletleri geniş ölçüde tesirleri altına almışlar ve milletlerin medeniyetlerinde meydana gelen büyük değişiklikte rol oynamışlardır.

Ribat, sınır boylarında ve stratejik mevkieerde bulunan askerî amaçlı sağlam yapılarıdır. Ribatlarda askerî eğitimin yanı sıra ibadete ve ilmî faaliyetlere de önem verilmiştir.

Fütüvvet, “gençlik, kahramanlık, cömertlik” anlamlarına gelir. Yiğitli, mert ve cömert olmayı ifade eder. Başlangıçta tasavvufi bir mahiyet taşıırken sonraları sosyal, ekonomik ve siyasi bir yapılanmaya dönüşmüştür.

Ahi kelimesi ise Arapça “kardeş”, Türkçe “cömert” manasına gelmektedir. Ahi birliklerine aynı zamanda “fütüvvet birlikleri”, genç ahilere “feta”, ahi teşkilatının inanç, adap, ilke, kural ve esaslarının yazılı olduğu kaynaklara fütüvvetname denir.

2. MİLLETİMİZİN İSLAM ANLAYIŞININ OLUŞMASINDA ETKİLİ OLAN BAZI ŞAHSİYETLER

1. Ebu Hanife

İslam dininin dört fıkıh mezhebinden birisi olan **Hanefî** mezhebinin kurucusu, Sünnî fıkının en büyük imamı sayılan fıkıh ve hadis bilginidir. Ebu Hanife, fıkıh meselelerinin çözümünde belli bir usul belirleyen ve bunu sistemleştiren ilk İslam âlimidir. En önemli eseri “**el-Fıkhü’l-Ekber**”dir.

2. Cafer es-Sadık

699 veya 702 yılında Medine’de doğmuştur. İslam dininin fıkıh mezhebinden birisi olan **Caferî** mezhebinin kurucusu sayılan, **Şia** fıkının en büyük imamı olan

hadis ve fıkıh bilginidir. Şii'likte **İsnâ Aşeriyye**'nin on iki imamından altıncı, **İsmailiyye**'nin beşinci imamıdır. İmam Cafer, Kur'an'ın emirleri ve Peygamberimizin (s.a.v.) sünneti istikametinde yaşayan büyük bir âlimdir.

3. Maturidî

Tam adı **Ebu Mansur b. Muhammed**'dir. İslam dininin inanç esasları (akait) konularında ortaya attığı görüşlerle Ehl-i sünnet'in temsilcisi olan kelam, tefsir ve fıkıh bilginidir. İmam Maturidî bugün Özbekistan sınırları içinde olan **Semerkan** şehrinin **Maturid** köyünde tahminen 852 yıllarında doğmuş, 944 yılında **Semerkan**'ta vefat etmiştir. Maturidî'nin İslam düşüncesine en büyük katkısı Ehl-i Sünnet inancını sistemli bir yapıya kavuşturmasıdır. Eserlerinden başlıcaları şunlardır: **Kitabu't-Tevhid**, **Te'vilatü'l-Kur'an**, **Kitabü'l-Makâlât**.

4. Şafii

Tam adı, **Ebu Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbâs eş-Şafii**'dir. İslam dininin dört fıkıh mezhebinden birisi olan **Şafii** mezhebinin kurucusu, Ehl-i sünnet fıkının fıkıh, usul, tefsir ve hadis bilginidir. İmam Şafii'nin birçok eseri vardır. İlk olarak fıkıh usulünü tedvin etmiş ve İslam hukuk metodolojisinde ilk usul kitabı sayılan **"er-Risâle"** yi yazmıştır. **"el-Hucce"** isimli eseri Irak'taki, **"el-Ümm"** ise Mısır'daki görüşlerini kapsar. Bunlar en meşhur eserleridir.

5. Eş'arî

Tam adı, **Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail el-Eş'arî**'dir. İslam dininin inanç esasları konularında ortaya attığı görüşlerle Ehl-i sünnet'in temsilcisi olan kelam bilginidir. Eş'arî'nin en meşhur eserleri; **el-Luma'**, **el-İbâne**, **Makâlâtü'l-İslâmiyyin** ve **Risâle İstihsânu'l-Havd fi ilmi'l-Kelâm**'dır.

6. Ahmed Yesevi

Hoca Ahmed Yesevi diye de bilinir. Tam adı: **Ahmed bin İbrâhim bin İlyâs Yesevi**'dir. **Yesevilik** adı verilen tasavvufî akımının mimarıdır. Ahmed Yesevi, **Divân-ı Hikmet** adıyla yüzyıllar sonra derlenecek olan "hikmet"leri aracılığıyla Türk'lere İslam'ı kolaylaştırarak benimsetmiştir. İslam inancını, Türk gelenek, inanç ve yaşam tarzı ile uygun biçimde sentezleme yolunu seçmiştir. İslam'ı yeni kabul etmiş Türk topluluklarına İslam'ın irfan yönünü tanıtmıştır.

7. Mevlana Celaleddin-i Rumi

İslam dünyasının yetiştirdiği büyük şair, tasavvuf ve düşünce adamıdır. Kâmil manada âlim, sûfi ve şairlik özelliklerine sahip olan Mevlana, **Mevlevî** silsilenamesinde tarikatın piri olarak sayılır. Mevlana, 17 Aralık 1273'te vefat etti. Mevlana'nın vefat ettiği gün olan 17 Aralık, düğün gecesi anlamına gelen ve sevgilisi olan Rabbi'ne kavuşma günü olduğu için Şeb-i Arûs olarak anılır.

Mevlana'nın şiirleri ve mektupları arasında Arapça olanlar varsa da eserlerini Farsça yazmıştır. **Meşhur eserleri** şunlardır: **Divân-ı Kebîr**, **Mesnevî**, **Fihî Mâ Fih**, **Mecâlis-i Seb'a** ve **Mektûbat**.

Mevlana'nın düşünce sistemi kendisinden sonra **Mevlevîlik** adıyla sistemli hâle gelmiştir. Hakkındaki çalışmalar ve eserlerinden yapılan tercümeler vasıtasıyla görüşleri bugün dünyada geniş bir kitleyi etkilemiştir.

8. Ahi Evran

Asıl adı **Şeyh Nasirüddin Mahmüd Ahi Evran b. Abbas** olup **Ahi Evran (Evreren)** adıyla tanınır. Ahilik teşkilatının Anadolu'daki kurucularından ve debbağ (sepici, deri işleme) esnafının piridir. **Ahilik**, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Anadolu'da kurulan ve gelişen dinî ve toplumsal yönü olan bir esnaf teşkilatıdır. Ahilik, temel ilkelerini İslam tasavvufundaki fütüvvet ahlakından aldığı için ahiliğe "**Fütüvvet Teşkilatı**" da denir.

9. Hacı Bektaş-ı Veli

Hacı Bektaş-ı Veli, Horasan'ın kültür merkezi olan **Nişabur** şehrinde doğmuştur. Hoca Ahmed Yesevî vasıtasıyla **Yesevî** tarikatına intisap etmiş, ilim ve tasavvufta kendini iyi yetiştirmiş ve **Horasan erenlerinden** biri olmuştur. Adını kendisinden alan Anadolu'da XII. yüzyılda kurulan bir Türk tarikatı olan **Bektaşîliğin** kurucusu sayılır. Hacı Bektaş-ı Velî, dini düşüncesini **dört kapı, on makam** şeklinde formüle etmiştir. Dört kapıyı; "şeriat, tarikat, marifet ve hakikat" diye isimlendirmiş ve her bir kapının onar makamı olduğunu söylemiştir. Hacı Bektaş-ı Velî'ye başta **Makâlât** olmak üzere birtakım eserler izâfe edilir.

10. Yunus Emre

Anadolu'da **Türkçe şiirin öncüsü** olan **tasavvuf ve halk şairi**dir. Hayatı, tarihî şahsiyeti ve eserleri hakkında birçok farklı rivayet vardır. Tarihi kişiliği menkıbelerle iç içe girmiştir. **Türk Tasavvuf Edebiyatı** sahasında kendine has bir tarzın kurucusu olan Yunus Emre, Ahmed Yesevi ile başlayan **tekke şiiri** geleneğini özgün bir söyleyişle Anadolu'da yeniden ortaya koymuştur. Yalnız halk ve tekke

şairini değil, divan şiirini de etkilemiştir. Yunus Emre, Allah (c.c.) sevgisini, aşk ve güzel ahlâkla ilgili düşüncelerini, İslam tasavvufunu işleyerek yüceltmıştır. Anadolu'nun birçok yerinde hatta Azerbaycan'da **Yunus Emre'nin kabri** kabul edilen makamı vardır. Bu durum, Yunus Emre'nin Anadolu'da ve Türklerin yaşadığı coğrafyalarda ne kadar büyük bir iz bıraktığının açık kanıtı sayılır.

11. Sarı Saltuk

Sultan Sarı Saltuk Muhammed Buhârî Balkanların Osmanlılar tarafından fethedilmesinden önce başlıca Balkanlarda ve civarındaki bölgelerde seyahat ederek insanlara İslam'ı tebliğ eden bir dervıştır. Hayatından daha çok menâkıbnâme türündeki eserlerde bahsedildiğinden tarihî kimliğini tesbit etmek güçtür. Hakkında kaleme alınmış müstakil eserlerin en önemlisi Cem Sultan'ın, onun türbesini ziyaret edip menakıbını dinledikten sonra Ebülhayr Rûmî'ye yazdırdığı **Saltuknâme**'dir. Hacı Bektaş-ı Veli'nin müritlerinden olan Sarı Saltuk'un Anadolu ve Balkanlarda çok sayıda türbe veya makamı bu bulunmaktadır. Bu türbelerin bazıları Müslümanların yanı sıra Hristiyan için de ziyaret yeri konumundadır. Saltuknâme'de Sarı Saltuk'un on iki türbe veya makamı olduğu belirtilmektedir.

12. Hacı Bayram-ı Veli

Anadolu topraklarında doğup büyüyen Türk mutasavvıfı tarafından kurulmuş ilk tarikat olan **Bayramiyye'nin (Bayramilik)** piridir. Hacı Bayram, kesin olmakla birlikte 1340 yılında Ankara **Çubuksuyu** civarında bugünkü söyleyişiyle **Solfasol (Zü'l-Fadl)** köyünde doğmuştur. 1430 yılında Ankara'da vefat etmiştir. **Türbesi** günümüzde Ankara'da kendi adıyla anılan külliye içinde bulunmaktadır. Hacı Bayram-ı Veli, Orta Asya'dan gelen Türk göçerlerin yerleşik hayata geçmesini sağlamış, böylece Anadolu Türk birliğinin tesisinde ve Anadolu'nun iktisadi bakımdan gelişip kalkınmasında önemli bir rolün sahibi olmuştur.

3. KUR'AN'DAN MESAJLAR: NİSÂ SURESİ 69. AYET

69. Kim Allah'a ve Peygamber'e itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salih kişilerle beraberdirler; bunlar ne güzel arkadaşlardır!

Bu ayette Allah'a (c.c.) ve Peygamberi'ne itaat edip, içindeki şek ve şüpheleri bırakarak Allah (c.c.) ve Resulünün hükümlerine gönül hoşnutluğu içinde teslim olanlar kendilerine Allah'ın (c.c.) nimet verdiği kimselerle beraberdirler.

Allah Teâlâ "nimet verilen kimseleri" bu ayette dört kısma ayırıyor. Bunlar: Peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salih kişilerdir. Bu dünyada böyle kimselerle arkadaşlık eden kişi ahirette de onlarla beraber olacaktır.

2. ÜNİTE

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Aşağıdakilerden hangisi Türklerin Müslüman olmalarının temel sebeplerinden biri değildir?

- A) İslam Dini'nin bütün insanlığa kucak açan evrenselliği
- B) Yönetimde dini kuralların etkili olması
- C) İslam'ın cihad emri ile Türklerin alplık anlayışı arasındaki yakınlık
- D) İslamiyet'in Müslümanlara telkin ve tavsiye ettiği hayatın Türklerin yaşayış ve düşüncelerine uygun düşmesi

2. Talas Savaşı; Müslüman Araplarla Karluk Türklerinin Çin orduları karşısında zafer kazandığı savaştır.

Bu savaş aşağıdaki tarihlerden hangisinde olmuştur?

- A) 720 B) 751
- C) 1040 D) 1071

3. • Lakabı İmam-ı Âzam (fıkıhta en büyük imam)'dır.
• Irak Re'y ekolünün lideri ve önderi sayılmıştır.
• "el-Fıkhü'l-Ekber" en önemli eseridir.
• Fıkıh meselelerinin çözümünde belli bir usul belirleyen ve bunu sistemleştiren ilk İslam âlimidir.

Hakkında bilgi verilen kişi aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Eş'arî B) Maturidî
- C) Ebu Hanife D) Şafii

4. Sınır boylarında ve stratejik mevkiilerde bulunan askerî amaçlı sağlam yapılardır.

Tanımı yapılan kavram aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Burç B) Suffe
- C) Zaviye D) Ribat

5. Hacı Bektaş-ı Veli'nin müritlerindendir. Balkanların Osmanlılar tarafından fet-hedilmesinden önce başlıca Balkanlarda ve civarındaki bölgelerde seyahat ederek insanlara İslam'ı tebliğ eden bir dervıştır. Kaynaklarda "mücahit-gazi, gazi-derviş, alperen, mübarek zat, ermiş" gibi sıfatlarla anılmıştır. Anadolu ve Rumeli'nin Türkleşip İslamlaşmasında etkin rol oynamıştır. Anadolu ve Balkanlarda çok sayıda türbe veya makamı bu bulunmaktadır.

Bu parçada hakkında bilgi verilen âlim aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Ahmet Yesevi B) Yunus Emre
- C) Ahi Evran D) Sarı Saltuk

6. Aşağıdaki eserlerden hangisi Ahmet Yesevi'ye aittir?

- A) Mesnevi
- B) Makâlât
- C) Divân-ı Hikmet
- D) Vesiletü'n-Necât

7. • Adını, kadınların ekonomik ve sosyal haklarıyla ilgili birçok konuyu ele aldığı için 'kadınlar' anlamına gelen kelimeden almıştır.
- Bakara suresinden sonra Kur'an'ın en uzun suresidir.
- Kur'an-ı Kerim'in dördüncü suresidir.
- Medine'de inmiştir (nazil olmuştur) yani Medeni suredir.
- Yüz yetmiş altı ayettir.

Hakkında bilgi verilen sure aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Nisâ B) Fâtır
- C) Nûr D) Mâide

8. • Şia fikhının en büyük imamı olan hadis ve fıkıh bilginidir.
- Şiilikte isnâ aşeriyye'nin on iki imamından altıncı, İsmailiyye'nin beşinci imamıdır.
- On iki imamın beşinci imamı Muhammed Bakır'ın oğludur. Annesi Ümmü Ferve'dir.
- Kur'an'ın emirleri ve Peygamberimizin (s.a.v.) sünneti istikametinde yaşayan büyük bir âlimdir.

Hakkında bilgi verilen kişi aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Musa el-Kâzım
- B) Cafer es-Sadık
- C) Ali Zeynelâbidin
- D) Ali Rıza

9. Anadolu topraklarında doğup büyüyen Türk mutasavvıfı tarafından kurulmuş ilk tarikat piridir. Kesin olmamakla birlikte 1340 yılında Ankara Çubuksuyu civarında bugünkü söyleyişle Solfasol (Zü'l-Fadl) köyünde doğmuştur. Ölümüne kadar da insanlara irşat görevini yapmıştır. 1430 yılında Ankara'da vefat etmiştir. Türbesi günümüzde Ankara'da kendi adıyla anılan külliye içinde bulunmaktadır.

Bu parçada hakkında bilgi verilen âlim aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Ahi Evran
- B) Ahmet Yesevi
- C) Hacı Bayram-ı Velî
- D) Hacı Bektaş-ı Velî

10. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Anadolu'da kurulan ve gelişen dinî ve toplumsal yönü olan esnaf teşkilatının kurucusu sayılır. O, dericilerin piri ve otuz iki çeşit esnaf ve zanaatkâr grubunun lideri olarak tanınmaktadır. Aynı zamanda bir ilim ve fikir adamıdır.

Bu parçada hakkında bilgi verilen âlim aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Sarı Saltuk B) Ahi Evran
- C) Yunus Emre D) Ahmet Yesevi

3. ÜNİTE

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE

TASAVVUFİ YORUMLAR

3. ÜNİTE KONULARI

- 1. TASAVVUFİ DÜŞÜNCENİN OLUŞUMU**
- 2. TASAVVUFİ DÜŞÜNCENİN AHLAKİ BOYUTU**
- 3. KÜLTÜRÜMÜZDE ETKİLİ OLAN TASAVVUFİ YORUMLAR**
- 4. KUR'AN'DAN MESAJLAR : HUCURÂT SURESİ 10. AYET**

3. ÜNİTE

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE TASAVVUFİ YORUMLAR

NELER ÖĞRENECEĞİZ ?

Bu bölümü tamamladığınızda;

- Tasavvufi düşüncenin oluşumunu,
- Tasavvufi düşüncenin ahlaki boyutunu,
- Kültürümüzde etkin olan tasavvufi yorumları,
- Hucurât suresi 10. ayette verilen mesajları değerlendirmeyi öğreneceksiniz.

ANAHTAR KAVRAMLAR

• tasavvuf	• veli	• insan-ı kâmil	• semâ
• edep	• mürşid	• erkân	

DÜŞÜNELİM

1. Tarikat, sufi, mutasavvıf, züht, seyr-i sülûk, aşure günü, muharrem kavramlarının anlamlarını araştırınız.
2. Hz. Ali'nin (r.a.) hayatını araştırınız.
3. Ehl-i beyt kavramını araştırınız.
4. Halvet, riyazet, çile kavramlarını araştırınız.
5. Hucurât suresi 10. ayetini bir tefsir kitabından okuyunuz.

1. TASAVVUFİ DÜŞÜNCENİN OLUŞUMU

Tasavvuf; sözlükte “yün giymek, saf olmak” anlamına gelir. **Tasavvuf**; İslam'ın ruhi ve manevi yönünü öne çıkaran, insana Allah'ı (c.c.) görüyormuşçasına bir ibadet ve davranış bilinci kazandırmayı hedefleyen düşünce biçimi, hayat tarzıdır. Tasavvuf, kalbi Allah'a (c.c.) bağlayıp O'nun dışındakilerle ilgiyi kesmektir.

Mutasavvıflar, tasavvufun asli kaynağının Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahabenin örnek yaşantısı olduğunu belirtmişlerdir. Tasavvufta bilinmesi gereken bazı kavramlar şunlardır: Züht, fakr, halvet, sufi, ihsan, ihlas, zikir, irfan, zahid.

BİLGİ KUTUSU

Sûfi - Mutasavvıf: Tasavvufu bir hayat tarzı olarak benimseyen kimselere denir.

Züht: Ahirete yönelmek için dünyadan el etek çekmek. Elde mevcut olsa bile gönülde mal mülk sevgisine yer vermemek.

Fakr: Dervişlik, salikin hiçbir şeye sahip olmadığının şuurunda olması, her şeyin gerçek malik ve sahibinin Allah (c.c.) olduğunu idrak etmesi.

Halvet: Uzlet, inziva, yalnızlık, tek başına yaşamak topluma karışmamak.

İhsan: Allah'a (c.c.), O'nu görüyormuş gibi ibadet etmektir.

İhlas: Samimiyet, içtenlik, tutum ve davranışlarınızda sadece Allah'ın rızasını gözetmek, sözün öze uymasındır.

Zikir: Anmak, hatırlamak. Allah (c.c.) kelimesini veya “lailahe illallah” cümlesini söylemek ve tekrarlamaktır.

İrfan: Marifet, keşf, ilham, sevgi, manevi ve ruhi tecrübe ile elde edilen bilgi, tecrübi bilgidir.

Zahid: Dünyadan yüz çevirip dinin emirlerine titizlikle riayet eden, takva sahibi ve mala, mülke değer vermeyen kişi.

(Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı Lügatı, <http://lugatim.com>)

Tasavvufi düşünce, Züht Dönemi, Tasavvuf Dönemi ve Tarikat Dönemi olarak üç dönemde incelenir.

1. Züht Dönemi

Hiz. Peygamber (s.a.v.), sahabe ve onlardan sonra gelenleri içine alan, tasavvuf kavramının ortaya çıktığı hicri 2. asra kadar olan dönemdir.

Bu dönem kuruluş dönemidir. Kuruluş döneminde tasavvufun temel niteliği maddî değerlerden yüz çevirerek katıksız bir dinî hayatı gerçekleştirme çabası, diğcr bir deyişle zühüttür. Hiz. Peygamber (s.a.v.) ve ashabının temsil ettiğı dindarlık anlayışı ve ahlaki sorumluluk bilinci, İslam'ın ilk yüzyılı içinde gelişen zühht hareketinin özünü oluşturmıştır.

Zühht Dönemi'nin ortaya çıkma sebepleri genel olarak şöyle sıralanmıştır:

1. Kur'an-ı Kerim'de zühht hayatına verilen önem.

Bununla ilgili ayetlerden bazıları:

“Nefsânî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, soylu atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere düşkünlük insanlara çekici gelmiştir. İşte bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir. Hâlbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır.” (Âl-i İmrân suresi: 14. ayet.)

“Kim dünya nimetini isterse ondan kendisine veririz; kim ahiret nimetini isterse ona da ondan veririz; ve şükredenleri ödüllendireceğiz.” (Âl-i İmrân suresi: 145. ayet.)

2. Hiz. Peygamber (s.a.v.) ve ashabının sade yaşantıyı tercih etmesi.

Hiz. Peygamber (s.a.v.) aşırı arzu ve isteklere, dünya ve dünyalık şeylere karşı ümmetini uyarmış, hırs ve ihtirasın terk edilmesini istemiş, bunlara nasıl tavır alacakları noktasında inananlara telkinde bulunmuştur.

3. Ayet ve hadislerin zühht eksenli yorumlanması.

Allah'ı (c.c.) görüyormuşçasına ibadet eden takva sahibi bir mümin olabilmek (Buhârî; “İmân”, 37; Müslim, “İmân”, 1), kalplerin ancak Allah'ı (c.c.) zikretmekle tatmin bulacağı (Ra'd, 28), müminlerin Allah'ı (c.c.) çokça zikretmesi gerektiğı (Ahzâb, 41), Allah'ın (c.c.) huzuruna kalb-i selimle çıkmanın uhrevî kurtuluş için gerekli olduğı (Şuarâ, 89), iyi ve temiz kalplilerin diğcr organlarının da iyi ve temiz hale geleceğı (Buhârî, “İmân”, 39; Müslim, “Müsâkat”, 107) gibi hususlara dikkat çekilmesi, tasavvufî hayatın temeline Allah'ı (c.c.) çokça zikretme ve kalp temizliğı gibi sebepler zühht eksenli olarak yorumlanmıştır. (Reşat Öngören, “Tasavvuf”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C 40, s. 119.)

4. Allah (c.c.) aşkı ve Allah'a (c.c.) çok kuvvetli bir sevgiyle bağlanma.

5. Müslüman toplumda meydana gelen dinî, fikrî, kültürel, siyasi, ekonomik gelişmeler.

6. Emeviler Dönemi'nde yöneticilerin dünyasal amaçları öne çıkaran tutumlarının hazırladığı lüks ve zevk ortamına duydukları tepki.

Bu hayat biçimi zamanla **tevekkül** (her durumda Allah'a (c.c.) güvenme, dayanma), **riyazet** ve **mücahede** (nefsin arındırılmasına yönelik çilecilik ve sıkı bir ibadet), **sabır** (belaları gönül hoşnutluğu ile kabullenme, sızlanmadan katlanma), **haşyetullah** (Allah (c.c.) korkusu), **aşk** (Allah'a (c.c.) duyulan sınırsız sevgi), **vera** (günahlardan ve günah kuşkusu taşıyan şeylerden uzaklaşma) gibi öğelerle beslenerek zenginleştirilmiştir.

Züht döneminin mutasavvıflarına **zahit** deniliyordu. Sonraki dönemde gelecek olan mutasavvıfların öncüleri olan zahitlerin başlıca temsilcileri şunlardır: **Veysel Karanî**, **Hasan-ı Basrî**, **İbrahim b. Edhem**, **Fudayl b. İyaz**, **Davut Taî**, **Şakik Belhî**, **Cafer es-Sadık**, **Süfyan Sevrî**, **Abdullah b. Mübarek** ve **Râbiatu'l-Adeviye**.

2. Tasavvuf Dönemi

Hicri 2. asrın sonundan, tarikatların kurumsallaştığı döneme kadar olan yaklaşık dört asırlık zaman dilimidir. Sufi ve tasavvuf kavramlarının kullanılmaya ve ilk sufi adlarının duyulmaya başlandığı bu döneme “Tasavvuf Dönemi” adı verilir. Bu dönem aynı zamanda tasavvuf düşüncesinin bir ilim olarak ortaya çıktığı ve klasik eserlerin yazılmaya başlandığı dönemdir.

Tasavvufun bu yeni oluşumu, sistemleşmesi içinde yer alan, katkıda bulunan ve sürdüren mutasavvıfların önde gelenleri şunlardır; **Bayezid-i Bestamî**, **Hallac-ı Mansur**, **Şihabeddin Sühreverdî**, **Ferüdüddin Attar**, **Mevlana Celaleddin Rumî**, **Sadreddin Konevî**

3. Tarikat Dönemi

Hicri 6. asırdan itibaren tarikatların kurumsallaştığı ve sosyal hayatın bir parçası hâline geldiği dönemdir. Bu dönemde tasavvufun kural ve yöntemlerini kimi farklılıklarla yeniden belirleyen mutasavvıflar, genellikle kendi adlarıyla anılan tarikatları kurdular. İslam tasavvufu, sadece teorik planda kalmayarak, gündelik hayatı etkilemiştir. Tarikatlar yoluyla pratik hayatta uygulamaya geçirilmiştir. Teoride “**tasavvuf**” diye adlandırılan bu akımın pratik hayatta aldığı isim “**tarikât**”tır. Bu dönem şiir ve edebiyatta tasavvufla ilgili önemli eserlerin verildiği dönemdir.

Tasavvufun ilk dönemlerinden itibaren nefsin ve şeytanın hilelerine aldanmayıp dini samimi bir şekilde yaşamaya çalışan sûfîler bu hayatın dışında gördükleri ve “dünya ehli, avam” diye niteledikleri kimselerle kendi aralarında mesafe bırakmayı tercih etmişlerdir. Tasavvufun daha etkili olmasını, halk arasında daha hızlı bir biçimde yayılmasını sağlayan tarikatlar, varlıklarını tüm İslam dünyasında günümüze kadar sürdürdüler. Tarikat kurucusu başlıca mutasavvıflar da şunlardır: **Abdulkadir-i Geylanî**, **Ahmet Rıfâî**, **Necmeddin Kübra**, **Sühreverdî**, **Ebu'l-Hasan eş-Şazilî**, **Mevlana Celaleddin-iRumî**, **Bahâeddin Nakşibend**, **Hacı Bayram-ıVeli**.

2. TASAVVUFİ DÜŞÜNCENİN AHLAKİ BOYUTU

Tasavvuf; kötü huyları terk edip güzel huylar edinme; Hz. Muhammed'in (s.a.v.) edep ve ahlakını davranış hâline getirme yoludur.

Ahlak Arapça'da "seciye, tabiat, huy" gibi manalara gelen hulk veya huluk kelimesinin çoğuludur. Terim anlamı olarak ahlak, insanın iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan manevi nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya konan iradeli davranışlar bütünü; bunlarla ilgili bilim dalıdır.

İslam ahlakının asıl kaynağı Kur'an ve onun ışığında oluşan sünnettir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygambere (s.a.v.) hitaben **"Sen elbette üstün bir ahlaka sahipsin."** (*Kalem suresi, 4. ayet*) ayetiyle onun ahlakının yüce bir ahlak olduğu belirtilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ, Hz. Muhammed'i (s.a.v.) güzel ahlakından dolayı bütün Müslümanlara, "en güzel örnek" olarak göstermiş ve Müslümanların onu örnek alarak davranışlarını şekillendirmelerini istemiştir. **"İçinizden Allah'ın lutfuna ve ahiret gününe umut bağlayanlar, Allah'ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Resûlullah'ta güzel bir örneklilik vardır."** (*Ahzâb suresi: 21. ayet.*)

İslam tasavvufunun esası, Allah'ın (c.c.) rızasını kazanmak için nefsi temizlemek, güzel ahlâk sahibi olmak, Allah (c.c.) ve Resulünün ahlakıyla ahlaklanmaktan ibarettir. İslam tasavvufunda, ilâhî emir ve yasaklara titizlikle uymak, Allah'tan (c.c.) başka her şeyden kalbî ilgileri kesmek, geçici dünya zevklerini yüzüstü bırakarak ahiretin sonsuz saadet iklimini aramak gayesi vardır.

Tasavvuf, Hz. Peygamberin (s.a.v.) meşhur "Cibril hadisi"nde, **"Allah'ı görüyormuşçasına ona ibadet etmendir. Çünkü sen onu görmesen de o seni görüyor"** diye tanımladığı "ihسان makamına" erişmektir.

Tasavvuffun en önemli hedeflerinden biri **insan-ı kâmil** anlayışıdır. İnsan-ı kâmil, Arapçada olgun, kâmil insan demektir. İnsan-ı kâmil, Kur'an-ı Kerim'deki ahlaki ilkelerle ahlaklanarak Hz. Peygamber (s.a.v.) gibi İslam'ı yaşama kararlılığında olan, öğrendiklerini ve kalbine doğan ilhamları halkla paylaşmaya çalışan ve insanlara Allah'ı (c.c.) sevdiren üstün nitelikli insandır. (*MEB Dini Terimler Sözlüğü, s. 179.*)

Görsel 1: "Ehl-i diller arasında aradım kıldım talep. Her hüner makbul imiş illa edep, illa edep." Edep Ya Hû. (Hat: Süleyman Vasfi Efendi.)

Tasavvuf kültürü bizim toplumumuzda sadece dinî hayatın deruni boyutuyla sınırlı kalmamıştır. Dergâh terbiyesinin temel hedefi insan-ı kâmil yetiştirmektir. (*Mustafa Kara, Doğumunun 800 Yılında Mevlana ve Mevlevilik, s. 10.*) **İnsan-ı kâmil**; şeriat, tarikat, hakikat ve marifet itibariyle tam ve olgun kişidir. Esasen tasavvuf eğitiminin amacı söz konusu bu dört hususu kemale erdirmekten ibarettir.

BİLGİ KUTUSU

Tasavvufi düşüncede insan nefsinin tamamlaması gereken ahlaki aşamalar

Nefs-i Kâmile : Seçkin, saf, temiz nefistir.

Nefs-i Mardiyye : Allah'ın razı olduğu nefistir.

Nefs-i Radiyye : Allah'tan razı olmuş nefistir.

Nefs-i Mutmainne: Tatmin olmuş nefistir.

Nefs-i Mülhime : Allah'tan ilham alan nefistir.

Nefs-i Levvame : Kötülükten pişman olup af dileyen nefistir.

Nefs-i Emmare : Kötülüğü emreden ve bundan zevk alan nefistir.

3. KÜLTÜRÜMÜZDE ETKİN OLAN TASAVVUFİ YORUMLAR

Hoca Ahmet Yesevî, Yunus Emre, Mevlana, Ahi Evran ve Hacı Bektaş-ı Veli gibi ünlü mutasavvıflar, Türklerin din anlayışlarını etkilediği gibi felsefe, sanat, edebiyat, mimari ve musiki alanlarında yaptıkları çalışmalarla kültür ve medeniyet hayatımızın şekillenmesinde de etkili olmuşlardır. Bu şahsiyetlerin ortaya koyduğu düşünce ve yorumlar, günümüze kadar ulaşan **Yesevilik, Kadirilik, Mevlevilik, Nakşibendilik ve Alevilik-Bektaşilik** gibi tasavvufi oluşumların ortaya çıkmasını sağlamıştır.

1. Yesevilik

Türk tasavvuf geleneğinin öncüsü olan **Hoca Ahmet Yesevi**, bugünkü Kazakistan'ın Çimkent şehri yakınlarında yer alan Sayram kasabasında doğmuş, Türkistan'ın Yesi şehrinde M 1166 veya 1167 yılında vefat etmiştir.

Yesevilik Orta Asya'da ve Türkler arasında yayılmış, özellikle Türklerin manevî hayatı üzerinde asırlarca etkili olmuştur. Yesevilik yolu, Türklere İslam'ı ve dervişliğin yollarını öğretmeyi amaçlamıştır. Bunun için İslam inancını, Türk gelenek, inanç ve yaşam tarzı ile sentezleme yolunu seçmiştir.

BİLGİ KUTUSU

Yesevilik, Nakşibendilik gibi sahabiden Hz. Ali (r.a.) ve Hz. Ebu Bekir'e (r.a.) dayanır. Türkistan'da faaliyetlerini sürdüren Ahmed Yesevi'nin yolu zamanla Yesevilik adını aldı. "**Horasan Okulu**" olarak da adlandırılmıştır.

Ahmet Yesevi'nin hayat görüşü ve düşüncelerini ortaya koyduğu en önemli eseri, "Hikmet" adı verilen şiirlerinden meydana gelen **Divân-ı Hikmet**'tir. Bu eser Yesevilik düşüncesinin temellerini oluşturur.

Ahmet Yesevi'nin hikmetlerinde şeriatla tasavvufun iç içe olduğu, kurucusu olduğu Yesevilik tarikatının şeriatı temel aldığı görülür. Ona göre imanın postu şeriat, esası tarikattır. Yesevilik'te tasavvufî eğitimi tamamlayıp hilâfet alan müride **hırkanın** yanı sıra bir **asa** verilmesi de gelenektir. Yeseviyye mensupları diğer Orta Asya Türkleri gibi **Matürîdî** ve **Hanefî** mezhebini dendi. (Necdet Tosun, "Yeseviyye", TDV İslâm Ansiklopedisi, C 43, s. 487-490.) Yesevilik Orta Asya'dan Anadolu'ya, oradan Balkanlara kadar geniş bir coğrafyada yayılmış, taraftar bulmuştur.

2. Kadirilik

Abdülkadir Geylani tarafından kurulan ve İslam dünyasının ilk ve yaygın tarikatıdır.

Kadirilik tarikatın yayılmasında İslam âleminin çeşitli bölgelerine mensup müritlerinin de büyük katkıları olmuştur. Kadirilik, Anadolu'ya Hacı Bayram Veli'nin (ö. 833/1430) müridi ve damadı olan **Eşrefoğlu Rumi** (ö. 877/1470) tarafından getirilmiştir. Onun sağlığında tarikat daha çok İznik, Tire ve Bursa tarafında yayılmıştır.

Abdülkadir Geylani, vasiyetinde oğluna dinin emir ve yasaklarına titizlikle uymasını, takva sahibi olmasını öğütledikten sonra tarikatının **Kitap** ve **Sünnet** üzere bina edildiğini; **gönül huzuru, cömertlik, bol sadaka verme, her türlü zorluğa katlanma, ihvanın sıkıntılarına yardımcı olmanın** tarikatın esasları olduğunu söyler. Daha sonra tasavvufun sekiz özelliği olduğunu belirterek bunları **sehâ, rıza, sabır, işaret, gurbet, yünlü giymek, seyahat** ve **fakr** olarak sıralar ve bunların her birinin bir peygambere ait özellik olduğunu belirtir.

Kadirilik'te zikir **sesli olarak** ve çok defa **toplucu** yapılır. Kadirilerin ayrıca her sabah namazından sonra ya da günün uygun bir vaktinde okumak zorunda oldukları virdleri vardır. Allah'a (c.c.) hamd, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) salat ve selam ile dualardan oluşan bu virdler Arapça olarak okunur.

3. Rifailik

Seyyid Ahmet Rifai tarafından kurulmuş olan tarikatıdır. **Rifailik**, İslam dünyasının ilk tarikatlarından biridir. Tarikat günümüzde Türkiye’de **Rufailik (Rufaiyye)** şeklinde de söylenmektedir.

Rifailik’te tarikata giriş, belirli kurallara bağlı olarak gerçekleşir. Rifailer, Allah’a (c.c.) ulaşmanın, **nefsin tezkiyesiyle** mümkün olabileceğini kabul ederler ve bunun için **dokuz aşamadan** oluşan bir **riyazet** ve **zikir programı** uygulurlar. Her bir merhaleye kendisine ait olan zikirle geçilir.

Ahmet Rifai’nin; “**el-Hikemü’r-Rifâiyye**”, “**el-Burhânü’l-müeyyed**”, “**el-Mecâlisü’-se-niyye**”, “**Erbeûne hadîsen**”, “**en-Nizâmü’l-has li ehlî’l-ih-tisâs**”, “**Hâletüehli’l-hakîka**”, “**el-Eş’âr**” ve “**el-Ahzâb ve’l-Evrâd**” adlı eserleri vardır. (*Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 557-558.)

4. Mevlevilik

Mevlana Celaleddin Rumi’nin düşünceleri çerçevesinde oğlu **Sultan Veled** (ö. 1312) tarafından sistemleştirilip kurulan tarikatıdır.

Kâmil manada âlim, sufi ve şairlik özelliklerine sahip olan Mevlana, Mevlevi silsilenamesinde “**tarikatın piri**” olarak sayılır. Mevlana’nın dini-tasavvufi düşüncesinin kaynağı Kur’an ve sünnettir.

Görsel 2: Günümüzde Galata Mevlevihânesi’nde düzenlenen Mevlevî ayininden bir görünüş.

Mevleviliğe göre tasavvufi eğitimin amacı insanın kendine gelmesini, kendisini bulmasını sağlamaktır. Gerçeğe ulaşmak için insan fıtratına aykırı yöntemlere başvurmaktan kaçınılmalıdır. Esasen gerçeğe ulaşmanın asıl yolu **aşk** ve **cezbedir**. **Zikir** ve **çile** gerçeğe ulaşmanın temel yöntemi olarak görülmemelidir. Zikir ancak düşünceyi harekete geçirebildiği ölçüde yarar sağlar. Cenabı Hakk'ı gerçek anlamda tanımayanlar dünyanın, altın ve gümüşün kulu, kölesi olurlar. Bu kölelikten kurtulmanın yegâne yolu da Allah aşkıdır.

Mevlevilikte tarikatın esasları **aşk**, **marifet** ve **hizmet**dir. Bunun içindir ki Mevlana her Mevlevî'nin bilmesi gerekli hafi (gizli) ve devrani zikir olan semâyı da yalnızca **aşk** ve **cezbe** için yardımcı bir öğe sayardı. **Semâ**; musiki nağmelerini dinlemek, dinlerken vecde gelip harekette bulunmak, kendinden geçmek, dönmektir. Semâda dervişler musiki eşliğinde sağ elini göğse, sol elini yere doğru çevirirler. Ellerin bu duruşu; "Allah'tan (c.c.) aldıklarını kendisine mal etmeden halka ulaştırmak, biz yoğuz aracılık eden suretten başka bir şey değil" diye yorumlanır. Semâ sırasında dervişlerin birbirleri önünde saygıyla baş eğmelerine "**mukabele**" denir. Mukabele toplumsal ilişkilerde insanların birbirlerine saygı göstermesi gerektiğini vurgulayan sembolik bir harekettir.

5. Nakşibendilik

Büyük İslam Bilgini **Şeyh Muhammed Bahaüddin Nakşibendî**'nin kurduğu, insanlara Allah (c.c.) sevgisini kazandırmayı amaçlayan ve hayatın akışı içerisinde gönülde sessizce zikretmeyi esas alan bir tarikattır.

Muhammed Bahaüddin, 1318'de Buhara yakınlarındaki Kasrı Arifân (eski adı Kasr-ı Hinduvan) kasabasında doğmuştur.

Muhammed Bahaüddin sade bir hayat yaşamış, haramlardan ve kötülüklerden uzak durmuştur. Birçok öğrenci yetiştirmiştir. Yaptığı sohbetlerde İslam'ın iman ve ibadet ilkelerini, tasavvufun inceliklerini anlatmıştır. Nakşibend'in "**evrad**"-

Görsel 3: Nakşibendiyye tarikatının kurucusu Bahâeddin Nakşibend'in Buhara yakınındaki türbesi. Özbekistan.

ından başka bir eserine rastlanmamıştır. (*Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 512-513.)

Nakşibendiliğin esasları sohbet, vaaz ve nasihate dayanır. Dini kurallara uyarak zahiri, tarikat ile batını temizlemek, hakikat ile ilâhî yakınlık elde etmek ve marifet ile Allah'a (c.c.) ulaşmak, bilgi ve marifetle Allah'a (c.c.) ulaşma Nakşibendiliğin temel ilkelerindendir.

Nakşibendilikte, Kur'an ve sünnete bağlı kalmaya büyük önem verilmiş, haramlardan ve kötü alışkanlıklardan korunmak için tövbe, istiğfar, zikir, tefekkür, nafile namazlar, Kur'an okuma ve ilimle meşgul olmak tavsiye edilmiştir. İlimle meşgul olma, pozitif ilimlerden bilhassa fizik, kimya, biyoloji gibi Allah'ın (c.c.) kudret ve yüceliğini anlamaya vesile olan ilimlerden faydalanma zikir olarak tanımlanır. Bu şekilde nefsi yenerek kalbi kontrol altında tutmaya '**murakabe**' adı verilir. Tarikatın bazı kollarında farklı uygulamalar bulunmakla birlikte zikrin gizli (hafî) olarak yapılması esastır.

6. Alevilik-Bektaşilik

Alevilik; Hz. Peygamberin vefatından sonra Hz. Ali'nin halife olması gerektiğini savunan, onu sahabilerin en üstünü olarak kabul eden, Hz. Ali'nin (r.a.) soyundan gelenleri imam (halife veya devlet başkanı) olarak kabul edenler için kullanılan bir kavramdır.

Bektaşilik; Hacı Bektaş-ı Veli'nin görüş ve düşünceleri çerçevesinde oluşan, 12. yüzyılda kurulan tasavvufi bir yorumun adıdır.

Türk kültüründe **Alevilik-Bektaşilik** kavramları çoğu kez birlikte kullanılır. Çünkü bu iki düşünce akımında da **Hz. Ali (r.a.)** ve **Ehl-i beyt sevgisi** en önemli unsurlardandır.

Alevilik düşüncesinin Anadolu'da varlığını sürdürmesinde Hacı Bektaş-ı Veli'nin önemli rolü olduğu için bu iki yorum birlikte şekillenmiştir.

Alevilik-Bektaşilik düşüncesinin temel kaynakları arasında yer alan Hacı Bektaş-ı Veli'nin "**Velayetnâme**" adlı eserinde buyruklar ve ozanlar tarafından söylenmiş "deyiş ve nefeslere" yer verilmiştir.

Ocak; Alevilik-Bektaşilikte dedenin mensup olduğu soyu ifade etmek için kullanılır. **Dedelik** kurumu yapısı gereği soy güden, soya tabi olan bir kurumdur.

Alevilik-Bektaşilikteki Temel Kavram ve Erkânlar

Cem ve Cemevi

Cem, sözlükte "bir araya gelmek, toplanmak" gibi anlamlara gelir.

Cemevleri, Alevi-Bektaşilerde dini hayatın merkezi sayılmakta, onların hayatına yön veren, anlam kazandıran, dinî ayin ve törenler için toplandıkları yerin adıdır .

Bektaşilikte ise cemevi yerine "Meydanevi" ifadesi kullanılır.

Alevilik-Bektaşilik'te cemevinde yol, adap ve erkân öğrenirler; burada toplanır, cem yapar, lokma dağıtır, bayramlaşırlar. Gelenekler ve görenekler cemevinde yaşatılır, cenazeler de buradan kaldırılır.

Görsel 4: Ali, Fatıma, Hasan, Hüseyin (r.a.).

Dardan İndirme Cemi: Vefat eden bir kişinin ardından razılık alma cemidir. Ölen kişinin yedisi veya kırkında kurban kesilip lokma dağıtılır. Borcu varsa ödenir, alacağı varsa alınarak yakınına teslim edilir. Sağlığında gücendiği kimseler varsa onların razılığı alınır.

Düşkünlükten Kaldırma Cemi: İşlediği bir suç nedeniyle yol düşkününü ilan edildikten sonra tövbe ederek üzerindeki kul hakkını iade eden kişiler için yapılan cemdir. Dede bu kişilere hayır yapmaları, kurban kesip yoksullara dağıtmaları vb. uyarılarda bulunur. Bu kişiler bir daha yol düşkününü olmayacaklarına Hakk'ın ve halkın huzurunda söz verirler.

Abdal Musa Cemi: Yılın ilk cemi, Abdal Musa adına, dargın olan kimselerin barıştırılması, insanlar arasında birliğin sağlanması amacıyla yapılır ve Abdal Musa cemi olarak adlandırılır. Buna göre herhangi bir ocak veya cem evine bağlı olan kimseler bir araya gelip kurban keserler. Tüm canlar bu kurban lokmasına katkıda bulunurlar.

Görsel 5: Bursa Nilüfer Belediyesi Cemevi.

Cemin başlangıcında dede, Hz. Muhammed'in(s.a.v.) manevi makamını temsil eden posta oturur ve başından sonuna kadar âyin-i cemi yönetir.

Cemler içeriklerine göre farklı isimler almaktadır. **Abdal Musa (Birlik) Cemleri, Bayram Cemleri, Görgü Cemleri, Musahiplik Cemleri, Yöresel Cemler, İkrar Verme Cemleri, Kербela Cemleri, Koldan Kopan Cemleri, Dardan İndirme Cemleri, Hızır İlyas Cemleri** gibi cemler yapılmaktadır. Cem her zaman yapılmakla birlikte yılın belli zamanlarında da yapılır.

BİLGİ KUTUSU**Cemle ilgili 12 Hizmet**

- 1. Mürşit (Dede):** Alevilik-Bektaşilikte, görev itibarıyla Hz. Muhammed, Hz. Ali ve Hacı Bektaş Veli'yi temsil eder. Cem erkânının başkanlığını yapar. Cenaze, mu-sahiplik, nikâh, ad koyma ve sünnet törenlerini yönetir.
- 2. Rehber:** Yola girmek isteyenleri hazırlar, yol gösterir. Mürşidin en yakın yardım-cısıdır.
- 3. Gözcü:** Rehberin yardımcısıdır. Cemin sessiz ve sakinlik içinde geçmesini sağlar. Cemin bekçisidir.
- 4. Çerağcı (Delilci):** Cemevinde bulunan aydınlatma araçlarını yakar. Buhurdan-lıkları ve mumları hazırlar.
- 5. Zakir (Âşık):** Cemde tevhit, düvazde imam, mersiye, semah, nevrüziye söyler.
- 6. Süpürgeci (Ferraş):** Cemevinin temizliği ile meşgul olur.
- 7. Meydancı:** Cemevinde semahserleri kaldırır. Postları yerine dizer.
- 8. Niyazcı:** Kurbanları tekbir getirerek keser. Gelen lokmaları alır ve lokmaların dağıtımını sağlar.
- 9. İbrikçi:** Cemde mürşidin ve cem erenlerinin abdest almalarını sağlar.
- 10. Kapıcı:** Ceme gelen erenlerin evlerinin güvenliğini sağlar.
- 11. Peyikçi:** Cem olacağını tüm canlaraduyurur.
- 12. Sakacı:** Cemevinde şerbet, saka suyugibi şeylerin dağıtımını sağlar.

(Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, s. 104-138.)

Musahiplik

Sözlük anlamı; karşılıklı dostluk ve yakınlıktır. Alevilik-Bektaşilikte “yol kardeşliği, ahiret kardeşliği ve kardeş tutma” demektir.

Musahiplik, kan bağı dışında kurulan bir yakınlık ve akrabalık türü olup ergenlik ça-ğına girmiş iki kişinin ve daha ziyade iki evli çiftin musahiplik cemi sonunda yola girme-siyle gerçekleşir.

Razılık ve Kul Hakkının Sorulması

İslam dini başkalarının haklarına saygı gösterilmesini ister. İnsanların can ve mal güvenliğini tehlikeye atacak, onların temel hak ve özgürlüklerini ihlal edecek her türlü davranıştan kaçınılmasını emreder. Doğal olarak **kul hakkına** saygı göstermek de İslami-yet'te en çok önem verilen konulardan biridir. Alevilik-Bektaşilik kültüründe de kul hak-kının özel ve ayrı bir yeri vardır. Kul hakkı olan kişilerin ceme katılması uygun görülmez.

Semah

Semah, hizmet sahipleri olan zâkirlerin çaldığı saz eşliğinde söylenen sözler ve müziğin ritmine uyarak yapılan mistik ve estetik hareketler ile Allah'a (c.c.) ulaşma yoludur. Alevi-Bektaşî toplulukların yaşadıkları coğrafi bölgelere göre “**samah, semağ, zamah, zemah**” gibi farklı isimlerle anılır. Bölgelere göre semahların müzik ve ritim yapısı açısından farklı örnekleri ile karşılaşmak mümkündür.

Gülbank

Alevi-Bektaşî kültüründe dua ve gülbankların ayrı bir önemi vardır. Alevi-Bektaşilikte dua, “**gülbank**” olarak adlandırılır.

Gülbank; Allah'a (c.c.) sığınma, ondan af dileme, dua edip ona yakarma amacıyla okunur. Genellikle; kısa ve ahenkli cümlelerden oluşan dua formlarıdır. Dede ve babalar gülbank ve diğer dualara başlayacakları zaman, "Bism-i Şâh Allah Allah (Allah'ın adıyla...)" der ve duanın sonunda ise "Allah Allah" lafzını söyleyerek bitirirler.

BİLGİ KUTUSU

Alevilik-Bektaşî geleneğinde Lokma duası örneği;

Bismillah, Elhamdülillah, eşşükrülillah. Nimet-i Celil, berekâtı Halil, Habib-i Hûda, Resul-i Kibriya, Server-i Enbiya Muhammed Mustafa, Serdar-ı evliya Şah-ı âla Aliyyül Mûrtaza, hayır himmetleri, şefaatları üzerimizde hazır ve nazır ola. Pirimiz kutbü'l Ârifin Hazreti Hünkâr Hacı Bektaşî Veli ve gerçek erenler demine devranına Hû. (Mehmet Kızılgöz, *Gülbenk (Alevilikte Dua)*, s. 16-25.)

Hızır ve Muharrem Orucu

Alevi ocaklarının bazılarınca, **Hızır orucu** adıyla tutulan bir oruç çeşidi vardır. Alevilik-Bektaşilikte önemli bir yere sahip olan Hızır orucu genellikle şubat ayının 13,14, 15. günlerinde tutulur. Bazı yörelerde ise beş veya yedi gün olarak tutulur. Hz. Ali (r.a.) ve Hz. Fatıma'nın (r.a.) tuttuğu rivayet edilen bu oruç, Alevi-Bektaşî geleneğinde önemli bir yer tutar.

Alevilik-Bektaşilik geleneğinde **Muharrem ayına** büyük önem verilir. Alevilik-Bektaşilikte bu ay boyunca Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Ehl-i beytine salâvat getirilir. Kerbelâda şehit olan Hz. Hüseyin (r.a.) ve Ehl-i beytin anısına oruç tutulur. Bu oruç aslında bir yas-ı matemdir.

BİLGİ KUTUSU**DÖRT KAPI KIRK MAKAM**

Hacı Bektaş-ı Veli, Makâlât adlı eserinde, insanın Allah’a (c.c.) dört kapı kırk makamdan geçerek ulaşabileceğini ifade etmektedir. Dört kapı kırk makam, aynı zamanda İslam dininin temel değerlerini de yansıtmaktadır. Hoca Ahmet Yesevi’nin “Fakrname” adlı eserinde işlenendört kapıya kendi yorumunu da ekleyerek bu eserin öğretisini Hacı Bektaş-ı Veli Anadolu’ya taşımıştır. Bu büyük veliler insanlara İslam’ı öğretmeyi kendilerine görev edinmiş; şeriat, tarikat, marifet ve hakikat şeklinde sıralanan dört kapı sayesinde dinin kolayca öğrenilmesini; kalp ve gönüllerde kalıcı olmasını amaçlamışlardır. Hacı Bektaş-ı Veli, insanın yiyip içmesinidahi dört kapıya göre açıklamıştır. Böylece o, dört kapı anlayışını günlük hayata taşıyarak insanların inanç, ibadet ve ahlak gelişimlerine olumlu katkıda bulunmuştur:

- Şeriat kapısında yiyen ve içen kişi, rızık vereni (Allah’ı) çok anar ve Yaratıcısına itaati yerine getirir.
- Tarikat kapısında yiyen ve içen kişi, yemede ve içmede israfta bulunmaz.
- Hakikat kapısında yiyen ve içen kişi ise, Hakk’ı kendi zatında bulur.

Kaygusuz Abdal, dört kapı kırk makamı mevsimlere benzeterek açıklamaktadır. Ona göre; kış şeriat, yaz tarikat, güz marifet ve bahar da hakikat gibidir. Burada en kıymetli mevsim olan bahar hakikate, şeriat ise tahammül edilmesi gereken bazı zorlukları nedeniyle kış mevsimine benzetilmiştir. Hacı Bektaş-ı Veli bu kırk makamı çok önemli bulmuş ve “Bunlardan biri eksik olursa olmaz.” diye belirtmiştir.

Hacı Bektaş-ı Veli’nin Makâlât’ı dört kapıdan oluşmaktadır:

1. Şeriat Kapısı.
2. Tarikat Kapısı.
3. Marifet Kapısı.
4. Hakikat Kapısı.

(Hacı Bektaş-ı Veli Makâlât, Haz. Abdurrahman Güzel, s. 173-182.)

4. KUR'AN'DAN MESAJLAR: HUCURÂT SURESİ 10. AYET

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلَحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ

10. Müminler ancak kardeşirler, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin, Allah'a itaatsizlikten sakının ki size merhamet edilsin.

Hucurât Suresi Hakkında Bilgiler

Kur'an-ı Kerim'in kırk dokuzuncu suresidir. Medine'de inmiştir, yani Medeni suredir. On sekiz ayettir. Adını, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) evinin odalarından bahseden ve "odalar" anlamına gelen dördüncü ayetteki "hucurât" kelimesinden almıştır.

Nüzul Sebebi: Hz. Peygamberimiz (s.a.s.)'in Medine'de eşlerine ait dokuz oda vardı ve bunlar mescide bitişikti. Hicri 9. yılda, henüz Müslüman olmamış Temîmoğulları kabilesinden bir grup mescide gelerek, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) eşlerinin bulunduğu odaların arkasından bağıra bağıra "Muhammed! Muhammed" diye Hz. Peygamber'i (s.a.s.) çağır-dılar ve şiir okumak istediler. Araplar da bazı sorunlar şiirle çözümlenir, kim daha güzel şiir okursa onun tezi kabul edilirdi. Temîm kabilesinin şiirlerine karşılık Hassan b. Sâbit şiir okudu ve bu kabilenin ileri gelenlerinden Akra b. Hâbis Müslüman oldu. İşte dördüncü ayette "odaların arkasından sana seslenenlerin çoğunun akılları ermez" buyruğu bu olay-la ilgilidir. (*Şamil İslam Ansiklopedisi*, C 3, s. 308.)

Konuları: Hucurât suresi, müminler arasında ve Hz. Peygamber'e (s.a.s.) karşı davranış kurallarını, edep ilkelerini belirtmektedir. Müminlerin Allah'a (c.c.), Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ve Kur'an-ı Kerim'e karşı takınmaları gereken ahlaki kurallar ele alınır. Müslümanlara her duydukları şeye inanmamaları, özellikle fasıkların aktardığı yanlış haberleri araştırmaları emredilir. Önemli konuların çözümünde Allah'ın (c.c.) ve Peygamberinin koymuş olduğu ölçülere uymanın gereği belirtilir. Birbirleriyle çatışan Müslüman grupların barıştırılması ve saldırganlığın önlenmesi tavsiye edilir. Bütün müminlerin kardeş olduğu önemle vurgulanır. Alay etme, lakap takma, gıybet ve başkasının ayıbını araştırma gibi çirkin huyların yasak olduğu vurgulanır. Bütün insanların bir tek anne ve baba-

dan yaratıldığı açıklandıktan sonra üstünlüğün soyda değil, takvada yani Allah'ın (c.c.) emirlerine ve yasaklarına içtenlikle uymada olduğu haber verilir. İnsan hayatında imanın ve cihadın önemine vurgu yapılır. İnsana verilen en büyük nimetin İslam olduğu açıklandıktan sonra, gaybı yalnızca Allah'ın (c.c.) bildiğini ve göklerdeki ve yerdeki her şeyin bilgisinin Allah (c.c.) katında kayıtlı olduğunu belirten ayetlerle sure son bulur. (MEB Dinî Terimler Sözlüğü, s. 142.)

Görsel 6: Müminler ancak kardeşir.

Ayetin Kısa Tefsiri

“Müminler ancak kardeşirler, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin, Allah'a itaatsizlikten sakının ki size merhamet edilsin.”

Müminler hem bütün insanlıktan hem de iman kardeşlerinden sorumludurlar; dünyada haksızlığın engellenmesine (bk. Âl-i İmrân suresi, 108. ayet), din ve vicdan özgürlüğü başta olmak üzere temel hak ve hürriyetlerin uygulanmasına katkıda bulunmak (bk. Nisâ suresi, 75. ayet; Hac suresi, 40. ayet), ülkede ise bunlara ek olarak mümin kardeşler arasındaki anlaşmazlıkları adaletle çözüme kavuşturmak, haksızlıkta ısrar edenlere karşı haklının yanında yer almakla yükümlüdürler. Bu âyet ikinci yükümlülüğe-bunun dayanağı olan kardeşliğin altını çizerek-dikkat çekmektedir. (Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, C 5, s. 93.)

ÖZET

1. TASAVVUFİ DÜŞÜNCENİN OLUŞUMU

Tasavvuf; İslam'ın ruhi ve manevi yönünü öne çıkaran, insana Allah'ı (c.c.) görüyormuşçasına bir ibadet ve davranış bilinci kazandırmayı hedefleyen düşünce biçimi, hayat tarzıdır.

Tasavvufi düşüncenin dönemleri şunlardır:

1. Züht Dönemi: Hz. Peygamber (s.a.v.), sahabe ve onlardan sonra gelenleri içine alan, tasavvuf kavramının ortaya çıktığı hicri 2. asra kadar olan dönemdir.

2. Tasavvuf Dönemi: Hicri 2. asrın sonundan, tarikatların kurumsallaştığı döneme kadar olan yaklaşık dörtasırlık zaman dilimidir.

3. Tarikat Dönemi: Hicri 6. asırdan itibaren tarikatların kurumsallaştığı ve sosyal hayatın bir parçası hâline geldiği dönemdir.

2. TASAVVUFİ DÜŞÜNCEDE AHLAKİ BOYUTU

Tasavvuf; kötü huyları terk edip güzel huylar edinme; Hz. Muhammed'in (s.a.v.) edep ve ahlakını davranış hâline getirme yoludur.

Ahlak; Arapça'da "seciye, tabiat, huy" gibi manalara gelen hulk veya huluk kelimesinin çoğuludur. **Terim anlamı olarak ahlak,** insanın iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan manevi nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya konan iradeli davranışlar bütünü; bunlarla ilgili bilim dalıdır.

İslam tasavvufunun esası, Allah'ın (c.c.) rızasını kazanmak için nefsi temizlemek, güzel ahlâk sahibi olmak, Allah (c.c.) ve Resulünün ahlakıyla ahlaklanmaktan ibarettir.

İnsan-ı kâmil; şeriat, tarikat, hakikat ve marifet itibarıyla tam ve olgun kişidir. Esasen tasavvuf eğitiminin amacı söz konusu bu dört hususu kemale erdirmekten ibarettir.

3. KÜLTÜRÜMÜZDE ETKİLİ OLAN TASAVVUFİ YORUMLAR

1. Yesevilik: Türkistanlı **Ahmet Yesevi'**e nispet olunan tarikatın adıdır. Bu yolun takipçilerinin mensup olduğu tarikata Yesevilik denilmiştir. Ahmet Yesevi, bilgin ve şair bir insandı. Ahmet Yesevi'nin "**Divan-ı Hikmet**" ve "**Fakr-Nâme**" adlı eserleri vardır.

Yesevilik Orta Asya'dan Anadolu'ya, oradan Balkanlara kadar geniş bir coğrafyada yayılmış, taraftar bulmuştur.

Yesevilik tarikatının esasları şunlardır: Tevhidi esas alan tasavvuf anlayışı. Kur'an'a ve sünnete bağlılık. Şeriata dayanan tarikat. Riyazet ve mücadele. Halvet ve zikir.

2. Kadirilik: Abdülkadir Geylani tarafından kurulan ve İslam dünyasının ilk ve yaygın tarikatıdır. Kadirilik, Anadolu'ya Hacı Bayram Veli'nin (ö. 833/1430) müridi ve damadı olan **Eşrefoğlu Rumi** (ö. 877/1470) tarafından getirilmiştir.

Abdulkadir Geylani'ye nispet olunan pek çok eser vardır. Eserlerinden bazıları şunlardır: “el-GunyeliTâlibinTariki'l-Hak”, “el-Fethu'r-Rabbanî”, “Fütuhu'l-gayb”, “es-Sirâcü'l-Vehhâc fi Leyleti'l-Mirâc”, “ed-Delâil”, “Sırrü'l-Esrâr ve Mazharü'l-Envâr”, “Mektûbât”.

Kadiriliğin beş temel kuralı vardır: Himmeti yüceltmek, haramdan sakınmak, hizmeti güzelleştirmek, azmi arttırmak ve nimete saygı göstermek.

3. Rifailik: Seyyid Ahmet Rifai tarafından kurulmuş olan tarikattır. Rifailik, İslam dünyasının ilk tarikatlarından biridir.

Ahmet Rifai'nin; “el-Hikemü'r-Rifâiyye”, “el-Burhânü'l-müeyyed”, “el-Mecâlisü'-seniyye”, “Erbeûnehadîsen”, “en-Nizâmü'l-has liehli'l-ihitîsâs”, “Hâletüehli'l-hakîka”, “el-Eş'âr” ve “el-Ahzâbve'l-Evrâd” adlı eserleri vardır.

Tarikatın Esasları: Allah'ın emrini yerine getirmek, yasaklarından sakınmak. Şeriat ve tarikata ters düşen şeylerden sakınmak. Dininde ve ahdinde sağlam durmak. İlim öğrenmek ve uygulamak. Kişilerin ayıp ve kusurlarını araştırmamak. Muhtaç olanlara insaf ve merhamet etmek. Yaramaz ve çirkin huyları terk etmek. Şeyhin öğütlerini kabul etmek.

4. Mevlevilik: Mevlana Celaleddin Rumi'nin düşünceleri çerçevesinde oğlu Sultan Veled (ö. 1312) tarafından sistemleştirilip kurulan tarikattır. Kâmil manada âlim, sufi ve şairlik özelliklerine sahip olan Mevlana, Mevlevi silsilenamesinde “tarikatin piri” olarak sayılır. Mevlana'nın dini-tasavvufi düşüncesinin kaynağı Kur'an ve sünnettir.

Mevlana'nın meşhur eserleri şunlardır: “Divân-ı Kebîr”, “Mesnevî”, “FihîMâ-Fih”, “Mecâlis-i Seb'a” ve “Mektûbât”.

Mevlana her Mevlevi'nin bilmesi gerekli hafi (gizli) ve devrani zikir olan semâyî da yalnızca aşk ve cezbe için yardımcı bir öge sayardı. **Semâ;** musiki nağmelerini dinlemek, dinlerken vecde gelip harekette bulunmak, kendinden geçmek, dönmektir.

5. Nakşibendilik: Şeyh Muhammed Bahauddin Nakşibendî'nin kurduğu, insanlara Allah (c.c.) sevgisini kazandırmayı amaçlayan ve hayatın akışı içerisinde gönülde sessizce zikretmeyi esas alan bir tarikattır.

Nakşibendiliğin esası sohbet, vaaz ve nasihate dayanır. Dini kurallara uyarak zahiri, tarikat ile batını temizlemek, hakikat ile ilâhî yakınlık elde etmek ve marifet ile Allah'a (c.c.) ulaşmak, **bilgi ve marifetle** Allah'a (c.c.) ulaşma Nakşibendiliğin temel ilkelerindendir. Bu tarikatta yapılan toplu zikirlerle ‘**hatm-i hâcegân**’ denilir.

6. Alevilik-Bektaşilik: Alevi; “Hz. Ali’ye (r.a.) mensup onun soyundan gelen, onun soyundan gelen, onu seven, sayan ve bağlılığını ifade eden kimse” demektir.

Alevilik; Hz. Peygamberin vefatından sonra Hz. Ali’nin halife olması gerektiğini savunan, onu sahabilerin en üstünü olarak kabul eden, Hz. Ali’nin (r.a.) soyundan gelenleri imam (halife veya devlet başkanı) olarak kabul edenler için kullanılan bir kavramdır.

Bektaşilik; Hacı Bektaş-ı Veli’nin görüş ve düşünceleri çerçevesinde oluşan, 12. yüzyılda kurulan tasavvufi bir yorumun adıdır.

Türk kültüründe **Alevilik-Bektaşilik** kavramları çoğu kez birlikte kullanılır. Çünkü bu iki düşünce akımında da **Hız. Ali (r.a.) ve Ehl-i beyt sevgisi** en önemli unsurlardandır

Ocak; Alevilik-Bektaşilikte dedenin mensup olduğu soyu ifade etmek için kullanılır. **Dedelik** kurumu yapısı gereği soy güden, soya tabi olan bir kurumdur.

Alevilik-Bektaşilikte “**ıkrar**” ve “**cem**” adı verilen iki ayin vardır. **İkrar verme;** cemevinde, cemaatin şahitliğinde talibin pir’e verdiği bağlılık sözüdür. **El ele el Hakk’a ıkrarı;** Allah’a (c.c.) verilmiş sözü ifade eder. Alevi dedeler arasında birlik ve görev paylaşımıdır.

Ayinler; **kırk kapı kırk makam** şeklinde ifade edilen tasavvufi anlayışa dayanır. İnsan ancak **şariat, tarikat, marifet ve hakikat** kapılarını ve her kapıdaki **on makamı** geçerek Hakk’a ulaşabilir. Ayinlerde “**nefes**” adı verilen ilahiler söylenir.

Cem, sözlükte “bir araya gelmek, toplanmak” gibi anlamlara gelir. Alevilikte ibadetlerin temeli cem ritüelidir. Bu ritüelin “**ayin-i cem erkânı**” adı verilen kuralları bulunmaktadır. Cem, **kırklar cemini** simgeler

Cemevleri, Alevi-Bektaşilerde dini hayatın merkezi sayılmakta, onların hayatına yön veren, anlam kazandıran, dinî ayin ve törenler için toplandıkları yerin adıdır. Cemevine “Kırklar Cemi, Kırklar Meydanı, Meydan Evi, Erenler Meydanı”da denir.

Musahiplik: Sözlük anlamı; karşılıklı dostluk ve yakınlıktır. Alevilik-Bektaşilikte “yol kardeşliği, ahiret kardeşliği ve kardeş tutma” demektir. Musahiplik, kan bağı dışında kurulan bir yakınlık ve akrabalık türü olup ergenlik çağına girmiş iki kişinin ve daha ziyade iki evli çiftin musahiplik cemi sonunda yola girmesiyle gerçekleşir.

Razılık ve Kul Hakkının Sorulması: Üzerinde kul hakkı olan kişilerin ceme katılması uygun görülmez. “Razılık ve kul hakkının sorulması” cemin şartlarından biridir. “Ulu divan” adı verilen mahşer meydanına kul hakkıyla varmamak için cemde tüm canlar helalleşir ve birbirinden “razılık” alırlar.

Semah: Hizmet sahipleri olan zâkirlerin çaldığı saz eşliğinde söylenen sözler ve müziğin ritmine uyarak yapılan mistik ve estetik hareketler ile Allah'a (c.c.) ulaşma yoludur. Semah, ağırlama, yürütme ve yeldirme olmak üzere üç ana bölümden oluşur.

Gülbank: Alevi-Bektaşî kültüründe dua ve gülbankların ayrı bir önemi vardır. Alevi-Bektaşilikte dua, "gülbank" olarak adlandırılır. Gülbank; Allah'a (c.c.) sığınma, ondan af dileme, dua edip ona yakarma amacıyla okunur. Genellikle; kısa ve ahenkli cümlelerden oluşan dua formlarıdır.

Hızır ve Muharrem Orucu: Alevi ocaklarının bazılarınca, **Hızır orucu** adıyla tutulan bir oruç çeşidi vardır. Alevilik-Bektaşilikte önemli bir yere sahip olan Hızır orucu genellikle şubat ayının 13,14, 15. günlerinde tutulur. Bazı yörelerde ise beş veya yedi gün olarak tutulur. Hz. Ali ve Hz. Fatıma'nın (r.a.) tuttuğu rivayet edilen bu oruç, Alevi-Bektaşî geleneğinde önemli bir yer tutar.

Alevilik-Bektaşilik geleneğinde **Muharrem ayına** büyük önem verilir. Bu ay içinde Aşure gününün olduğu aydır. Alevilik-Bektaşilikte bu ay boyunca Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Ehl-i beytine salâvat getirilir. Başta Kerbelâ'da şehit olan Hz. Hüseyin (r.a.) ve Ehl-i beyt için mersiye ve dualar okunur. Alevi-Bektaşiler, Muharrem ayında kimi yerlerde 10, kimi yerlerde de 12 gün oruç tutarlar. Kerbelâ'da şehit edilen Hz. Hüseyin (c.c.) ve Ehl-i Beytin anısına tutulan oruç aslında bir yastır. Bundan dolayı Muharrem orucunun diğer bir adı da **yas-ı matem**'dir.

Muharrem ayının on üçüncü günü, İmam Zeynel Abidin'in Hz. Peygamberin (s.a.v.) soyunu günümüze kadar taşıdığı için şükür kurbanı kesilir, aşure pişirip dağıtılır. O günün akşamı da cemevlerinde "**Muharrem cemi**" yapılır.

4. KUR'AN'DAN MESAJLAR : HUCURÂT SURESİ 10. AYET

10. Müminler ancak kardeşirler, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin, Allah'a itaatsizlikten sakının ki size merhamet edilsin.

Bu ayette, bütün müminlerin kardeş olduğu önemle vurgulanır. Aralarında bir problem olduğunda kardeşlerin arasını düzeltmemiz emredilir. Allah'a (c.c.) itaatsizlikten sakınılması gerektiği, ancak bu şekilde onun merhametine ulaşılacağı bildirilir.

3.ÜNİTE

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Hz. Peygamber (s.a.v.), sahabe ve onlardan sonra gelenleri içine alan, tasavvuf kavramının ortaya çıktığı hicri 2. asra kadar olan dönemdir. Bu dönem kuruluş dönemidir. Bu dönemde tasavvufun temel niteliği maddî değerlerden yüz çevirerek katıksız bir dinî hayatı gerçekleştirme çabası esastır.

Hakkında bilgi verilen dönem, Tasavvufi Düşüncenin Dönemlerinden hangisidir?

- A) Züht Dönemi
- B) Marife Dönemi
- C) Tarikat Dönemi
- D) Hakikat Dönemi

2. Orta Asya'da ve Türkler arasında yayılmış, özellikle Türklerin manevî hayatı üzerinde asırlarca etkili olmuştur. "Horasan Okulu" olarak da bilinir. Kuruçusu sayılan kişinin "Divan-ı Hikmet" ve "Fakr-Nâme" adlı eserleri vardır. Tasavvufî eğitimin önemli unsurlarından biri de halvettir. Zikirde cehri (açık sesle) zikir esastır.

Hakkında bilgi verilen tasavvufi yorum aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Mevlevilik
- B) Kadirilik
- C) Yesevilik
- D) Rifailik

3. Tasavvuf ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

- A) İslam'ın ruhi ve manevi yönünü öne çıkaran, insana Allah'ı (c.c.) görüyormuşçasına bir ibadet ve davranış bilinci kazandırmayı hedefleyen düşünce biçimi, hayat tarzıdır.
- B) Güzel ahlakıdır.
- C) Kâmil bir insan olabilmek için kalp ve dille sürekli Allah'ı (c.c.) zikretme ve Hz. Muhammed'i (s.a.v.) hayatın bütün alanlarında örnek almaktır.
- D) İnsanları yönetmeyi bilmektir.

4. Mevlevilikte semâ için verilen bilgilerden hangisi yanlıştır?

- A) Musiki nağmelerini dinlemek, dinlerken vecde gelip harekette bulunmak, kendinden geçmek, dönmektir.
- B) Ağırlama, yürütme ve yeldirme olmak üzere üç ana bölümden oluşur.
- C) Semâda dervişler musiki eşliğinde sağ elini göğse, sol elini yere doğru çevirirler. Ellerin bu duruşu; "Allah'tan (c.c.) aldıklarını kendisine mal etmeden halka ulaştırmak, biz yoğuz aracılık eden suretten başka bir şey değil" diye yorumlanır.
- D) Semâ sırasında dervişlerin birbirleri önünde saygıyla baş eğmelerine "mukabele" denir.

5. Vefat eden bir kişinin ardından cenaze sahibi veya onun mirasçılarında biri tarafından “razılık alma” cemidir. Ölen kişinin yedisi veya kırkında kurban-kesilip “lokma” dağıtılır. Borcu varsa ödenir, alacağı varsa alınarak yakını-nateslim edilir.

Hakkında bilgi verilen cem türü aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Abdal Musa cemi
B) Hızır İlyas cemi
C) Düşkünlükten kaldırma cemi
D) Dardan indirme cemi

6. Aşağıda cemde on iki hizmet için verilen tanımlardan hangisi yanlıştır?

- A) Ferraş; cemevinin temizliği ile meşgul olur.
B) Sakacı; cemevinde şerbet, saka suyu gibi şeylerin dağıtımını sağlar.
C) Çerağcı; cemde tevhit, düvazde imam, mersiye, semah, nevruziye söyler.
D) Niyazcı; kurbanları tekbir getirerek keser. Gelen lokmaları alır ve lokmaların dağıtımını sağlar.

7. Alevilik-Bektaşilikte Hz. Peygamberin (s.a.v.) Medine’ye hicretinden sonra ensar ve muhaciri kardeş etmesine dayandırılan, Dede’nin huzurunda iki ayrı ailenin söz vererek kardeş olmasına denir.

Tanımı yapılan kavram aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Gülbank B) Musahiplik
C) Muahat D) Razılık

8. Kur’an-ı Kerim’in kırk dokuzuncu sursidir.

- Medine’de nazil olmuştur yani Medenî suredir.
- On sekiz ayettir.
- Adını, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) evinin odalarından bahseden ve “odalar” anlamına gelen kelimeden almıştır.

Hakkında bilgi verilen sure aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Fâtır B) Nisâ
C) Hucurât D) Bakara

9. Alevilik Bektaşilik kültüründen dua olarak adlandırılır. Allah’a (c.c.) sığınma, ondan af dileme, dua edip ona yakarma amacıyla okunur. Genellikle; kısa ve ahenkli cümlelerden oluşan dua formlarıdır.

Tanımı yapılan kavram aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Gülbank B) Semâ
C) Semah D) Muahat

10. Aşağıdakilerden hangisi Züht Dönemi’nin ortaya çıkma sebeplerinden biri değildir?

- A) Kur’an-ı Kerim’de züht hayatına verilen önem
B) Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ashabının sade yaşantıyı tercih etmesi
C) Ayet ve hadislerin züht eksenli yorumlanması
D) Dünya nimetlerinin tercih edilmesi

CEVAP ANAHTARI

1. ÜNİTE	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	A	C	D	B	C	D	C	A	B	C

DOĞRU SAYISI

YANLIŞ SAYISI

2. ÜNİTE	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	B	B	C	D	D	C	A	B	C	B

DOĞRU SAYISI

YANLIŞ SAYISI

3. ÜNİTE	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	A	C	D	B	D	C	B	C	A	D

DOĞRU SAYISI

YANLIŞ SAYISI

SÖZLÜK

A

âbit: 1. Kulluk eden, ibadet eden. 2. Bütün varlığıyla Allah'a (c.c.) yönelen, İslam dininin gereklerini gerçek anlamıyla yaşayan.

âdâb: Edep sözcüğünün çoğulu. En iyi hâl ve hareketler, ölçülü davranışlar, kişiler arasındaki iyi ilişkileri düzenleyen kurallar, uyulması gereken görgü kuralları.

âdet: 1. Alışılmış şey, herkes tarafından uyulan yol, töre, gelenek, görenek, usul, alışkanlık, huy. 2. Akıl ve sağduyu sahibi kişilerin benimseyip tekrarladıkları alışkanlıklar.

ahi: 1. Yiğit, cömert, civanmert. 2. Kardeş. 3. Ahilik teşkilatı mensubu, zanaatkâr.

akıbet: Son, netice.

akustik: Sese ait. Kapalı yerde ses dağılma sistemi.

âlem: 1. Yeryüzü ve gökyüzündeki nesnelerin oluşturduğu bütün evren; gökyüzünde görünen veya görünmeyen gök cisimleri, yıldızlar, kâinat, dünya, cihan, yer yuvarlağı.

anane: Gelenek.

arif: 1. Bilen, bilgili, çok anlayışlı, sezgili, herkesin anlayacağı kadar açık söylenmeyen bir sözün gerçek anlamını kavrayan. 2. Allah'ı (c.c.) ve yaratmış olduğu varlıkları gerçek yönüyle bilen kişi.

asr-ı saadet 1. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberlik görevini yaptığı ve varlığıyla şereflendirdiği devir.

astroloji: Yıldızların durum ve hareketlerinin yeryüzündeki olayları ve insanları etkilediğini kabul ederek bunları inceleyip gelecek hakkında hükümler çıkarma.

avam: 1. Halk, cumhur, ahali. 2. İlim, yönetim ve bilgelik sahibi olmayan insanlar, büyük çoğunluk.

ayet: 1. İz, belirti, nişan, eser, açık alamet, işaret, delil, kesin kanıt, ibret. 2. Allah'ın varlığına ve birliğine işaret eden her şey. 3. Peygamberlerin Allah tarafından gönderildiğini ortaya koyan mucizeler. 4. Surelerin içinde yer alan, başından ve sonundan özel işaretlerle ayrılan bir veya birkaç cümleden oluşan ilahî söz.

B

batıl: 1. Yok olup giden, gerçek ve doğru olmayan, esassız, boş şey, boşa giden, hükümsüz, gerçeğe aykırı, hikmetsiz, temelsiz, devamsız. 2. Allah'ın (c.c.) peygamberleri aracılığıyla bildirmiş olduğu dine uymayan her türlü inanç, fikir, duygu, kanaat, tutum, davranış.

belagat: 1. İyi konuşma, sanatlı söz söyleme yeteneği. 2. Sözü, herkesin kolay kolay söyleyemeyeceği şekilde söyleme. 3. Sözün düzgün, kusursuz ve yerinde söylenmesini öğreten ilim, söz sanatlarını inceleyen bilim dalı.

C

cehalet: Cahillik, bilmezlik. İlimden ve her çeşit müspet bilgilerden habersiz olma.

cehri: Açıktan, açık sesle.

cizye: 1. Vergi. 2. Geçmişte Müslüman devletlerin, gayrimüslimlerin canlarını, mallarını, namuslarını korumak ve inançlarını özgür bir şekilde yaşamaları için devletin sağlamış olduğu imkânlarla karşılık çalışabilir durumda olan erkeklerinden almış olduğu vergi.

Ç

çilehane: 1. Çile çıkarılan yer, tekke. 2. Tasavvuf öğretisinde dervişlerin kırk gün kimseyle görüşmeksizin dua ve ibadetle meşgul oldukları dar ve özel oda.

D

dârülfünun: Üniversite.

davet: tebliğ. Peygamberlerin Allah'ın (c.c.) kendilerine indirmiş olduğu vahiyleri insanlara eksiksiz olarak bildirmesidir.

debbağ: Sepici. Derileri sepileyip meşin, sahtiyan, kösele vesaire yapan.

dergâh: 1. Kapı, eşik, sığınılacak yer, makam, tekke, zaviye, hankâh. 2. Bir tarikat şeyhi ile o tarikata mensup dervişlerin toplanıp ibadet yaptıkları ve kendilerini ilmen ve manen geliştirerek eğitim gördükleri yer.

dergâh-ı izzet: İzzet sahibi Allah'ın (c.c.) yüce kapısı.

derviş: 1. Dünyanın geçici nimetlerine tutku ile bağlanmayan, kendini Allah'a (c.c.) veren kişi. 2. Allahü Teâlâ'dan başka şeyleri kalbinden çıkarıp bütün azasıyla İslâm dininin emir ve yasaklarına uyan, dünya malına gönül bağlamayan kimse.

devran: 1. Dönüp dolaşma. 2. Devir, felek, zaman, deveran, dünya.

E

ehl-i beyt: Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ev halkı ve yakın akrabaları.

ehl-i sünnet: 1. Sünnete bağlı olanlar. 2. İslam dininin temel konularında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetine ve sahabelerinin yoluna uymayı ilke edinenlerin izlediği yolu ve yöntemi benimseyenler.

ekliptik: Güneşin dünya etrafında yapmış olduğu zahiri hareketinde çiziyor gibi görüldüğü yol.

erkân: 1. Rükunlar, esaslar, direkler, üniteler, bölümler. 2. Bir şeyin bir parçasını veya bütününe meydana getiren şeyler, esaslar. Rük'nün çoğuludur.

eyvan: 1. Köşk. Büyük salon. Büyük sofa. 2. Sundurma.

F

faktör: Bir neticeyi meydana getiren unsurlardan her birisi. Amil. (Fransızca)

fani: 1. Yok olucu, geçici, ölümlü. 2. Tasavvufta Allahü Teâlâ'dan başkasını unutan, bunların sevgisinden kurtulan kimse.

fasık: 1. Allah'ın (c.c.) emirlerine aykırı davranan, kötü huylu, kötülük yapmayı alışkanlık hâline getiren kimse, günahkâr. 2. Çok yalan söyleyen, başkalarını aldatan. 3. Allah'ın (c.c.) emirlerine karşı gelen, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) getirmiş olduğu dinin bir kısmını veya hepsini inkâr eden.

fazilet: 1. Olgunluk, erdemlilik, üstünlük, değer, kıymet. 2. İffet, namus, güzel ahlak. 3. İnsanın doğuştan sahip olduğu ve sonradan çalışma yoluyla geliştirip zenginleştirdiği güzel nitelikler.

feraset: 1. Çabuk sezîş, zihin uyanıklığı, keskin zekâ, çok seri kavrayış kabiliyeti. 2. Akıl ve duyu organlarıyla bilinemeyen, ancak sezgi gücü ile ulaşılabilen bilgi; ilham, keşif, kalp gözüyle görme.

feyiz: 1. Verimlilik, gürlük, ongunluk. 2. Akma, taşma, taşıp çoğalma. 3. İçten gelen sevgi ve saygı ile Allah'a (c.c.) yönelen kimsenin kalbine doğan manevi haz, ilham, onu kuşatıp içine alan iç huzur.

G

gayb: 1. Göz önünde olmayan, gözle görülmeyen, gizli olan, hazırda olmayan. 2. Akıl ve duyular yoluyla hakkında bilgi edinilemeyen varlık alanı.

gıybet: 1. Dedikodu, çekiştirme, yermek, kötü sözlerle anma. 2. Kendimiz hakkında söylendiğinde hoşlanmayacağımız bir şeyi başka bir Müslüman'ın arkasından söyleme, onu küçültücü sözlerle anma.

günah: 1. Suç, kabahat, hata, zulüm, israf, isyan, fesat, haram. 2. Dinin emir ve yasaklarına aykırı olarak yapılan söz, iş ve davranışlar.

H

hafız: 1. Ezberleyen, koruyan, saklayan, unutmayan kimse. 2. Kur'an'ı başından sonuna kadar ezberleyip okuyabilen kimse.

halef: Birinden sonra gelip onun yerine geçen kimse, ardıl.

halvet: 1. Yalnızlık, tek başına kalma. 2. Yabancı bir kadınla yabancı bir erkeğin bir odada, kapalı bir yerde yalnız kalmaları. 3. Tasavvuf yolunda olgunlaşmak ve ilerlemek için belli bir müddet tenhâda kalma hali yalnız kalmak.

haslet: İnsanın yaratılışındaki huy, mizaç, tabiat, karakter.

hat: Güzel yazı yazma, sanatkârane yazılmış yazı, hüsnühat.

hatim: 1. Sona erdirmek, bitirmek. 2. Kur'an-ı Kerim'i ilk suresi olan Fatiha Suresi'nden başlayıp en son suresi olan Nas Suresi'ne kadar tek başına veya cemaatin huzurunda yüzüne veya ezberden okuma.

hayır: Dinin ve aklın yapılmasını iyi ve güzel gördüğü, kişinin sadece Allah'ın (c.c.) rızasını gözeterek yaptığı iş, amel.

hekim: 1. Hikmet sahibi. 2. Doktor.

hidayet: 1. Doğru yolu gösterme, doğru yolu bulma, rehberlik yapma, irşat etme. 2. Allah'ın (c.c.), insanlara kendi yolunda gidebilecek akıl, düşünme, öğrenme, hatırlama gibi yetenekler vermesi ve insanların da bunları kullanarak doğru yolu bulması.

hikmet: 1. Kur'an-ı Kerim ve sünneti doğru bir şekilde anlayabilme ve amel etme yeteneği. 2. Allah'ı (c.c.) gereği gibi bilme bilgisi, bilgelik, felsefe. 3. Gerçeği açıklayan, şüpheyi gideren kesin delil, kanıt.

huşu: 1. İtaat etme, boyun eğme, tevazu gösterme, alçak gönüllü olma. 2. Allah'a (c.c.) duyulan saygının bir gereği olarak başta namaz olmak üzere ibadetlerin yerine getirilmesi sırasında kulun sükûnet ve vakar içinde bulunması.

hulefa-ı raşidin: Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra seçimle yönetime getirilen ve halkın önderleri konumunda olan dört ünlü halife: Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali.

hutbe: 1. Bir topluluk karşısında yapılan etkileyici konuşma, nutuk, hitabet. 2. Cuma ve bayram namazları başta olmak üzere bazı ibadet ve törenlerin yerine getirilmesi esnasında topluluğa karşı yapılan konuşma.

hüküm: 1. Karar verme, idare etme. 2. İki farklı düşünce arasında, olumlu veya olumsuz yönde verilen karar.

hürmet: 1. Saygı. 2. Haysiyet, şeref. 3. Haram olma. Haramlık.

İ

ibret: 1. Ders alma, öğüt alma. 2. Yanlış davranışların yol açtığı kötü sonuçlardan ders alma.

icazet: 1. İzin verme, onay, onaylama, müsaade etme, ruhsat verme. 2. Eskiden medreselerde, eğitim ve öğretim kurumlarında hocanın okuttuğu talebeye verdiği diploma benzeri yeterlilik belgesi.

ictihad: 1. Çaba gösterme, bir işi yapmak için olanca gayreti harcama, güç ve imkânı sarf etme, zahmet çekme, ısrarlı olma. 2. Kur'an-ı Kerim ve hadislerden delil ve hüküm çıkarabilecek seviyedeki İslam fıkıh bilginlerinin, hakkında bir emir veya yasak olmayan konularda Kur'an-ı Kerim ve sünnetten yeni hükümler çıkarmaları.

ihlas: 1. Samimiyet, içtenlik, kalbî ve karşılıksız sevgi, samimi bağlılık, doğruluk, temizlik, saflık, gösterişsizlik, rıyanın karşıtı. 2. Tutum ve davranışlarda sadece Allah'ın (c.c.) hoşnutluğunu gözetme, sözün öze uyması, riyakâr ve iki yüzlülükten uzak olma.

ihtisas: Uzmanlık. Bir sahada geniş bilgi sahibi olma.

ihvan: 1. Kardeşler. 2. Tasavvufta aynı şeyhin terbiyesi altında ahlaki eğitim gören müritler; aynı tarikata mensup kişilerin birbiri hakkında kullandıkları ifade.

ilim: “Gerek duyular âlemine gerekse duyularla kavranılmayan âleme ait her şeyi bütün ayrıntılarıyla bilen.” anlamında Allah’ın (c.c.) sıfatlarından biri.

imaret: 1. Hayrat için fakirlere yemek verilen yer, aşevi. 2. Bayındırlık; bir yerin ömür sürülür, yaşanır hâle getirilmesi.

intisap: 1. Bağlanma, katılma, girme. 2. Tasavvufta bir kişinin manevi olarak kendisini geliştirmek, ruhen olgunlaşmak, yaptığı ibadetlerde ruhsal coşkuyu yakalamak amacıyla Hz. Peygamber’i (s.a.v.) örnek alan ve onun ahlakıyla ahlaklanan bir tasavvuf âliminin manevi eğitimine girmesi.

irade: 1. Seçme, tercih etme, isteme, dileme, arzu etme, meyletme, karar verme. 2. Aklın düşünüp karar vermesi, yapılması veya yapılmaması eşit olan çeşitli davranışlardan birini beğenip tercih etmesi.

irfan: 1. Bilme, marifet, keşif, ilham, sezgi, anlayış, kavrayış. 2. Allah’a (c.c.) içtenlikle ibadet eden insanların ilahî hakikatleri sezmesi, ilahî sırlara ve gerçeklere ulaşması ve bu yolla elde edilen bilgi.

irşat: 1. Yol gösterme, rehberlik etme. 2. Hidayete erdirmeye, doğru yolu gösterme.

K

kâinat: Evren, Allah’ın (c.c.) yarattığı her şey.

kalb-i selim: 1. Temiz gönül. 2. Şek (şüphe) ve şirkten, küfür ve nifaktan arınmış, daima Allahü Teâlâ’ya bağlı kalp.

karakter: Huy, mizaç, seciye. Bir şeyi benzerlerinden ayırt etmeye yarayan temel özellik.

kâşif: 1. Keşfedici, keşfeden. 2. Gizli bir şeyi meydana çıkarıp, izah eden, açıklayan.

kelam ilmi: Allah’ın (c.c.) zatından, sıfatlarından, isimlerinden, fiillerinden, başlangıç ve sonuç itibarıyla tüm yaratılmışların durumlarından İslam dininin kurallarına göre bahseden ilim.

keramet: Allah’ın (c.c.) bir ikramı olarak velilerde görünen olağanüstü hâl ve fiil.

kozmoğrafya: Yıldızların yerlerinden ve hareketlerinden bahseden ilim, astro-nomi, gök bilimi.

kudret: “Her şeye gücünün yetmesi, dilediğini dilediği zamanda var veya yok etmesi” anlamında Allah’ın (c.c.) sıfatlarından biri.

kurra 1. Okuyucular, çok okuyanlar. 2. Kur’an-ı Kerim’i, Hz. Peygamber’den (s.a.v.) rivayet edilen ve kıraat imamlarınca onaylanmış olan on çeşit okuyuşa göre rahatlıkla okuyabilen uzman Kur’an-ı Kerim okuyucuları.

kutbü’l-ârifin: Ariflerin en büyüğü, en ileri geleni.

küllîye: 1. Bütünlük, ilgili bütün kısımların bir arada bulunduğu yapı. 2. Osmanlı İmparatorluğu zamanında Arap vilâyetlerinde bazı medreselere, üniversite karşılığı verilen ad.

küttâb: Kâtipler, yazıcılar.

kütüb-i sitte: İçerisinde Hz. Peygamber’den (s.a.v.) nakledilen sahih hadislerin ve İslam dünyasında şöhret bulmuş altı temel hadis kitabı.

L

lütuf: 1. Bağış, iyilik etme, yardımda bulunma. 2. İnsanın özgür bir biçimde Allah’a (c.c.) iman edip onun emirlerine uymasını kolaylaştıran ilahî fiil, Allah’ın yardımı.

M

masiva: Allah’ın (c.c.) dışındaki her şey; bütün varlıklar.

mahlûk: Yaratılmış, yoktan var edilmiş olan.

medeni sure: Hz. Peygamber’e (s.a.v.) Medine’ye hicretinden sonra inen sureler.

mekan: 1. Yer, durulan yer. 2. Ev, oturma yeri, konut.

mekkî sure: Hz. Peygamber’e (s.a.v.) hicretten önce Mekke döneminde inen sureler.

menakıp: 1. Menkıbeler, övünülecek vasıflar. 2. Hayat hikâyeleri.

mensuh: Kendinden önce yürürlükten kalkan hükme denir.

mersiye: Birisinin ölümü hakkında yazılan, üzüntüyü dile getiren manzume, ağıt.

metafizik: 1. Fizik ve akıl ötesi. 2. Beş duyu organıyla ve tecrübeyle anlaşılmayan şeyler. 3. Fizik ötesini araştıran ilim, ilahiyat.

mevali: Azat edilmiş köleler.

minyatür: Eski el yazısı kitapları süslemek için sulu boya ile yapılan ince resimler.

mistik: 1. Mistisizm ile ilgili. 2. İçle ilgili.

mizaç: Huy, tabiat, fitrat, bünye. Bir kimsenin yaratılıştan gelen özelliklerinin hepsi.

muallim: İlim öğretene, öğretmen.

mucit: Yeni bir şey icat eden, meydana getiren.

muhatap: Kendisine hitap edilen kimse.

muhib: Seven.

muhkem: 1. Sağlam, sağlamlaştırılmış, kuvvetli. 2. İçinde hüküm bulunan, manası açık olan ayet.

mushaf: 1. Kur'an-ı Kerim'in adlarından biri. 2. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gelmiş olan vahiylerin tümünün iki kapak arasında toplanmış olan biçimi.

mutasavvıf: 1. Tasavvufçu, 2. Tasavvufu benimseyen ve bu yolla Allah'a (c.c.) ve ilâhî hikmetlere ulaşmaya çalışan kimse, sûfi:

müceddid: 1. Yenileyen, yenileştiren, yeni bir şekil veren kimse. 2. Dînin temel prensiplerini zedelemeyen zaman içinde yıpranmış bazı hüküm ve kuralları içtihat, kıyas vb. meşru usullerle yaşadığı dönemin ihtiyaçlarına cevap verecek tarzda yenileyen, yeni yorumlar ortaya koyan, müctehid seviyesinde büyük din âlimlerine verilen isim.

mücrim: Günahkâr, suçlu.

müctehid: Kur'an-ı Kerim ve hadislerde açıkça karşılığı bulunamayan yeni konulara Kur'an-ı Kerim ve sünnet çerçevesinde yeni çözümler bulabilmek için çalışan ve çözüm üreten İslam hukuk bilgini, fıkıh âlimi.

müellif: 1. Kitap yazan. 2. Yazar.

müezzin: Camilerde namaz vakitlerini bildirmek için belirli kurallara göre ezan okuyan din görevlisi.

müfreze: Küçük askeri birlik.

müftü: İl ve ilçelerde Müslümanların din işlerine bakan ve din görevlilerinin idari işlerinden sorumlu, Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı din görevlisi.

müneccim: Yıldızların hareketlerini inceleyerek gelecek hakkında yorumlar yapan ve insanın kaderiyle ilgili hükümler verip tahminlerde bulunan kişi; kâhin, falcı.

müştemilat: Eklentiler, ek yapılar.

mütalaa: Bir işi etraflıca düşünmek, okumak, tetkik etmek.

mütercim: Tercüme eden, bir dilden başka dile çeviren, çevirmen.

müteşâbih: Birbirine benzeyen.

müzakere: Bir iş hakkında konuşmak, bir iş için önceden danışıp görüşmek.

N

nahiv: dilbilgisi, gramer.

nankörlük: Kendisine yapılan iyiliğin değerini bilmemek, iyiliğe kötülükle karşılık vermek.

nasih: Kendinden önceki hükmü kaldıran dinî hükme denir.

nazari: Teorik. Yalnız görüş ve düşünce hâlinde bulunan ve tatbik edilmemiş hâlde olan bilgi.

nazari ilim(ler): Teorik ilimler. İlahiyat (metafizik disiplinler), matematik ilimler ve fizik ilimler şeklinde tasnif edilmiştir.

nazil olmak: Mukaddes kitapların vahiy yoluyla peygamberlere gönderilmesi.

nezaret: 1. Vekillik, bakanlık. 2. Gözetme. 3. Bakmak, seyir, bakış.

nimet: 1. İyilik, mutluluk, bağış, ihsan. 2. Hayırlı mal, servet, varlık, yiyecek, içecek gibi şeyler. 3. Allah tarafından insanlara iman başta olmak üzere her çeşit iyiliğin verilmesi ve her çeşit zararın uzaklaştırılması.

O

orijinal: Kendine has, özgün.

Ö

özerklik: Bir kuruluşun veya bir devletin kendi kendini yönetme hakkı, muhtariyet, otonomi.

P

pir: 1. Şeyh, mürşit, üstad. 2. Bir tarikatın kurucusu durumunda olan kişi, tasavvuf yoluna giren ve kendini bu yolda geliştirmek isteyen insanlara yararlı ve zararlı şeyleri göstererek örnek olan kimse. 3. Yaşlı, ihtiyar.

pozitif ilimler: Deneye dayanan matematik, fizik, kimya gibi fen ilimleri.

R

rabita: 1. Bağ, bağlantı, ilişki, alaka. 2. Tasavvuf yoluna giren kimsenin, eğitimine girmeyi kabul ettiği kâmil bir mürşidin ahlakından ve güzel davranışlarından yararlanmak amacıyla onun tüm güzel yönlerini ve davranışlarını örnek alarak İslam'ı en güzel bir biçimde yaşayabilme çabası; müridin, mürşidin hâliyle hâllenmesi.

resul-i ekrem: Aziz, şerefli peygamber: Hz. Muhammed (s.a.v.).

revak: Kemer, kubbe, çardak. Önü açık, üstü örtülü yer.

risale: 1. Bir ilme dair yazılmış küçük kitap, kitapçık. 2. Elçinin gönderdiği mektup, name.

rivayet: 1. Nakletme, nakil, haber verme, haber, anlatma. 2. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) söz, onay ve eylemlerinin yazılı veya sözlü olarak sonraki nesillere metin ve senetleriyle aktarılması.

riyazet: Müminlerin, İslam dininin onaylamadığı kötü söz ve davranışlar dan kurtulma, kendini eğiterek iyi olan özelliklerini geliştirme, Kur'an-ı Kerim ve sünnet çerçevesinde ahlaken olgunlaşma çabası.

S

sahabe (tekili: sahabi): 1. Arkadaş, dost, veli. 2. Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında yaşamış, Müslüman olarak Peygamber'i (s.a.v.) çok kısa bir süre olsa da görmüş, onun sohbetinde bulunmuş ve yine Müslüman olarak ölmüş kimse.

sahabe-i kiram: Cömertlik ve şeref sahibi sahabiler.

salat ü selam (salat ve selam): "Allah'ın rahmeti ve bereketi, Hz. Muhammed'in, ailesinin ve ona iman edenlerin üzerine olsun." anlamında 'Allahümme salli ala Muhammedin ve ala âli Muhammed" biçimindeki dua cümlesi.

salih: 1. İyi, hayırlı, faydalı, güzel. 2. Dinin emir ve yasaklarına uygun hareket eden, sorumluluk bilinci taşıyan, inancı ile amelleri arasında uygunluk bulunan samimi mümin.

salih amel: 1. İyi, güzel, yararlı iş ve davranış. 2. Dayanaklarını Kur'an-ı Kerim ve sünnetten alan, insanın imanını güçlendirmek için niyetli olarak yapılan tüm güzel davranışlar, inançlar, ibadetler ve insanlığın faydasına yapılan işler.

sarf: 1. Harcama, gider. 2. Kelime bilgisi.

sehâ: Cömertlik, eli açıklık.

seyyar: Hareketli, gezici.

seyri süluk: Tasavvuf ilminde Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetini bilen, onun ahlakıyla ahlaklanan manevi bir önderin denetiminde Allah'ı (c.c.) gerçek anlamda tanıma, onu aşk derecesinde sevmeye ve onu görüyormuşçasına bir ibadet bilinci kazanabilme amacıyla çıkılan manevi yolculuk; ruh ve ahlak eğitimi.

silsile: 1. Birbirine bağlanan, bir sıra meydana getiren şey. 2. Zincir, zincir gibi birbirine ekli ve bitişik olan. 3. Soy, sop.

sufi: 1. Yünden dokunmuş elbise giyen. 2. Dünyaya olduğundan fazla değer vermeyen, derviş.

sure: 1. Yüksek rütbe, şan ve şeref, yüksek bina, binanın bölüm ve katları. 2. Kur'an-ı Kerim'in her biri diğerinden besmele ile ayrılmış 114 bölümünden biri.

Ş

şefkat: Acımak, merhamet etmek.

şeref: 1. Yükseklik, büyüklük, yüksek mertebe. 2. İnsanlar arasında geçerli ve makbul olma. 3. Cenab-ı Hakk'a itaat ve yüksek hizmeti ile çok ihsana mazhar olma, iftihar.

şerefe: Minarede gövdeyi çepeçevre dolaşan ve kenarları korkuluklu, müezzinin ezan okuması için yapılmış yer.

şerh: 1. İlk bakışta ne demek istediği açıkça anlaşılamayan metinlere yorumlar getirmek suretiyle açıklama yapma. 2. Bir şeyi açıklamak ve yorumlamak amacıyla yazılan kitap.

şer'i: 1. Şeriatla ilgili ve şeriata uygun olan. 2. Söz ve davranış olarak dine uygun olan, dinin onayladığı. 3. İslamiyet'in temel kurallarına uygun olan.

şirk: 1. Denklik, ortaklık, ortak olma, eş koşma. 2. Allah'a (c.c.) inanmakla birlikte başka varlıkları da tanrı kabul etme. 3. Zatında, sıfatlarında, fiillerinde, yaratma ve emretme konularında Allah'a başka bir varlığı denk görme.

T

tabiin: 1. Tâbi olanlar, birinin peşinden gidip ona uyanlar, birinin görüşlerini benimseyen ve yolundan gidenler, izleyenler. 2. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sahabelerinin zamanına yetişen, onlarla görüşen, sohbette bulunan ve Müslüman olarak ölen kişiler. 3. Sahabelerden hadis nakleden Müslümanlar.

tahlil: Değerlendirme, analiz.

tahsil: Öğrenim. İlim öğrenmek veya öğretmek için çalışmak.

tahsis: Bir şeyi birine mahsus kılma, ona özel yapma.

takrir: İfade etme, bildirme. Anlatma, kararlaştırma.

takva: 1. Bilinçli davranma; uyanıklık, dikkatli olma, sakınma, korunma, korkma, endişelenme, kaygılanma. 2. Allah'ı (c.c.) görüyormuşçasına bir bilinç içerisinde farzları, vacipleri hakkıyla yerine getirme; Allah'ın (c.c.) hoşnutluğunu kazanmak amacıyla nafileleri çokça yapma; sünnete uyma.

tasnif: Sınıf sınıf etme, sıralama. Sınıflandırma.

teala: Allah'ın (c.c.) yüceliğini belirtmek için isimlerinden hemen sonra bir sıfat gibi kullanılan "yüce olsun, ulu olsun." anlamlarına gelen övgü sözü.

tebliğ: 1. Ulaştırma, duyurma, açıklama. 2. Peygamberlerin Allah'ın (c.c.) kendilerine indirmiş olduğu vahiyleri insanlara eksiksiz olarak bildirmesidir.

tebyin: 1. Açıkça anlatma, belirtme, gösterme, meydana çıkarılma. 2. Hz. Peygamberin (s.a.v.) Kur'an'ı insanlara açıklaması, beyan etmesi.

tecrit: Yalnız başına bırakma, soyutlama.

tecvit: Kur'an-ı Kerim'i, harflerin çıkış yerlerine ve sıfatlarına uygun olarak hatasız bir biçimde okumayı öğreten ilim.

tedricilik: Aşama aşama, yavaş yavaş, basamaklar hâlinde.

tedris: Okutmak, öğretmek, ders vermek.

tefsir: Kur'an-ı Kerim ayetlerinin anlamlarını açıklamaya, hükümlerini ve bu hükümlerin dayandığı gerekçeleri açığa çıkarmaya ve ayetleri belirli bir yöntem çerçevesinde yorumlamaya yarayan ilim dalı.

tekke: 1. Dergâh, hankâh, zaviye. 2. Bir tarikata bağlı olan kişilerin bir şeyhin maddi ve manevi idaresi altında zikir, ibadet, eğitim ve öğretim ile meşgul olup ruhen ve ahlaken olgunluk kazandıkları yer.

teklif: 1. Yükümlülük, sorumluluk. 2. Allah'ın (c.c.), insanları emir ve yasakları üzerine hareket etmeğe görevlendirmesi.

telif: Eser yazma.

teşri: 1. Kanun koyma. 2. Allah'ın (c.c.) ve peygamberlerinin insan hayatının maddî ve manevî bütün yönlerine dair emir ve yasaklar koyması.

teşvik: Şevklendirme, şevke getirme, cesaret verme.

tevazu: Alçak gönüllü olma, kibirlenmeme, yumuşak huylu ve mütevazi olma.

tevhid: 1. Birleme, bir şeyin bir olduğuna karar verme, tek kılma. 2. "Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed (s.a.v.) onun resulüdür." anlamına gelen "La ilahe illallah, Muhammedün resulullah." cümlesine kalp ile inanıp dil ile söyleme.

tezkiye: 1. Temizleme, paklama, arıtma. 2. Yüce Allah'ın şirk, küfür, günah, iki yüzlülük, cehalet gibi çirkin düşünce ve davranışlardan insanı temizleyip arındırması.

TİKA: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı.

tilavet: 1. Okuma. 2. Kur'an-ı Kerim'i tecvit kurallarına uygun olarak ve anlamını düşünerek okuma.

U

uhrevi: Ahirete ait, öbür dünya ile ilgili, manevi, ruhani.

ulema: (tekili: âlim.) Âlimler, bilginler.

usturlap: Eskiden bir yıldızın ufuk çizgisinden yüksekliğini ölçmekte kullanılan yarım daire şeklinde tahtadan alet.

V

vahiy: 1. Gizli konuşma, fısıldama, ilham etme, ima ve işaret etme, ortaya çıkarma. 2. Allah'ın (c.c.) peygamberleri aracılığıyla insanlara, hayatın hangi ilkelere göre yönlendirilmesi ve nelere uyup nelerden sakınılması gerektiğini bildirdiği ilahî bilgi, bu bilginin gönderiliş tarzı.

vaiz: 1. Öğüt veren, nasihat eden, vaaz eden, irşat eden. 2. Cami, mescit gibi yerlerde Kur'an-ı Kerim'den, hadis, fıkıh ve ahlak kitaplarından örnekler vererek insanlara öğüt veren kimse, dinî konularda halkı aydınlatan din bilgini.

vakıf: 1. Bir malın mülkiyeti, vakfeden kişide kalmak üzere yararlanma hakkını insanların hizmetine sunma.

vâris: 1. Mirasçı, mirasta pay hakkı olan kişi. 2. Ölen kişiye yakınlığından dolayı onun mal varlığına mirasçı olan kimseler, akrabalar.

vicdan: 1. İç duygusu, şuur, kalpteki gizli his. 2. Hayır yapmaktan hoşlanan, kötülükten sakınan, iyiyi kötüden, hayrı şerden ayırt etmeye yardımcı olan ahlaki duygu, gizli his.

vird: 1. Gecenin ibadete ayrılan kısmı. 2. Tasavvuf kültüründe belli zamanlarda düzenli olarak okunmak üzere derlenen ve tavsiye edilen ayetlerden, hadislerden oluşan dua ve zikir cümleleri.

vuslat: 1. Erişme, kavuşma, ulaşma, erme, varma, buluşma. 2. Allah'ın (c.c.) yarattığı eserlerin güzelliklerini sürekli seyretme, etrafındaki şeylerle ilgilenmeyip gönlü Allah (c.c) sevgisinde karar kılma.

Z

zahit: Kendini ibadete veren, sürekli ibadet yapan.

zakir: 1. Zikreden, anan, hatırlayan, okuyan, söyleyen. 2. Tekkelerde, zikir esnasında dervişleri Allah (c.c.) aşkıyla coşturmak için ilahiler okuyan kimse.

zalim: 1. Haksızlık eden, adaletsiz, hukuk dışı davranan. 2. Baskı, şiddet ve işkence uygulayan, gaddar, merhametsiz. 3. Bir hak veya görevi yerine getirmeyen, dünya hayatında Allah'ın emir ve yasaklarına aykırı davranan; büyük günah işleyen, günahkâr, fasık.

zaviye: 1. Şehir ve kazaların kenarlarında veya uzak yerlerinde kurulan küçük tekke. 2. Bir dervişin ibadetle meşgul olmak için çekildiği تنها yer.

zic: Yıldızların yerlerini ve hareketlerini gösteren cetvel.

züht 1. Yüz çevirme, değer vermeme, terk etme. 2. Ahirette mutlu olabilmek için kişiyi Allah'ı (c.c.) anmaktan alıkoyacak şeylerden yüz çevirme; helalleri işleme, haramları terk etme ve ibadetleri yerine getirme.

KAYNAKÇA

AÇIKGENÇ, Alparslan, İslam Medeniyetinde Bilgi ve Bilim, İSAM Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2013.

AHMAD, Sayyid Maqbul, “Coğrafya”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 8, İstanbul 1993.

AK, Mahmut, “Coğrafya (Osmanlı Dönemi)”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 8, İstanbul 1993.

AKAY, Hasan, İslami Terimler Sözlüğü, İşaret Yayınları, 3. baskı, İstanbul 2005.

ALGAR, Hamid, “Nakşibendiyye”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 32, İstanbul 2006.

APAYDIN, H. Yunus; BARDAKOĞLU, Ali; KARAMAN, Hayreddin, İlmihal 1-2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004.

AYBAKAN, Bilal, “Şâfiî”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 38, İstanbul 2010.

AYDIN, Cengiz, “Ali Kuşçu”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 2, İstanbul 1989.

AYDIN, Hüseyin, “Filozof”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 13, İstanbul 1996.

AYDIN, Mehmet S., “İnsan-ı Kâmil”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 22, İstanbul 2000.

AYDIN, Mehmet, “Türklerde Hızır İnancı”, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl: 1986, Sayı: 2

AYVANSARAYÎ HAFİZ HÜSEYİN, Yayına Hazırlayan: Erzi, İhsan, Camilerimiz Ansiklopedisi (Hadikatü'l-Cevâmi) 1-2, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1987.

AZAMAT, Nihat, “Hacı Bayrâm-ı Velî”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 14, İstanbul 1996.

AZAR, Birol, “Sözlü Gelenegin Kurumsallaşması: Gelenekten Geleceğe Musahiplik Örneği”, AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi, Cilt:2, Sayı:3, Temmuz 2013.

BALTACI, Cahid, İslâm Medeniyeti Tarihi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2010.

BALTACI, Cahid, “Mektep (Osmanlılar’da Mektep)”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C. 29, İstanbul 2004.

BALTACI, Cahit, İslâm Medeniyetinde Müesseseler: Kütüphaneler”, İslâm Medeniyeti Tarihi, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2010.

BARDAKOĞLU, Ali, “Ebû Hanife (Literatür)”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C. 10, İstanbul 1994.

BARTHOLD, W.; KÖPRÜLÜ, M. Fuad, İslâm Medeniyetini Tarihi, DİB Yayınları, 6. Baskı, Ankara 1984.

BAYRAKTAR, Mehmet, İslam’da Bilim ve Teknoloji Tarihi, TDV Yayınları, 8. Baskı, Ankara 2017.

BAYRAM, Mikâil, Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu, Damla Matbaacılık, Konya 1991.

BAYRAM, Mikâil, “Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahiliğin Doğuşuna Etkisi”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 10, Yıl: 2001.

BEKTAŞOĞLU, Mustafa, Anadolu’da Türk İslâm Sanatı, DİB Yayınları, Ankara 2009.

BİLGİN, Mustafa, “Hak Dini Kur’an Dili”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 15, İstanbul 1997.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, Sadeleştiren: Yavuz, Ali Fikret, Büyük İslâm İlmihâli, Akçağ Yayınları, Ankara, ts.

BİRİŞİK, Abdülhamit “Tefsir”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 40, İstanbul 2011.

BOZKURT, Fuat, “Buyruk (İmam Cafer-i Sadık Buyruğu)”, Kapı Yayınları, İstanbul 2006.

BOZKURT, Nebi; ÖNKAL, Ahmet, “Cami (Dinî ve Sosyokültürel Tarihi)”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C. 7, İstanbul 1993.

BOZKURT, Nebi “Dârülhadis”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 8, İstanbul 1993.

BOZKURT, Nebi, “Dârülkurrâ”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 8, İstanbul 1993.

BOZKURT, Nebi “Medrese”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 28, İstanbul 2003.

BOZKURT, Nebi “Mektep”,TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 29, İstanbul 2004.

CANBULAT, Mehmet; KARAGÖZ, İsmail; KARAMAN, Fikret; PAÇACI, İbrahim, Dinî Kavramlar Sözlüğü, DİB Yayınları, 6. Baskı, Ankara 2015.

CEBECİOĞLU, Ethem, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Rehber Yayınları, Ankara 1997.

CERRAHOĞLU, İsmail, Tefsîr Usûlü, TDV Yayınları, Ankara 1983.

CERRAHOĞLU, İsmail, Tefsîr Tarihi, TDV Yayınları, Ankara 1988.

CEVİZCİ, Ahmet, Felsefeye Giriş, Sentez Yayıncılık, 4. Basım, İstanbul 2010.

ÇAĞRICI, Mustafa“Ahlâk”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 2, İstanbul 1989.

ÇAKAN, İsmail Lütfi; KÖTEN, Akif, “Hadis”, Şamil İslam Ansiklopedisi, Şamil Yayınları, C. 3, İstanbul 2000.

ÇETİNKAYA, Bayram Ali,“Bir Anadolu Ereni Hacı Bektaş-ı Veli:Hayatı, Eserleri ve İnsan Anlayışı”,Cumhuriyet İlahiyat Dergisi,Sivas 1999, Sayı: 3.

DEDEKARGİNOĞLU, Hüseyin, “Muharrem ve Aşure”, Hünkâr (Alevilik-Bektaşilik Akademik Araştırmalar Dergisi), Hitit Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Merkezi, Aralık 2014, Yıl: 1, Sayı: 1.

DEMİR, Necati; ERDEM, Mehmet Dursun, Saltık Gazi Destanı, Destan Yayınevi, Ankara 2007.

DEMİRCİ, Mehmet; EKŞİOĞLU, GÜLEÇ, Hasan; Osman; İLHAN, Avni; ŞENER, A. Kadir, Mezhepler ve Tarikatlar Ansiklopedisi, Tercüman Yayınları, İstanbul 1987.

DOĞAN, Recai, “Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin BatılılaşmaAçısından Tahlili”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 1997, C 37, Sayı: 1.

DOĞANAY, Hayati, Coğrafya'ya Giriş (Metodlar-İlkeler ve Terminoloji), Gazi Büro Kitabevi, 2. Baskı, Ankara 1993.

DÖLEN, Emre,“Kimya”,TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 26, İstanbul 2002.

EBÛ'L-HAYR-I RÛMÎ, Hazırlayan: AKALIN, Şükrü Halûk, Saltuknâme, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kaynak Eserler Dizisi, Ankara 1987. Ankara

ERASLAN, Kemal, “AhmedYesevî”,TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 2, İstanbul 1989.

ERASLAN, Kemal, “Divân-ı Hikmet”,TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 9, İstanbul 1994.

ERASLAN, Kemal, “Ahmed-i Yesevî'nin Hikmetlerinde Hoşgörü”, Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, C 10, Sayı: 24, 1992.

ERDEM, Gazi “İslam Kültür Tarihinin İlk İlimler Akademisi Beytü’l-Hikme”, Dinî Araştırmalar Dergisi, C 16, Sayı: 42, Ankara 2013.

ERŞAHİN, Seyfettin; SARIÇAM, İbrahim, İslâm Medeniyeti Tarihi, TDV Yayınları, 9. Baskı, Ankara 2017.

ERUL, Bünyamin; GÖRMEZ, Mehmet; ÖZAFŞAR, Mehmet Emin; ÜNAL, İsmail Hakkı; ÜNAL, Yavuz, Hadislerle İslam, DİB Yayınları, C 6, 3. Baskı, Ankara 2015.

ERÜNSAL, İsmail E., “Kütüphane”,TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 27, İstanbul 2003.

ESİN, Emel, “Ahmed Yesevî Külliyesi”,TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 2, İstanbul 1989.

EYİCE, Semavi, “Caca Bey Medresesi”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 6, İstanbul 1992.

FÂRÛKÎ, İsmail Râci; FÂRÛKÎ, LuisLâmia, (çev. Kibaroglu, Mustafa Okan; Kibaroglu, Zerrin), İslâm Kültür Atlası, İnkilâb Yayınları,3. Baskı, İstanbul 1999.

FAYDA, Mustafa, “Tarih”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 40, İstanbul 2011.

FAZLIOĞLU, İhsan, “Hârizmi”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 16, İstanbul 1997.

FEHD, Tevfik, “İlm-i Felek”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 22, İstanbul 2000.

GÖKDEMİR, Ahmet “Osmanlı Kur’ân Eğitim Merkezleri: Dârülkurrâlar ve Sıbyan Mektepleri”, Edebali İslamiyat Dergisi, C 1, Sayı: 2, Bilecik 2017.

GÖLPINARLI, Abdulkaki“Nehcü’l-Belâğa (İman Ali’nin Hutbeleri, Vasiyetleri, Emirleri, Mektupları, Hikmet ve Vecizeleri”, Kapı Yayınları, İstanbul 2016

GÜZEL, Abdurrahman, Hacı Bektaş Veli ve Makâlât, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002.

HANÇERLİOĞLU, Orhan, Türk Dili Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.

HIZLI, Mefâil, “Mescid”, Şamil İslam Ansiklopedisi 1-8, Şamil Yayınları, C 5, İstanbul 2000.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Medrese (Osmanlı Dönemi)”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 28, İstanbul 2003.

KANDEMİR, M. Yaşar”,“Hadis”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 15, İstanbul 1997.

KARA, Mustafa, Doğumunun 800. Yılında Mevlânâ ve Mevlevilik, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C 15, Sayı: 1, 2006.

KARAMAN, Hayreddin, “Fıkıh”,TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 13, İstanbul 1996.

KARAMAN, Hayreddin, İslam Hukukunda İctihad, Ensar Yayınları, İstanbul 2015.

KARAMAN, Hayreddin; ÇAĞRICI, Mustafa, DÖNMEZ, İbrahim Kâfi; GÜMÜŞ, Sadrettin, Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir 1-5, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014.

KARAMAN, Hayreddin; ÖZEK, Ali; DÖNMEZ, İbrahim Kâfi; ÇAĞRICI, Mustafa; GÜMÜŞ, Sadrettin; TURGUT, Ali, Kur’an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, TDV Yayınları, Ankara 2000.

KAYA, Mahmut “Beytülhikme”,TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 6, İstanbul 1992.

KAYA, Mahmut “Câbir b. Hayyân”,TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 6, İstanbul 1992.

KAYA, Mahmut, “Dârülhikme”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 8, İstanbul 1993.

KAYA, Mahmut; ŞELHUB, Sâmi, “Fergânî”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 12, İstanbul 1995.

KAYA, Mahmut, “Kindî”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 26, İstanbul 2002.

KAYA, Mahmut, “Ebû Bekir Râzî”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 34, İstanbul 2007.

KIEL, Machiel, “Sarı Saltuk”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 36, İstanbul 2009.

KOCAMAN, Kasım, “Osmanlı Medrese Sistemini Etkileyen Faktörler”, İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, C 2, Kütahya 2017.

KOÇYİĞİT, Talat, Hadîs Tarihi, İlmî Yayınlar, Ankara 1981.

KOMİSYON, Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Kalem Yayınevi, İstanbul 2006.

KOZAN, Ali, “Musâhiplik”,TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, Ek-2, İstanbul 2016.

KUTLUER, İlhan, “Keşfü’z-zunûn”,TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 25, İstanbul 2002.

KUTLUER, İlhan, “İlim”,TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 22, İstanbul 2000.

NASR, Seyyid Hüseyin, Çev. İlhan Kutluer, “Astronomi ve Astroloji”, İslâm ve Bilim (İslâm Medeniyetinde Pozitif Bilimlerin Tarihi ve Esasları), İnsan Yayınları, İstanbul 2006.

OCAK, Ahmet Yaşar, “Hacı Bektâş-ı Veli”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 14, İstanbul 1996.

OCAK, Ahmet Yaşar, “Bektaşilik”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 5, İstanbul 1992.

ÖKTEN, Sadettin, “Abdurrahman el-Hâzinî”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 1, İstanbul 1988.

ÖKTEN, Sadettin, “İsmail b. Rezzâz Cezerî”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 7, İstanbul 1993.

ÖNGÖREN, Reşat, “Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 29, İstanbul 2004.

ÖNGÖREN, Reşat, “Tasavvuf”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 40, İstanbul 2011.

ÖZ, Mustafa, “Ca’fer es-Sâdık”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 7, İstanbul 1993.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Türk (Tarih/Türkler’in İslâmiyet’i Kabulü)”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 41, İstanbul 2012.

ÖZCAN, Nuri, “Bektaşî Mûsikisi”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 5, İstanbul 1992.

ÖZEL, Ahmet, “ŞerefeddinTûsî”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 41, İstanbul 2012.

ÖZEN, Şükrü, “Mâtüridî”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 28, İstanbul 2003.

PORMANN, Peter E., “Tıp”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 41, İstanbul 2012.

RÂŞİD, Rüşdi “Matematik”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 28, İstanbul 2003.

SERİNSU, Ahmet Nedim; SÜRMELİ, Mehmet; ALKAN, Arif; AKYÜREK, Ömer; DELİSER, Bilal; BAŞTÜRK, Ayhan; ÇINAR, Ali; MAVİLİ, Yusuf; Dinî Terimler Söz-lüğü, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009.

ŞAHİN, Haşim “Ocak”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 33, İstanbul 2007.

ŞEKER, Mehmet, Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması, DİB Yayınları, 7. Baskı, Ankara 2011.

ŞENER, Sami "Tarih", Şamil İslam Ansiklopedisi, Şamil Yayınları, C 7, İstanbul 2000.

ŞİRİNOV, Agil "Nasirüddin Tûsi", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 41, İstanbul 2012.

TAHRALI, Mustafa, "Rifâiyye", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV. Yayınları, C 35, İstanbul 2008.

TANMAN, M. Baha, "Dârülkurrâ (Mimari)", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C. 8, İstanbul 1993.

TANRIKORU, Ş. Barihüda, "Mevleviyye", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C. 29, İstanbul 2004.

TATAR, Hüsniye Canbay, "Aşka Semah Dönmek", Hünkâr Alevilik Bektaşılık Akademik Araştırmalar Dergisi, Yıl: 2014, C. 1, Sayı: 1.

TATCI, Mustafa, "Yûnus Emre", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C. 43, İstanbul 2013.

TELLİOĞLU, Ömer, "Medeniyet", Şâmil İslâm Ansiklopedisi, Şamil Yayınları, C.5, İstanbul 2000.

TERZİOĞLU, Arslan, "Bimâristan", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C. 6, İstanbul 1992.

TOPDEMİR, Hüseyin Gazi, "İbnü'l-Heysem", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C. 21, İstanbul 2000.

TOSUN, Necdet, "Yeseviyye", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C.43, İstanbul 2013.

TOSUN, Necdet, "Nakşibendiyye (Âdâb ve Erkân)", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 32, İstanbul 2006.

TURAN, Osman, "Türkler ve İslâmiyet", Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

TÜMER, Günay, "Birûni", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C. 6, İstanbul 1992.

ULUÇAY, Ömer, "Gülbang" Alevilikte Dua, Gözde Yayınları, 2. Baskı, Adana 1996.

ULUDAĞ, Osman Şevki, Beş Buçuk Asırlık Türk Tabâbet Tarihi, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991.

ULUDAĞ, Süleyman, “Fütüvvet”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C.13, İstanbul 1996.

ULUDAĞ, Süleyman, “Hızır (Tasavvuf ve Halk İnancı)”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C.17, İstanbul 1998.

UNAT, Yavuz, “Uluğ Bey”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C. 42, İstanbul 2012.

USLU, Mustafa, Şiirden Şuura, Erkam Yayınları, İstanbul 2017.

UZUN, Mustafa, “Gülbank”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C14, İstanbul 1996.

UZUNPOSTALCI, Mustafa, “Ebû Hanife”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 10, İstanbul 1994.

ÜNAL, Asife, Dinler Tarihi Açısından Alevîlik-Bektaşîlikte İbadet ve Cemevleri Üzerine Bir Deneme, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 10 (2).

YAĞCI, Hızır, Hz. Peygamber’in İnsanları Etkileyen Davranış Modelleri, Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C 5, Sayı: 1, Ocak 2017.

YARDIM, Ali “Dârülhadis (Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar’da Dârülhadis)”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 8, İstanbul 1993.

YAVUZ, Yusuf Şevki “Ebû Hanife (Akaide Dair Görüşleri)”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C 10, İstanbul 1994.

YAZIR, Hamdi, Sadeleştirenler: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, Hak Dini Kur’an Dili 1-10, Azim Dağıtım, İstanbul 1992.

YILDIRIM, Erdal, Cemevleri ve Cemevlerinin Dini ve Toplumsal Fonksiyonları, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Güz 2012, Cilt:12, Yıl:12, Sayı:2.

GÖRSEL KAYNAKÇA

Yayınevi arşivi ve <https://www.shutterstock.com> adresinden telif ücreti ödenerek kullanılmıştır.